

НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

ХРИШЋАНСТВО У НИШУ КРОЗ ВЕКОВЕ

Издавач

Народни музеј Ниш

За издавача

Славиша Поповић, директор

Аутори изложбе и каталога

Слободан Дрча, виши кустос

Марица Максимовић, виши кустос

Весна Црноглавац, виши кустос

Марина Влаисављевић, виши кустос

Небојша Озимић, кустос

Мара Макарић, виши кустос

Ива Трајковић, музејски саветник, координатор

Аутор поставке

Миле Симић

Ликовна и графичка обрада каталога

Жељко Цајић

Фотографија

Жељко Цајић

Превод на енглески

Ивана Караџић

Лектура

Веселинка Станојевић

Милена Ристић

Конзервација и припрема предмета

Миле Симић, виши конзерватор

Драгана Ишљамовић, конзерватор

Александра Цајић, препаратор

Валентина Миловановић, препаратор

Сузана Живковић, препаратор

Добривоје Пешић, столар специјалиста

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

500

The background of the cover is a reproduction of a fresco. It features a large, stylized cross in the center, with a face-like shape formed by the intersection of the arms. The cross is painted in red and white. Surrounding the cross are green, leafy plants and red, flame-like or floral motifs. The overall style is ancient and religious.

ХРИШЋАНСТВО

У НИШУ КРОЗ ВЕКОВЕ

Ниш, 2013.

За велики јубилеј свег хришћанског света, 1700 година од потписивања Миланског едикта којим се васпоставила слобода Цркве Христове и њених верних, сетимо се Светог цара Константина, творца и идеолога Миланског едикта, али и оних безбројних, знаних и незнаних, којима је кроз векове до данашњих дана истина вере грејала срце и душу.

Значај овог великог јубилеја далеко превазилази град Ниш, родно Константиново место, границе наше земље, па и европски континент. Придружујући се његовом обележавању, Народни музеј Ниш покренуо је читав низ активности, од којих изложба „Хришћанство у Нишу кроз векове“ има посебан значај.

Конципирајући ову изложбу желели смо да покажемо да од првих векова прошлог миленијума, од доба Старог Рима, преко Византије, средњовековне Србије, периода отоманске окупације, па све до данашњих дана, можемо пратити непрекидну постојаност хришћанске вере у Нишу и његовој околини. Приступ нам је био мултидисциплинаран, уз ангажовање етнолога, историчара, историчара уметности, археолога, нумизматичара и конзерватора музеја. Трагове хришћанства пратили смо од римских гробница означених Христовим монограмом, преко цркви и манастира, сакралних предмета, уметничких дела, докумената до свакодневних употребних предмета и обичаја, који су се одржали до данашњих дана.

У намери да испунимо један од најважнијих музејских задатака – да прикажемо сачувано духовно и материјално богатство, придружила нам се Нишка епархија. Кроз предмете и документа из вредне епархијске ризнице, стављене у контекст изложбе, показана је неодвојивост душе српског народа од истине Светог предања.

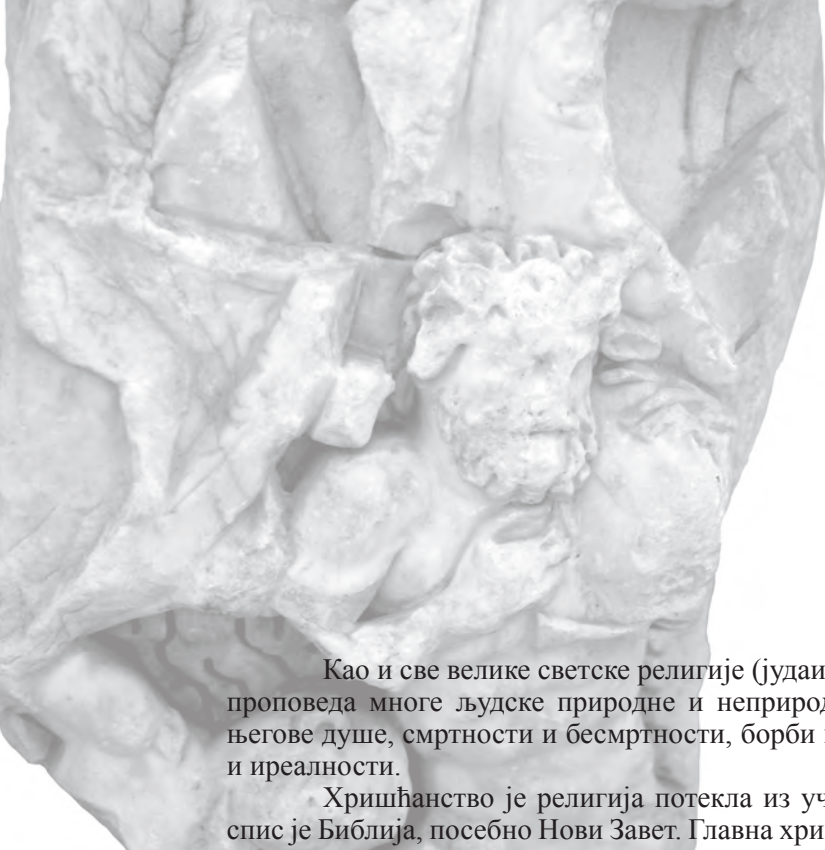
Раскрсница путева и сведок времена, град Ниш је имао бурне тренутке својих узлета и падова. Турбулентност историјских догађаја тешко се одразила на очување материјалних трагова културе, што смо, такође, приказали на изложби. Потврдила се истина да је хришћанство много више него материјално, уништиво и растворљиво. Народни дух и снага очували су прадедовску веру и онда када су то чинили само у храму свога срца и кругу породице, под тешком силом самовласног османског поретка, а касније и комунизма.

Изложбом „Хришћанство у Нишу кроз векове“, Народни музеј Ниш започиње годину јубилеја, посвећену Константину Великом, човеку и владару, који је својим делима неумитно усмерио ток европске и светске цивилизације. Имајући у виду повод, тематику и изложене артефакте, верујемо да ће ова изложба наићи на велико интересовање најшире публике као и стручне јавности.

Директор
Славиша Поповић

ΚΑΤ. ΕΡ. 8

СЛОБОДАН ДРЧА

ХРИШЋАНИ НИША ОД ПОЧЕТАКА ДО ЈУСТИНИЈАНА

Као и све велике светске религије (јудаизам, будизам, исламизам) тако и хришћанство проповеда многе људске природне и неприродне појаве у животу човека: људског тела и његове душе, смртности и бесмртности, борби између добра и зла, неба и земље, стварности и иреалности.

Хришћанство је религија потекла из учења Исуса Христа у I веку н.е. Његов свети спис је Библија, посебно Нови Завет. Главна хришћанска начела су да је Исус Божји син (друго лице Светог Тројства), да је Божија љубав према свету основна компонента његовог бића и да је Исус умро да би искупио људски род. Хришћанство је првобитно био покрет Јевреја који су прихватили Исуса као Месију али је брзо постао доминантно нејеврејски. Главне хришћанске групе су римокатолицизам, источно православље и протестанизам. Скоро све хришћанске цркве имају свештенике који су углавном, али не увек, мушкарци. Већина хришћанских цркава обавља две свете тајне, крштење и причест. Почетком XXI века има више од две милијарде хришћана широм света, на свим континентима.

Писати данас, почетком XXI века о Исусу, његовом животу и делу, тешко је и готово немогуће. Разлог за то је, на првом месту, веома мало релевантних и историјских података о њему који се, бар донекле могу поуздано потврдити. Други разлог су, свакако, дискусије које се и данас воде о хронологији Исусовог живота, датуму његовог рођења и смрти, као и датуму почетка и краја његове проповедничке делатности.

По хришћанској традицији је био Син божији. Његов живот и дела препричани су у четири Јеванђеља који чине Нови Завет. Рођен је као припадник јеврејске вере у Витлејему, по свој прилици, у другој половини или пред крај 6. год. н.е. за живота владара Ирода Великог а умро у време када је Јудејом управљао римски намесник Понтије Пилат (28-30 год.н.е.). Раздобље његове јавне делатности започето је око тридесетогодишњице његовог живота и трајало је кратко, око две године и неколико месеци. Може се поделити у две фазе. У првој, Исус је проповедао у Галилеји и постигао завидне резултате. Наводно је, по историјским изворима, излечио многе болеснике, одржао чувени говор на Гори, а у својим се проповедима углавном служио параболама. У другој фази Исус одлази у, по његовој проповеди, непријатељски настројену Јудеју.

На Пасху (месец март – у јудаизму празник којим се обележава ослобођење од ропства и излазак Јевреја из Египта) је ушао у Јерусалим јашући на магарцу. Ту је, за Тајном вечером, седео са апостолима, својим ученицима. По иницијативи и посредовању јеврејских главешина,

римском намесништву га је издао један од његових најоданијих ученика, Јуда Искаротски. Осуђен је као побуњеник на смрт, разапет на крст и сахрањен. Три дана по сахрани, они који су дошли на његов гроб, видели су да нема његових земних остатака. Јаванђеља сведоче да се пред својим апостолима појављивао у више наврата пре него што ће се узнети у небо.

Са великом дозом сигурности може се тврдити да је прво и велико класично доба старохришћанске уметности доба династије Константина I. Али старохришћанска званична уметност се може, комбинујући закон генерација и ритам векова, поделити у три епохе: константинску (IV век), теодосијанску (V век) и јустинијанску (VI век). Корисно је хришћанску уметност ових векова називати византијском (у смислу царске владајуће уметности) и ограничити њено време трајања од Константиновог ступања на власт (26. јула 306) до смрти Јустинијана (недеља, 1. новембар 565).

О уметности и материјалним остацима из Исусовог времена и после њега, најбројније и најпоузданије податке дају нам случајни налази и некрополе. О броју ранохришћанских и касноантичких некропола у Нишу данас можемо говорити на основу заштитних и систематских археолошких истраживања на територији града и његове околине.

Најстарије гробље у Нишу које би припадало граду у време његовог почетног развоја (I - III век) није документовано на терену. Појединачни укопи са спаљеним ракама и спаљеним костима покојника регистровани су, спорадично, у улици Косовке девојке (Јагодин мала) и код Техничког факултета (Градско поље). Једини примерак ранохришћанске примењене уметности, овог најранијег периода, ја фрагмент рељефа од беличастог мермера са представом Силена (?) из Дионисове пратње, случајно откривен у Тврђави, датован у крај II века н.е. (кат. бр. 1).

Најбоље истражено подручје античког Ниша је терен на десној обали Нишаве, познат као Јагодин-мала. Истражени простор износи око 4 км²: источно до основне школе „Његош“, западно до основне школе „Вук Караџић“ и Техничког факултета, северно до Дома средњошколске омладине и јужно, до некадашњег корита Нишаве.

Прва истраживања започета су још давне 1933. (А. Оршић - Славетић), настављена 1953-1954. (Ђ. Мано – Зиси), 1956-1962. (М. Грбић, Н. Петровић, Љ. Зотовић) резултирала су сазнањем да је била у употреби од IV до VI века н.е. Регистровано је и истражено око 280 гробова и преко 20 зиданих гробница. Наравно, само на местима градње нових или реконструкцији старих комуникација и јавних површина. До данас је остало непознато колико је гробова и гробница уништено градњом овог насеља почетком XIX века.

Највећи број гробова и гробница био је опљачкан још у античко доба. Они неоштећени сачували су нам изузетно мало прилога. То сиромаштво у прилозима требало би бити у складу са чињеницом да се хришћанство није „примило“ на Балкану преко ноћи и да је за то било потребно неколико деценија а за уметност можда и стотину година. Наравно, треба имати на уму и последице хришћанског учења о загробном животу а с њим и забрану полагања прилога уз покојнике. Недостају и гробна обележја, антрополошка анализа остеолошког материјала што, додатно, отежава доношење било каквих закључака и судова о социјалном, верском, демографском или каквом другом аспекту становништва које је сахрањивано на овом простору.

Према истраживањима (Љ. Зотовић – Н. Петровић) гробови су разврстани у неколико типова и варијанти: слободно укопани гробови (типа I); гробови обрађени каменим облацима (II); гробови са покривачем од опека или тегула (III, с четири варијанте); гробови грађени од опека, омалтерисани са спољне и унутрашње стране (IV, с два варијантама); полуобличасто засведене гробнице правоугаоне основе (V, с два варијантама).

Најчешћи прилози у гробовима су керамичке и стаклене посуде (тип III, IV), амфоре, наруквице од бронзане жице, гвоздено прстење и алке (V), копче, прстен од бронзане жице,

КАТ. БР. 3

ΚΑΤ. ΕΡ. 6

фибуле и наушнице, стаклене бочице, перле од стаклене пасте (I). Уочљиво је да у гробовима типа II прилози, неретко, потпуно недостају. Што се тиче нумизматичког материјала, налази у гробовима су ретки и припадају периоду од Проба (276 - 282) до Јустинијана (527 - 565).

У Јагодин-мали су, до сада, регистроване и откривене три гробнице чији су унутрашњи зидови и свод осликани фреско-техником. Прва је откривена 1933. (А. Оршић - Славетић) код Моста младости, испод данашњег пута за ово насеље (уништена је приликом градње пута). Из шкртог извештаја и цртежа којим располажемо, гробница је била правоугаоне основе с полуобличастим сводом. Њена унутрашњост је била декорисана фрескама с вегетабилним орнаментима и мотивима изведеним црвеном бојом. На западном зиду је осликан христограм и дрво живота. Према једном новчићу Анастасија I (491 - 518) који је нађен у унутрашњости гробнице, гробница се датује у VI век н.е. (кат. бр. 2)

О другој гробници са фрескама имамо много више података. Откривена је случајно 1953. године у Дому средњошколске омладине у ул. Косовке девојке. Правоугаоне је основе, с ограђеним степеништем и улазом са источне стране. Улаз је био затворен каменом плочом која се вертикално спуштала у жљебове довратника. Унутрашњост је преградним зидовима подељена на четири дела која су служила за полагање тела покојника.

На источној страни, лево и десно од улаза, приказане су две стојеће фигуре обучене у дуге хаљине. Лева држи у рукама отворену књигу (codex), десна са два прста десне руке благосиља а у левој држи савијени свитак. Обе фигуре су без нимба. Између њихових глава а изнад улаза, Христов монограм са апокалиптичким словима алфа и омега (почетак и крај алфабета, живота и смрти) уоквирен кружним венцем од палминих гранчица. На западном зиду је квадратни отвор кроз који су душе покојника могле да оду у небо, у рај. Лево и десно су, такође, две стојеће фигуре у сличној дугој одећи (туника и бео палиум), као и претходне. Лева је с рукама испруженим према монограму, десна благосиља десном руком с два прста, у левој држи савијени свитак. Између њихових глава а изнад отвора, христограм окружен палмовим гранчицама и нимбом.

На преградним зидовима приказана је рајска ограда (transena) која, по хришћанском веровању, дели онај свет од овога. Ту је и разнолико растиње, палмово лишће. На вертикалним стубовима оgrade су херме, попрсја без руку које, као декоративни елемент, своје корене вуку из паганског доба.

Изнад оgrade и на целом полуобличастом своду је винова лоза са лишћем, гроздовима, представама птица (дроздови), дрво живота, разно растиње, који су уобичајене сцене за представе раја. Значајно је напоменути да је Христов монограм са алфом и омегом уоквиреним палмовим гранама и лишћем, симбол спокојства и мира. Четири стојеће фигуре представљају, по свој прилици, портрете становника града који су у њој сахрањени, гробница је, на основу стилских карактеристика, датована у крај IV и прву половину V века н.е. (Л. Мирковић). Уништена је и девастирана још у античко доба. (кат. бр. 3)

Трећа гробница са фрескама откривена је 2006. године приликом земљаних радова за градњу стамабено-пословног објекта у ул. Књажевачкој 55. Откривена је на дубини од 2,5 м у односу на ниво улице. Квадратне је основе, са унутрашњим странама 2,30 x 2,30 м, висине 2,05 м и дебљине зидова 0,45 м. Грађена је од камена и опека спојених кречним малтером. Улаз у гробницу је на источној страни, висине 0,75 м, ширине 0,60 м и дубине 0,35 м. Био је затворен каменом плочом која није померана након последње сахране. Малтер на источном и јужном зиду је беле боје, са хоризонталном траком ширине 14 цм боје пурпура. Изнад траке је осликан мотив винове лозе изведен светлораом бојом. Свод је осликан фреско малтером беле боје и мотивом Христовог монограма. Пречник венца око монограма износи око 1,15 м.

Осликан је светло златнобраон бојом на светлоплавој подлози. У гробници су констатовани лоше очувани скелетни остаци три особе, две одрасле и једне млађе. На једној од одраслих, уочени су трагови тканине за коју је установљено да је ваљана свила опшивена златним нитима. У угловима западног дела гробнице откривена су два стаклена суда, балсамаријум и лакримаријум, као и бронзани новчић – сестерциј Теодосија I, кован у Аквилеји од пролећа 393. до јануара 395. године и у Риму од пролећа 393. до 6. септембра 394. године. Гробница је датована у крај IV и прву половину V века н.е. (Т. Чершков, А.Алексић). Очувана је готово у целости. (кат. бр. 4)

Приближно у центру античке некрополе Наиса, двадесетак метара северно од Моста младости, 1953. године откривени су, у већем делу, темељни остаци већег објекта. Током истраживања утврђено је да грађевина припада тробродној ранохришћанској базилици са полукружном апсидом на источној страни (прекривеној или уништеној новијом стамбеном градњом), нартексом и пространом криптом – мартријумом на западној страни. Подземна просторија је правоугаоне основе, са по две дубоке нише (аркосолијума) на северном и јужном зиду. У њима су полагана тела мученика који су страдали за своју веру хришћанску. У криптоу се улазило степеништем из нартекса, на источној страни цркве. На жалост, крипта је опљачкана још у античко доба.

У самој цркви је откривено неколико гробова обложених каменим плочама. Најзначајнији налаз је дечији оловни саркофаг (кат. бр. 5) откривен у јужном делу нартекса. На поклопцу саркофага је пластично изведен крст са трочланим бистама на подужном, и по једном стајаћом фигуром у дугој хаљини, на попречном краку. Трочлане бисте се налазе и на бочним странама саркофага. Бисте су тумачене као прикази царева Грацијана, Теодосија I и Валентинијана II. Ранохришћанска црква је датована у V век н.е. а саркофаг око 408.

Неопходно је посебно нагласити да је Наис у IV-VI веку био снажан верски центар и епископско седиште са развијеним култом мученика. Позната су и имена неколико нишких епископа: Cyriacus и Gaudensius око 343, Bononius око 391, Martianus око 409-414, Gaianus 516. и Projectus око 553. године н.е. Логично је претпоставити да су неки од њих, по свој прилици, могли бити схрањени у мартријуму нишке цркве.

Године 1962. приликом копања темеља за градњу Техничког факултета, откривено је неколико гробова озиданих опеком, са уобичајеним прилозима: стаклене и керамичке посуде, накит од бронзе, новац. У једном од њих нађен је већи керамички зелено глеђосани крчаг, стаклена чаша, две коштане коцкице са урезаним кружним вредностима од 1 до 6, два мермерна и 20 кружних коштаних жетона са кружним нумерацијама од 1 до 9. Недостаје једино дрвена табла на којој су се могле играти три игре: ludus latrunculorum, duodecim scripta и talus сличне данашњем шаху, не љути се човече и јамбу. Ове игре на дрвеној табли на којој су, после мућкања у стакленој чаши, бацане коцке и добијена одговарајућа вредност у жетонима, биле су популарне нарочито код војника, како на Лимесу, тако и у унутрашњости. Комплет за игру датован је у IV век н.е. (кат. бр. 6).

Богати налази регистровани су и у зидној гробници откривеној на месту званом Рибник, уз пут према селу Хум (А. Јовановић). У њеној унутрашњости нађен је оловни саркофаг са очуваним остацима два скелета, кожним и плутеним остацима сандала одрасле особе и детета, као и остаци текстила. У саркофагу су, очигледно, били земни остаци мајке и детета из богатијег staleжа. Кожни делови сандала били су украшени позлатом а остаци текстила везени златним концем и нитима. Датовани су у IV век н.е. (кат. бр. 7).

Мерица од дебљег бронзаног лима цилиндричног облика мање оштећена при врху и дну, откривена је у остави бронзаних предмета сакривених испод пробијеног малтерног пода 1972. године северно од Арсенала у Тврђави. Са спољне стране, при врху, између три пара паралелних хоризонталних линија, урезан је латински натпис у три реда SEXTA I EXAC CIVIT NA/ISSAT/URAN. У средишњем делу имена Уран, укомпонован је Христов монограм (кат. бр. 8).

Натпис је разрешен као Sexta(r)ius (unus) exac(tor) civit(at)is Naissat(um) Uran(ius). Егзактори су били контролори мера (терета) за убирање и наплату разних врста намета у натури а exatores civitates контролори мера (баждари) за убирање државних намета у једном граду. Њихово именовање је, у почетку било у надлежности цара а касније, у IV веку н.е., у надлежности општинског већа града. Функцију су обављали годину дана али је она, уколико су могућности допуштале, могла бити обновљена за још једну годину. Мерица захвата запремину од 0,818 м³ и не одговара класичном римском секстарију (0,547 м³). Била је намењена за мерење одређене количине житарица, уља, вина и сл. Пошто је захватала већу запремину од дозвољене, по свој прилици, одбачена је из употребе. Као предмет од бронзе завршила је у остави бронзаних предмета која је откривена испод пробијеног малтерног пода неке грађевине. Остатак је припадала неком мајстору који је претапао, лио, поправљао и израђивао разне предмете. На основу осталих налаза из оставе, датована је у крај IV и почетак V века н.е. (М. Габричевић, П. Петровић, С. Дрча, Б. Дрча).

Жижак (lucerna) од црвено печене земље, крушкастог облика, са два отвора на диску уоквирена кружним венцем наизменичних троуглова и квадрата по ободу диска. Између два отвора на диску и кљуну, пластично је изведен Христов монограм. Откривен је 1963. године у Јагодин мали у гробу 6, на дубини од 1,95 м (кат. бр. 9). Датован је у крај IV века н. е.

Некад огорчени противник хришћанства, Галерије (293-311), је издао Едикт о хришћанима, и наредио обустављање прогона хришћана на Балкану и за спас владара, државе и себе самих. Ова наредба је оглашена у Никомедији 30. априла 311. године. У њој се каже: *Између толиких брига, које свакодневно дајемо на корист и добробит државе, најважнија је била да одлучисмо и то на почетку наше владе да све што није у реду према старим римским законима и праву средимо (поправимо), да нарочито припазимо на хришћане који су се одрекли вере својих предака (отаца), да би смо их привели опет бољој увиђавности (реду). Јер њих је, ко би знао откуд, обузела тако велика смелост и таква лудост да су престали живети по уредбама старих, које су (уредбе) можда баш њихови очеви установили, те су по своме знању и вољи начинили себи законе по којима живе и који (закони), по разним провинцијама уједињују разне народе у једну општину. И када смо ми онда најзад издали такву једну наредбу, да се врате уредбама предака, многи се од страха покорише, но многи су, борећи се свакојако, изгинули на разне начине. Како ипак видимо да их већина остаје у тој лудости, у доброј намери да према свакоме будемо благи...то смо одлучили, по својој љубави према људима и по својој сталној навици, да свакоме чинимо милост, да ту милост на њих проширимо и да их учинимо корисницима наше милости... Због овога хришћани, дакле по нашој милости, могу опет бити хришћани и оправити куће у којима су држали своје састанке, али да не чине ништа против реда у држави. Посебним рескриптом ћемо упутити судије како да потсупају. Хришћани би дакле по нашој милости, што им чинимо, морали да од сада најтоплије моле свог бога за добро наше, за добро државе и за своје добро... На овај начин ће се подржати наше царство, а и они би могли на миру живети у својим домовима.*

Почетком 312. године Константин је склопио савез са Лицинијем, а затим је током исте године прешао Алпе и, после победе код Вероне, постао господар северне Италије. На

путу за Рим, Константин је доживео мистично искуство након чега се отворено определио за хришћанску веру. Лактанције, у спису „О смрти прогонитеља“ каже да је Константину у сну, у ноћи која је претходила бици код Милвијског моста, наложено да на штитове својих војника стави христограм. По Константиновом биографу, епископу Евсевију Цезарејском, цар се молио богу кога је поштовао и његов отац, и наредног дана на небу, изнад сунца, он и његова војска угледали су светлосни крст са натписом „овим побеђуј“ (in hoc signo vinces). Цар није био сигуран у значење визије, док га у сну није посетио Христ и препоручио му да направи војни стег у облику знака виђеног на небу пре битке. Сутрадан је наредио да се искује војни стег (labarum) са венцем на врху, у коме се налазе спојена грчка слова Х и Р у виду Христовог монограма.

Почетком IV века н.е. чврсто се веровало, и на паганској и на хришћанској страни, да небеске силе готово свакодневно утичу на људске судбине. И сам Максенције, охрабрен пророчанством из сибилских књига, упустио се 28.октобра 312.године у отворену битку са малобројнијом Константиновом војском. Већ приликом прве озбиљније чарке, Максенцијева војска ја натерана на повлачење и понтонски мост је попустио под теретом њиховог дезорганизованог преласка реке. Међу многима који су се том приликом удавили, био је и Максенције.

После победе над Максенцијем, Константин Велики и Лициније издали су фебруара 313. године Милански едикт о легализовању хришћанства. У сачуваном тексту у облику рескрипта, објављеном 13. јуна 313. године у Никомедији између осталог пише: *Одлучили смо да дозволимо и хришћанима и свима другима слободу избора и да следују вери коју би они желели... и да не треба апсолутно никоме одбијати право да следује и изабере побожност и веру хришћана... и слободно свако од оних који су се слободно определили да држе хришћанску побожност, да је следе без икаква узнемиравања... ево шта ми одлучисмо... за хришћане: њихова места на којима су имали обичај да се раније окупљају... или су та места купили, нека ова места буду уступљена поменути хришћанима бесплатно и без захтева било какве надокнаде... Сва добра морају бити враћена хришћанској заједници твојим старањем без икаквог закашњења и у потпуности.* У складу са уобичајеном праксом, Константин је спровео апотеозу свога оца и касније је увек са поносом истицао да је син деификованог (обоженог, обожавањег) Констанција. Иако се одмах на почетку владавине показао као заштитник хришћана, на новцу који је ковао, Константин слави паганске богове.

Нема много питања која су у историјској науци тако живо дискутована и тако различито решавана као питање Константиновог односа према хришћанској вери. Док је, према једнима, Константин био верски индиферентан и подржавао хришћанство искључиво из политичких разлога, дотле други, верују у његово преображење и упрвао у њему виде узрок великог преокрета који је наступио у верској политици Царства. Много шта сведочи да је Константин био убеђени хришћанин, много шта друго опет о томе да се он придржавао старих паганских традиција. Нарочито је био одан култу Сунца.

Најјача и историјски најзначајнија манифестација християнизације Римског царства у Константиново доба била је сазивање Васељенског сабора у Никеји 325. године н.е. Од те године почињу верске расправе о једнакости Оца и Сина и Светога духа, расправе између александријског презвитера Арија, Константинових наследника, све до Теодосија I (379-395). Победа православља нашла је видног израза на другом Васељенском сабору у Цариграду (381). Теодосије је свим средствима подржао хришћанство и прогонио паганство и јеретичке хришћанске секте. Тек је за време његове владе християнизација Империје коначно завршена. Хришћанство је постало једина допуштена државна вера, док су све друге вероисповести стављене ван закона.

Јустинијан (Flavius Anicius Iulianus Iustinianus) рођен у Таурезуму 28 км од данашњег Лесковца (Царичин град), био је последњи римски император на византијском престолу (527-565). Уједно он је био хришћански владар, убеђен у божанско порекло своје власти. Његове универзалистичке тежње имале су не само римске него и хришћанске корене. Појам Римске империје био је за њега истоветан са појмом хришћанске васељене, победа хришћанске вере била му је исто толико света мисија као и успостављање римске доминације. После Теодосија I, ниједан владар се није толико старао о християнизацији Царства као Јустинијан. То је показао и одлучношћу да затвори Платонову Академију у Атини, центар паганског неоплатонизма 529. год.н.е.

Хришћанска црква нашла је у личности Јустинијана не само ревносног браниоца, већ и свог господара. Јер и као хришћанин, Јустинијан је остајао Римљанин. Управљао је црквом на исти начин на који је владао државом, улазећи појединачно у све појединости црквеног живота. Решавао је о верским и литургијским питањима, објављивао верске едикте, председавао црквеним саборима, писао теолошке трактате и црквене песме. У историји односа цркве и државе, Јустинијанова епоха представља врхунац царског утицаја на црквени живот. Ни пре ни после, ниједан византијски цар није тако неограничено господарио црквом као Јустинијан.

На крају, неколико реченица о Цариграду (Константинополису) који је, током своје дуге историје, променио више имена него било који град на свету. Прокопије за њега редовно користи назив Византион. Тако су назвали своју нову колонију, основану око 660. год. пре н.е. житељи дорске државе Мегаре, према легендарном трачком краљу и Посејдоновом сину Визасу. Римски цар Септимије Север (193-211) је најпре разорио Византион, а потом га обновио и назвао Augusta Antonina. Пресудан тренутак за историју Цариграда била је одлука Константина Великог (324-337) да на месту безначајног Византиона сагради нову престоницу. Радови су почели новембра 324. године, а 11. маја 330.год.н.е. свечано је проглашена нова престоница Константинополис. Цариград је словенски назив ове престонице. Данас је то Истанбул у Турској.

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Gabričević, 1974, A contribution to Roman Metrology, *Archaeologia Jugoslavica* XV, Beograd, 1974;
2. Б. Дрча, 2010, О запреминама римских бронзаних мерица, *Гласник српског археолошког друштва* 26, Београд, 2010;
3. С. Дрча 1983, *Наисус - Сирмијум, обрада метала*, Ниш, 1983;
4. Љ. Зотовић, 1961. Извештај са ископавања касноантичке некрополе у Нишу, *Лимес у Југославији* I, Београд 1961;
5. Љ. Зотовић, 1962, Јагодин - мала, касноантичка некропола, *Археолошки преглед* 4, Београд, 1962;
6. Љ. Зотовић- Н. Петровић, 1965, *Касноантичка некропола у Јагодин-мали*, Ниш, 1965;
7. А. Јовановић, *Документација Народног музеја у Нишу*, необјављено;
8. Ђ. Мано - Зиси, *Дневник радова*, Народни музеј, Београд, необјављено;
9. Л. Мирковић, 1956, Старохришћанска гробница у Нишу, *Старинар* 5-6, Београд, 1956;
10. Р. Petrović, 1979, *Inscriptions de la Mesie Superieure* IV, Beograd, 1979;
11. А. Оршић - Славетић, 1933-1934, Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар* 8-9, Београд 1933-1934;
12. Т. Чершков - А. Алексић, *Дневник радова*, необјављено

CHRISTIANS OF NIS, FROM THE BEGINNING TO JUSTINIAN

ABSTRACT

The paper in convenient and easy way, with shorter and longer segments, chronologically follows the life and work of Jesus Christ from the year of his birth until his death. Historical framework of the paper covers the period from I to VI century AD concluding with the Emperor Justinian, the last Roman ruler in the Byzantine throne.

More elaborated part relates to the late antique period (IV – VI century AD) from which in Nis, former Naissus, and its surrounding, we have plenty of data on sacral and material culture of that time. It was briefly discussed Galerius', Constantine's and Licinius' edict on religious tolerance, by which it was allowed to freely preach Christian religion.

Ever since the first Ecumenical Council in Nicaea in 325 AD, religious discussions on equality of the Father, the Son and the Holy Spirit started, the discussion between the Alexandrian priest Arius, Constantine's successor, until Theodosius I (379-395). The victory of orthodoxy found its strong expression on the second Ecumenical Council in Constantinople (381). It was only during the reign of Theodosius I that Christianization of the Empire was finally completed. Christianity became the only state approved religion, while all other religions were outlawed.

In the history of church and state relations, Justinian's era represents the pinnacle of imperial impact on church life. Neither before nor after, has no single Byzantine emperor ruled the church as unlimitedly as Justinian had. The text in catalogue manner deals with selected items from Antique collection of the Nis National Museum which in an appropriate way follow up and document beginnings and latter development of Christianity through the centuries.

МАРИЦА МАКСИМОВИЋ

РАЗВОЈ ХРИШЋАНСТВА ОД ДОЛАСКА СЛОВЕНА ДО ПАДА НИША ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ

На рушевинама античког Наиса већ крајем VI и почетком VII века почињу да се јављају и прва словенска насеља, али без довољно археолошких доказа за један дужи временски период. Уопште, о најранијем животу Словена у централним областима Балканског полуострва се веома мало зна, јер нема писаних сведочанстава за период VII и VIII века, тако да се о њиховом досељавању и развоју на нашем простору не може ништа више рећи од онога што нам пружају малобројни византијски извори, који се углавном односе на податке везане за ратна збивања и походе.

Међу варварским племенима која су упадала на територију Источног римског царства, односно територију Византије, почетком VI века за време владавине Јустина I /518 - 527/, први пут се помињу и Словени који су живели у степама северно од ушћа Дунава.¹ Појава Словена на левој обали Дунава и њихови упади на територију Византије на почетку VI века не одређују и почетак кретања ван граница њихове првобитне постојбине. Наиме, на постојање словенских племена у Панонској низији половином V века, у оквиру тадашње Атилине државе, указују извесни посредни подаци који се односе на нехунско становништво које своје пиће од меда назива *медос* - медовина. Масовна сеоба Словена и насељавање леве обале Дунава пада у доба после пропасти Атилине државе. Преко Дунава 550. године прелази - *велика множина Словена као никада раније* -, те пустоши - *у пуној слободи* - по византијској држави како у Далмацији, тако и у Тракији. Ово је први пут да се Словени нису као некада одмах вратили са пленом, већ су презимили /550-551/ на византијској територији - *као у својој земљи нимало се не бојећи непријатеља*.² Јустинијанова обнова градских бедема у VI веку је допринела успешној одбрани Наиса у време првих словенских напада. Међутим, становништво Наиса је већ у време Фоке / 602 - 610 / било принуђено да се са становништвом подунавских градова и градским становништвом Сердике и Филипопоља склања у утврђени Солун, пред несметаном најездом Авара и Словена. Утрђења на Лимесу су била опустела и дунавска граница је остала без заштите због ратова Византије и Персије у то време. Удружене снаге Авара и Словена су почетком VII века већ преправиле балканске земље, што је довело до слома византијског војног и управног система на највећем делу освојених територија и почетка трајног насељавања Словена на северном подручју Балканског полуострва. Византија је успела да задржи власт у великим

1 У првим вековима нове ере Словени су живели северно од Карпата не допирући ни до Балтичког мора на северу, ни до Црног мора на југу. Потом су се ширили на запад преко Лабе, на север до Балтичког мора, а на југ до Дунава.

2 *Историја народа Југославије* / Насељавање Словена на Балканско полуострво /, Београд 1953, 66, 68.

градовима северног Илирика и Тракије до 615. године, када су их Авари коначно разорили. Најездом Авара и Словена је дошло до коначног пада ромејског Наиса 614. године, што се огледа и у престанку оптицаја новца за време цара Ираклија /610 – 641/.³ Словенска племена се учвршћују у унутрашњости Византије образујући “Славиније”, које су по свој прилици већ почеци словенских кнежевина. После сеобе, у земље јужно од Дунава, Словени су дуго били издељени на више малих племена која су доспела под власт Византије. Читава унутрашњост Полуострва између Задра, Солуна и Родоп се у време од VII до X века звала „Славинија”. Код Константина Порфирогенита /913 – 959/, Хрвати, Срби и Дукљани и остала суседна племена припадају „Славинима”.⁴ У другом таласу насељавања, када се помињу као Срби и Хрвати, Словени су се настанили на Балкан по одобрењу цара Ираклија на територијама које је цар одредио. Словенско насељавање Балкана се уклапа у интенције Ираклијевих реформи које се односе на реорганизацију војног, управног и економског система, а подразумевају додељивање земљишних поседа војницима уз обавезу војне службе, чиме се добијала радна снага која је обезбеђивала поновну обраду земље. Не само да су Словени преплавили скоро цело Балканско полуострво и стигли и до Пелопонеза, већ су стигли и до области у Малој Азији, од Цариграда све до Антиохије, да као расељени бране византијско царство од навала Арабљана. Црквене организације, створене у периоду касног Римског царства, разорене су за време аваро - словенских напада и словенског насељавања. Досељени Словени, а међу њима и племе које је носило име Срби, били су пагани и представљали су погодно тле за мисионарску делатност из суседних хришћанских држава, пре свега Византијског царства које је у ширењу вере и обнављању власти над некадашњим римским територијама видело свој најважнији задатак. Већ у првој половини VII века је забележен и први покушај мисионарске делатности. Наиме, према речима Константина Порфирогенита, цар Ираклије је довео свештенике из Рима и покрестио Србе и Хрвате, што представља најранији посведочени контакт јужних Словена са хришћанством.⁵ Међутим, у српским земљама које су после пропасти аварског каганата припојене бугарској држави, хришћанство, као нова историјска компонента, јавља се тек после 864. године, када су основане и прве епископије у Београду, Морави, а можда и Нишу.⁶ Верско стање Срба је пружало и у другој половини IX века повод за мисионарску делатност из Византије. Тадашњи цар Василије I /867 – 886/ улагао је напоре да се покрсте они које су затекли некрштене. Ово друго покрштавање се повезује са појавом првих хришћанских имена. Најранији познати српски кнежеви су били Вишеслав, Радослав, Присогој и Властимир. Зна се да су Властимирови унуци добили имена Стефан и Петар. Предпоставља се да су они рођени између 870. и 874. године.⁷ У то време, Византијско царство је једино преко градова са источне јадранске обале организованих у војно - административну јединицу звану тема Далмација, имало приступ на тле насељено Србима. Отуда је црквена организација на српском земљишту неминовно морала бити везана за приморска црквена средишта. Сплит, као наследник Салоне и црквени центар теме Далмације, и Драч политички и црквени центар драчке теме, морали су бити и прве црквене метрополе српских земаља. Из тог периода је остало индиректних података о повезаности Србије са латинским црквеним центрима. О дубоком продирању латинског сведочи и један несумњиво црквени латински натпис у камену из IX века пронађен у селу Дренову код Пријепоља - *Te Criste auctore pontifex...* -⁸ Успех овог другог покрштавања Срба

3 Кондић В, Поповић В., 1977, 179.

4 Јиречек К., 1952, 61 - 64.

5 Поповић В., 1978, 33, нап. 2.

6 Ibid., 33, 38.

7 Поповић В. Н, Кусовац Н, Милошевић Д., 1991, 56 - 60.

8 *Историја народа Југославије* / Српске земље у ранофеудално доба /, Београд 1953, 232.

је омогућен и појавом рада браће Ћирила и Методија и њихових ученика. Браћа, Константин, касније познат по монашком имену Ћирило, и Методије, мисионари из Солуна, који су у раној младости научили језик словенских племена настањених око Солуна, упућени су 863. године у Моравску, чији је кнез Растислав тражио од Византије проповеднике способне да шире хришћанство на словенском језику. Њихов успех је изазвао отпор свештенства латинског обреда, због чега одлазе у Рим где им папа Јован VIII одобрава слободну употребу словенског језика у богослужењу и мисионарству, и поставља Методија за првог моравско-панонског архиепископа. После Методијеве смрти 885. године, његови ученици налазе уточиште у Преславу и Охриду код бугарског кнеза Бориса, који је 864. године примио хришћанско име Михаило. Под заштитом и уз помоћ тадашње бугарске државе, развили су Климент, епископ словенски, и Наум са другим ученицима жив мисионарски рад у нашим јужним крајевима. Сматра се да је 893. године настала ћирилица, која се као друга варијанта словенског писма развила најпре из угласте, а потом из округласте глаголице.⁹ Први ћирилски споменик потиче из 993. године. Реч је о надгробном натпису на гробу оца цара Самуила, који је пронађен у селу Германи, у цркви на источној обали Преспанског језера.¹⁰

Прихватање хришћанства доласком на Балкан, и напуштање старе религије код словенских племена, односно Срба, био је дуг процес, тим пре што су дошли у једну христјанизирану средину, а нису разумевали латинске молитве и црквене књиге.¹¹ Првобитна веровања и древни обичаји су трпели утицаје не само хришћанства, него и остатака грчке и римске религије, а такође и вере староседелаца Илира и Трачана. Све је то, уз византијску власт коју су доживљавали као туђинску и спутавајућу, ометало њихов прелазак у нову веру. Као што се процес продирања хришћанства међу Србе не може пратити у појединостима, није могуће утврдити ни како и када је проведена црквена организација. Папа Јован VIII, у писму кнезу Мутимиру, говори о свештеницима који немају сталног седишта и тражи да се подреде Панонској дијецези. У изворима се прво јављају епископије у Београду и Браничеву 878. године; у Приморју је епископија у Стону постојала у време другог Сплитског сабора 927. године, док се епископија у Расу, која је углавном обухватала читаву Србију, пре добијања аутокефалне архиепископије, први пут помиње у повељи Василија II из 1020. године. Из тог времена су и прве вести о епископијама у Липљану, Призрену и Нишу. Када су основане, не може се ближе одредити.¹² Земље које су населили Срби су биле у црквено-административном погледу потчињене Риму, све док их цар Лав III Исавријанац / 717 – 740 / није одузео од папе. И Јустинијана Прима, коју је основао цар Јустинијан I / 527 – 565 /,¹³ потпадала је под власт Рима. Бројније напуштање старе религије је долазило постепено. Најпре се то дешавало у Приморју, одакле је хришћанство углавном и продирало у српске земље. Употреба латинских свештеника из далматинских градова за превођење Срба на хришћанство је околност која је оставила трага код знатног дела Срба тог времена. Од тог доба и датира латински утицај у Српској цркви.¹⁴ Прво покрштавање Срба није оставило знатнијег трага, јер је у почетку само дотакло владајући слој, а доцније је било и под јаком паганском реакцијом.¹⁵ О митологији

9 Ковачевић Б., 1969, 54.

10 Слијепчевић Ђ., 1991, 227.

11 Јиречек К, Радонић Ј., 1952, 98.

12 Српске земље у ранофеудално доба, *op. cit.*, 232 - 233.

13 Јустинијан I је био последњи римски император на византијском престолу и уједно хришћански владар убеђен у божанско порекло своје власти, док је Јустинијан II / 685 – 695 / први од византијских царева који на реверс новца ставља Христов лик и себе назива *servus Dei*.

14 Баришић Ф., 1955, 49 - 50.

15 Ћирковић М. С., 1969, 35 - 36.

балканских Словена, самим тим и о митологији Срба, скоро да немамо никаквих података. И хришћанска црква се трудила да поништи трагове незнабоштва код нових верника, и ако то није ишло ни брзо, ни лако. Код Срба је утицај њихове паганске вере остао јак и дуго после званичног масовног покрштавања. У индоевропској заједници свих европских народа је постојало веровање у врховно божанство које се у митологији старих Словена налази под именом Сварог или Перун. - *Словени верују да постоји један бог који производи гром, и који је једини господар васионе, они му жртвују марву и друге сваковрсне жртве... Сем тога они обожавају реке, нимфе и друга божанства...*¹⁶ Св. Илија се може сматрати директним наследником бога Перуна који се као и он вози колима, и на гозби светаца увек седи уврх софре. Идоле словенских богова налазимо поменуте код скоро свих старих хроничара; негде су грубо израђени, а негде са много детаља; негде су велики, а негде врло мали. У нашој народној песми се сачувало до данас сећање на старе сребрне и златне идоле словенских богова: - *С богом пођи, драго дете моје – не моли се богу ришћанскоме – већ се моли богу сребрноме – којег ти је саградио баба* -¹⁷ Словени су приносили жртве, што значи да су морали имати и жртвенике, а да ли су се они развили у храмове, није јасно. Ни о постојању посебног свештеничког реда код Срба у периоду њихове паганске религије се не зна скоро ништа. Претпоставља се да су наставак и празновање породичног празника „славе” код Срба у ствари измењени облици старог поштовања предака – култ предака.

Ојачала бугарска држава се током IX века постепено шири на околне области, тако да је у другој половини X века пространо Самуилово царство обухватало и област Ниша. Велику пажњу поновном освајању балканских земаља је посветио византијски цар Василије II / 976 – 1025 /, који је сломио отпор цара Самуила / 1014 / и повељама, из 1019 и 1020. године, установио Охридску архиепископију и одредио број епископија које је имала под својом јурисдикцијом. Архиепископија је проистекла из црквене организације која је постојала у Самуиловој држави са седиштем у Охриду. На деветом месту повеље Василија II из 1020. године се помиње Нишка епархија – *заповедамо да има епископ нишки у самом Нишу и у Мокроме и у Компли и у Топлици и у Сфелигову 40 клирика и 40 меропаха – по томе се види да се Епархија Нишка у почетку XI века ширила на исток уз Нишаву до самих непосредних међа Пирота, Сукова, а на запад уз Топлицу до самих граница водопађе њене. Овоме се од истока ка северу додаје и Сврљиг по томе што је жупа Сврљиг најближа нишким пољима и ако припада области Сврљичког Тимока који своје воде не упућује Морави него доњем Дунаву.*¹⁸ Царска повеља Василија II, међу тридесет једном епархијом Охридске архиепископије, одређује Нишку епархију као најпространију, с највећим бројем свештенства, што је убраја у првостепене и најугледније у саставу Охридске архиепископије. Понишавље се тада нашло подељено између нишке и средачке, односно софијске епископије. Границе тих епархија су пресецале пиротски крај. Наиме, у области нишке епископије се помиње Мокро, тј. предео данашње Беле Паланке, а за средачку епископију се зна да је обухватала Суково. Подручје данашњег Пирота се очигледно налазило на самој граници двеју епархија. Границе Охридске цркве су се мењале у зависности од унутрашње реорганизације саме архиепископије и од политичке ситуације у којој се налазило Византијско царство.

Средина XI века, време папе Лава IX / 1049 – 1054 /, цариградског патријарха Михаила Керуларија / 1043 – 1058 / и византијског цара Константина IX Мономаха / 1042 – 1055 /, обележена је догађајима на које савременици нису обратили нарочиту пажњу, а чије су

¹⁶ Vasilev S., 1986, 37 - 38.

¹⁷ Ibid., 173 - 175.

¹⁸ Новаковић Ст., 1908, 33 - 36.

последнице запажене доцније. Наиме, због различитог утицаја Рима и католицизма с једне стране, и Цариграда и православља с друге стране, мада су различити утицаји били евидентни још у време када су православна и католичка црква формално сачињавале једну целину, дошло је до коначног раздвајања Цркве на Источну и Западну. Сукоб је избио против воље цара, немоћног да се успротиви неизбежном расплету, и упркос тренутним политичким интересима обе стране. Сукоб је отпочео у јужној Италији где су се одавно разилазили интереси оба црквена центра, а где је тада после упада Нормана сарадња Рима и Цариграда, у политичком погледу, била потребнија него икада раније. Затим је спор пренет на догматична и литургијска питања, и тиме се конфликт заострио јер је насупрот једној догми стајала друга, и насупрот једном обичају, други обичај. Уз византијског патријарха су тада стали представници других православних цркава. Умерени антиохијски патријарх Петар се морао придружити Керуларију, а охридски архиепископ Лав се истицао у овом спору као један од најнепомирљивијих противника Рима. У Цариград је стигло посланство под вођством кардинала Хумберта, најистакнутијег представника антивизантијског правца у Риму, које је 16. јула 1054. године положило на олтар Св. Софије булу којом се баца проклетство на Керуларија и његове присталице.¹⁹

Период од краја IX до краја XI века је обележен борбом за власт Мутимирових синова / Прибислава, Брана и Стефана /, синовца Петра и унука Павла, Захарија и Часлава, који је као последњи члан најстарије српске династије погинуо у борби против Мађара око 950. године. Почетком XI века, после пропасти Самуилове државе, српске земље Рашка, Захумље и Дукља, биле су вазали Византије. Велики рат против византијског цара Манојла I Комнина / 1143 – 1180 /, водио је српски жупан Урош II, Вуканов унук. Урошев наследник, његов брат Деса је такође покушавао да се ослободи вазалских обавеза према Византији. После Десе, а поводом византијско - угарског рата код Земуна 1165. године, први пут се помиње име Стефана Немање /1166–1196/, који се родио у Рибници у Зети, где су му родитељи били избегли. Немању су најпре крстили латински, а по доласку у Рас у цркви Св. Петра и Павла, православни свештеници. У време када је Тихомир, Немањин најстарији брат био рашки жупан, Немања је као обласни господар управљао Топлицом, Ибром, Расином и Реком. Немањине намере су биле да постане велики жупан, што је и постао 1166. године. У време овог великог жупана, и најпознатијег српског владара XII века, област Ниша је у саставу српске државе...*приложи земљи отачаства својега област нишевску до краја...*²⁰ Ниш је био изузетно важна тачка на путу кроз Моравско - вардарску долину како за Србију, тако и за Византију, која је у Нишу имала важно упориште од доба Алексија I Комнина /1081 - 1118/, када је војно - управном реформом створена *тема* Ниш с дуксом на челу. Када је Немања преузео врховну власт у Србији, на византијском престолу се налазио Манојло I Комнин /1143 – 1189/, који је често боравио у Нишу. Захваљујући њему, рука палестинског мученика Св. Прокопија, враћена је у Ниш и прикључена моштима које су почивале у цркви Св. Прокопија. У другој половини XI века у Нишу је постојала епископска црква. Постојање цркве је потврђено у једном тексту с почетка XIII века /1204/, када се помиње као катедрална црква новоустановљене Нишке епископије. По свој прилици, имала је важну

19 Острогорски Г., 1998, 317 - 320.

/ У областима јужне Италије која је потпадала под Цариградску патријаршију, папа је почео да уводи богослужење на латинском језику, као и праксу служења Свете литургије на бесквасном хлебу, посту у суботу и целибату, чему се оштро успротивио цариградски патријарх. Тим поводом су у Цариграду затворени сви латински манастири и цркве у којима је спровођена таква пракса. У папиним писмима упућеним на Исток у то време се оспорава патријарху звање "васељенски", и уочава јасно његова тежња да господари хришћанском црквом и источном патријаршијом, пошто је Рим "мајка свих цркава". Непомирљиве разлике су довеле до тога да папино изасланство положи анатему 1054. године. Исте године на шестом васељенском сабору, анатема је осуђена, а након много година и формално међусобно укинута / 1965 / између цариградског патријарха Атинагоре и папе Павла VI /.

20 Ковачевић Љ., 1900, 17.

улогу у обнови византијске власти у доба Василија II /976-1025/, у чије време је могуће и обновљена, али није забележено када је ова црква грађена.²¹ Приликом једног од ратних похода у области Ниша је дошло до сусрета Манојла I Комнина и Стефана Немање...*богољубиви цар Манојло...приближив се нишевској страни, желећи га видети, посла по њ да дође на виђење...и задивив се мудрости јуноше одликова га царским достојанством...*²² У време владавине овог византијског цара, Србија је настојала да не ремети уговорене вазалске односе, али и да користи сваку прилику за даљу борбу против Византије. Тако је Немања покушао да оствари савезништво с немачким царем Фридрихом I Барбаросом, када је у Западној Европи оживела идеја о покретању крсташког рата против муслиманских држава на Блиском Истоку. Јак верски ентузијазам, тежња за проширењем утицаја на хришћански Исток и жеља да се ослободи Света земља од неверника, као почетна идеја крсташког рата је привлачила у првом реду феудалце жељне нових земљишних поседа и ритерских пустоловина, као и сељачке масе које су бежале од беде и презадужености. Са Запада је Византија очекивала помоћне најамничке одреде, а не крсташе. Борбу са неверницима Византинци нису сматрали заједничком хришћанском ствари, већ задатком своје државе.²³ У намери да искористи дате околности, Немања је упутио посланике у Немачку 1188. године на Фридрихов двор у Нирнбергу и понудио војну помоћ и вазалски однос за све византијске области које је заузео и које је намеравао да освоји, уколико Немачка започне непријатељства против Византије. Међутим, Барбароса није био спреман за рат на балканском простору због циља планираног похода, који је кренуо из Француске, Немачке, Фландрије, копненим путем преко Угарске и балканских земаља према Цариграду. Са братом Страцимиром је сачекао немачког цара у Нишу 1189. године, једном од својих најпознатијих градова, којег је намеравао да учини престоницом државе, као израз новог стања и жеље да се у Поморављу устали власт Србије. Настојања нису остварена, али је старо црквено средиште у Нишу, ширењем државних граница, добијало нову улогу и средином XII века, у оквиру византијског система власти, видно унапредовало. Када је 1165. године Манојло I Комнин поново боравио у Нишу на путу према Београду и сремском ратишту, у византијској војсци се налазио и писац Јован Кинам, који је оставио драгоцене податке о граду. Он наводи да су те године обновљени бедеми најважнијих византијских тврђава, тако да поред Земуна, Београда и Браничева, и Ниш “окужише зидовима”.²⁴ После смрти Манојла I Комнина 1180. године, Немања почиње ширење своје државе. До 1190. године је освојио Метохију, Подримље с призренском облашћу, затим Косово, Скопље и територију на горњем току Вардара и Доњи Полог. На истоку је својој држави припојио, поред земље око Ђуниса, Дубочице, Врања, Мораве, и подручје Ниша. Немањина држава је излазила на Јадран и ишла од Омиша на северу, до Љеша на југу. Немањин биограф, његов син Стефан Првовенчани наводи да је Немања освојио и неке византијске градове попут Перника, Земена, Ћустендила, Житомика и Стоба, што му је омогућило да се осамостали и да сина Стефана ожени византијском принцезом. Немања је своју владавину завршио повлачењем с владарског трона у корист сина Стефана, након чега се замонашио узевши монашко име Симеон. Још

21 Када је угарска војска 1072. године освојила и опљачкала град, похарала је и цркву Св. Прокопија у којој су почивале мошти овог мученика из времена цара Диоклецијана / 284 – 305 /. Однела је руку светитеља и положила је у цркву Св. Димитрија у Срему, где се налазила до 1162. године. Почетком XIII века, у време цара Калојана / 1197 – 1207 /, Бугарска, која је напала Србију и освојила Ниш / 1203 /, наводи у саставу своје државе цркву Св. Прокопија и њеног епископа Кирика.

Помињање имена другог нишког епископа се везује за крај XIII века... Познат је запис на одломцима Сврљешког Јеванђеља који нас учи да је 1279. године Константин граматик, прозван Војсил граматик, те године писао јеванђеље у граду Сврљигу при нишком епископу Никодиму за презвитера Георгија. / op.cit., Новаковић Ст, 1908, 35 - 36. /

22 Јухас-Георгиевска Љ., 1988, 65.

23 Острогорски Г, op.cit., 1998, 340 - 341.

24 Мијушковић-Калић Ј., 1983, 92.

КАТ. БР. 13

а

б

КАТ. БР. 28

на почетку своје владавине, Немања је показивао благонаклон однос према цркви. Своју ктиторску делатност је започео изградњом манастира Св. Николе код данашње Куршумлије и цркве Св. Богородице на ушћу реке Косанице. Касније је, као своје задужбине, саградио Ђурђеве Ступове, Студеницу, Хиландар на Светој Гори заједно са сином Растком / светим Савом /. Многе цркве је подигао у *отачаству својему* како бележи његов син Стефан Немањић, српски велики жупан од 1196. до 1217. године и краљ од 1217. до 1227. године, у списима о животу и делу светог оца Симеона. Међу црквама и манастирима је и црква Св. Пантелејмона у Нишу о којој, ни пре, ни после Стефана Првовенчаног, нема поузданих података...и *светога и великог мученика Пантелејмона у граду Нишу, и којему и храм сазида ту...*²⁵ У добро утврђеном граду и војном упоришту, с великим бројем грађана, значајном црквеном средишту какав је био Ниш, била је добро развијена и локална производња која је подстицала развој трговине, како то потврђују богати археолошки налази. Међу бројним налазима највећа заступљеност оних са хришћанским обележјем, који се углавном односе на крстове као симболе Христовог страдања, али и симболе победе, потиче са богате градске некрополе која се развила око цркве Св. Пантелејмона.²⁶ Међутим, ништа мању пажњу не заслужују и остали предмети овог карактера пронађени приликом археолошких ископавања, или као случајни налази са територије града, ближег или даљег окружења.²⁷

Ктиторска делатност Стефана Немање и његових сродника је јачала и подизала углед Српске православне цркве. Историја Српске цркве од почетка XII века, њено оснивање и границе јурисдикције не могу се проучавати, бар не у неким периодима, одвојено од других црквених организација које су се налазиле у њеном суседству или на њеном тлу. Од средине XIII века су се у унутрашњости Србије јавиле католичке цркве и заједнице услед доласка рудара Саса, које су бројем појачали „Латини” из приморских градова. Српска црква је увек схватала свој положај између Истока и Запада. Још пре Немањића је успостављена Барска архиепископија, римокатоличка црквена организација са јурисдикцијом на територији српске зетске државе. Српска и Барска архиепископија на територији касније српске државе под Немањићима, у зетском приморју и у унутрашњости где су постојале оазе римокатолика, делиле су јурисдикцију без сукоба. То је у Европи тог времена био први случај дељења

25 Јухас-Георгиевска Љ, *op. cit.*, 1988, 74.

26 Локалитет “Св. Пантелејмон” се налази на десној обали Нишаве, у непосредној близини цркве посвећене овом светитељу. Реч је о остацима два култна објекта, ранохришћанској базилици из IV-V века и средњовековној цркви задужбини Стефана Немање из XII века, са средњовековном некрополом из XII-XIII века. Археолошки налази са хришћанским обележјем се односе на иконицу са представом поспрја Богородице, десет крстова-привезака / један са натписом изведеним грчким словима који у преводу гласи “Боже чувај оног ко ово носи” / , шест крстова-реликвијара са представама Богородице, Христа и светитеља, и једног прстена са христовом сигнатуром. Када су Турци освојили Ниш 1386. године, разрушили су цркву Св. Пантелејмона. Нова црква је подигнута по ослобођењу од Турака 1878. године и освећена од стране нишког митрополита Виктора Чолаковића.

27 Са друге градске некрополе “Гласије”, откриве на узвишењу Гласија, југозападно од нишке Тврђаве, непосредно уз осмогодишњу школу “Вук Караџић”, потиче крст-привезак. На простору Јагодин - мале је пронађена иконица са сценом Христовог крштења, крст - привезак и крст - реликвијар. Уз нишку Тврђаву је пронађен крст - држач кандила. По подацима из дневника ископавања 1962, 1963 и 1971. године, унутар Тврђаве на простору Арсенала, средишњег платоа и Џамије, пронађен је део полијелеја, крст - привезак и делови три крста реликвијара, што може да упућује на хришћански објекат који је могао постојати пре него што је подигнута турска богомоља. Турци су у освојеним градовима често приступали уништењу затечених кулtnих објеката или њиховом претварању у муслиманске богомоље, као што је то био случај и са црквом Св. Николе која је неколико пута претварана у џамију. У Ореовцу код Ниша је пронађен добро очуван цео већи крст - реликвијар. У рушевинама старе Немањине цркве Св. Николе или Св. Богородице код Куршумлије је пронађена “чаша” која је као предмет кулtnе намене служила при богослужењу. У рушевинама Сврљишког града и старе цркве код Сврђига је пронађен процесиски крст већих димензија са представама светитеља и мањи мермерни капител као део декоративне архитектонске пластике, који је могао бити у саставу олтарске преграде. Из периода касног средњег века, са територије града, односно простора Малог Саборног храма, који делом лежи на темељима старијег сакралног објекта, потиче групни налаз / остава / од једанаест крстова, од тога пет истоветних, и што је врло интересантно уз два једнострана и два двострана калупа за ливење крстова, што све недвосмислено упућује на некадашње постојање локалне радионице за ливење крстова при самом храму.

јурисдикције између две цркве у оквиру једне државе.²⁸ Коначно везивање српске државе за источну православну црквену традицију у време владавине Стефана Немање и његових наследника, није прекидало везе са католичким црквеним средиштима када су то захтевали политички интереси. Резултат ове политике је било и крунисање Стефана Првовенчаног од стране папског легата. Наиме, Стефан Немања, као оснивач династије Немањића је, после смрти 1199. године, за собом оставио темеље српске државе и синове Вукана, Растка и Стефана кога је Растко / монашко име Сава / на сабору у манастиру Жичи крунисао круном донетом из Рима од папе Хонорија III 1217. године. Стефан је тако постао први српски краљ и зато Првовенчани, а Србија краљевина. Мада је пракса додељивања круне појединим европским владарима од стране папе била позната и призната у хришћанском свету, ова је изазвала у Будиму велико огорчење.

У средњовековној Србији црквена и државна сфера нису биле раздвојене, у пуној слози су управљали краљ и архиепископ, касније цар и патријарх. Сава је 1219. године у Никеји, од тадашњег цара Теодора I Ласкариса и патријарха Манојла Сарантена Харитопула, издејствовао акт о самосталности Српске цркве, што је значило да српски архијереји стичу право да потпуно самостално бирају свог архиепископа. Први српски архиепископ је постао Сава 1219. године. Вративши се из Никеје у Србију, почетком 1220. године је приступио организовању мреже епископија у границама српске државе. Седиште Српске архиепископије се налазило у манастиру Жичи, док су епископске катедрале биле смештене по манастирима у којима су били ктитори Стефан Немања, или неко од чланова из династије Немањића. Сава је био тај који је ударио темеље српског православља и у духовном и у организационом смислу, оног православља које познајемо и прихватимо и у данашње време. Црквено осамостаљење Србије је дошло до израза и на идејном плану кроз култ Стефана Немање, светог Симеона Мироточивог, који се учврстио у Србији већ почетком XIII века, и коме су много допринели Немањини синови Стефан и Сава биографијама свога оца, које су истовремено прва значајна књижевна дела код Срба. На сабору у Жичи се Сава повукао са места српског архиепископа, а потом напустио Србију, обишао Палестину, Александрију и Никеју, и умро у Трнову 14. јануара 1236. године. Син Владислав је уз противљење свог таста / Владислав је био ожењен бугарском принцезом Белославом, керком Јована II Асена / успео из Трнова да врати мошти у Србију и сахрани их у краљевски манастир Милешеву 1237. године. Ту су мошти почивале до 1594. године када их је Синан паша однео у Београд и спалио наневши српском народу највећу увреду, а истовремено Св. Сави створио још већи углед и поштовање. После Владислава на престо долази Урош I син Стефана Првовенчаног, а након њега Урошеви синови Драгутин и Милутин. Најдужа владавина једног владара у српској историји средњег века је била управо Милутинова /1282 – 1321/, који је многе задужбине и цркве саградио. Нико од крунисаних глава из породице Немањића није за собом оставио толики градитељски и уметнички траг.

У време када је Сава Немањић отпочео са формалним организовањем Српске православне цркве, после 1219. године, Нишка епархија је била под јурисдикцијом Охридске архиепископије. За крајеве Нишке епископије под српском влашћу, Сава Немањић је основао посебну епископију са седиштем у манастиру Св. Никола код Куршумлије, задужбини његовог оца Стефана Немање. Убрзо после тога су и остали крајеви Нишке епархије враћени под српску власт и надлежност Жичке, а касније и Пећке архиепископије. Доба српске историје од 1321. до 1371. године је било оно најсјајније време средњовековне државе и српског царства. Стефан Душан /1331 – 1355/ је био један од најзнаменитијих и најуспешнијих српских

²⁸ Епископ горњокарловачки Симеон., 1969, 388.

КАТ. БР. 14

КАТ. БР. 32

КАТ. БР. 27

КАТ. БР. 16

владара средњег века. До 1345. године Србија је обухватала целу Македонију осим Солуна, читаву Албанију и Епир, и све бивше области Византијског царства. Најзначајнији документ Душанове владавине у Србији је био његов Законик из 1349, допуњен 1354. године. За законик, који је кодификовао и правно уобличио све оне правне норме и обичаје који су до тога доба владали у Србији, може се рећи да је имао одлике Устава средњовековне државе.

У развоју Српске цркве нову епоху обележава уздицање Српске аутокефалне архиепископије на ранг патријаршије, извршено у оквиру припрема за Душаново царско крунисање обављено у Скопљу 1345. године. Србија је постала царевина, а Душан цар Срба и Грка. Тада је архиепископ Јоаникије II проглашен за патријарха на државном сабору у присуству Бугарског патријарха, Охридског архиепископа и представника светогорског монаштва. Цариградска патријаршија је осуђивала успостављање Српске патријаршије, Душаново царско крунисање и подвргавање читавог низа митрополија и епископија у освојеним областима Српској патријаршији. Као седиште патријарха се све више помињао Пећ, некадашњи метох жичког манастира. Између 1352 и 1354. године Цариградски патријарх Калист је бацио анатему на српског цара, патријарха и свештенство. Услед тога је настао црквени раскол који је трајао преко четврт века. Измирење са цариградском патријаршијом је постигнуто 1368. године по цену усвајања византијског гледишта да је цар Душан *створио неканонски саморукоположеног патријарха* и да је *отео не малобројне митрополије од саборне Христове цркве*, и под условима да се епископије врате под власт Цариграда. Посланици цариградског патријарха су 1375. године прочитали у Призрену акт о помирењу и тиме уклонили све последице раскола уз очување Српске патријаршије.²⁹ После Душанове смрти локални феудални господари угрожавају првенство централне власти, чему се краљ Урош II није могао супротставити, тако да је Србија подељена и слаба дочекала турску најезду. Феудални господари, браћа Мрњавчевић, Угљеша и Вукашин гину на Маричкој бици 1371. године, када умире и последњи српски цар Урош II, чиме се гаси династија Немањића. То је био крај Српског царства. Државу су распарчали обласни господари Краљевић Марко, браћа Јован и Константин Дејановић / Драгаши /, Ђурађ Балшић, Вук Бранковић, Никола Алтомановић, Лазар Хребељановић и др. Званичног краља, Марка Мрњавчевића, ниједан српски великаш није хтео да призна за врховног господара, те је он, заједно са браћом Драгашима, био приморан да после Маричке битке постане турски вазал. Међутим, кнез Лазар Хребељановић се наметнуо као наследник Немањића, помирио српску и цариградску цркву, чиме је српском верском поглавару коначно призната титула патријарха. У свом највећем обиму, област кнеза Лазара се простирала од изворишта Јужне Мораве до Дунава, Саве и Дрине. Господарио је целим Поморављем с градовима Нишем, Ужицем, рударским средиштем Новим Брдом и Рудником, као и Крушевцем као престоницом. Све Лазареве државотворне напоре су зауставили Турци који су 1381. године продрли у Поморавље. Са већим снагама је султан Мурат I / 1362 -1389 / напао Србију 1386. године, када је заузео Ниш. Са турским освајањима, за православну цркву и његов народ, настала су тешка времена у којима су пружајући отпор и чувајући своју религију и културу успели да сачувају и свој национални идентитет.

²⁹ Острогорски Г., 1959, 506, нап. 1; Ђирковић М. С., *op. cit.*, 47 - 49, нап. 45, 47.

Литература

- Баришић Ф., 1955. - *Византијски извори за историју народа Југославије*, књ. 1, Београд 1955.
- Vasilev S., 1986. - *Mitologija drevnih Slovena*, Beograd 1986.
- Епископ горњокарловачки Симеон., 1969. - Карактерологија српског православља, *Српска православна црква* 1219-1969, / Споменница о 750-годишњици аутокефалности /, Београд 1969.
- Ерцеговић-Павловић С., 1977. - Средњовековна некропола у Нишу, *Старинар* XXVII/1976, Београд 1977.
- Насељавање Словена на Балканско полуострво; Српске земље у ранофеудално доба / до XII века /, 1953. - *Историја народа Југославије* / до почетка XVI века /, књ. 1, Београд 1953.
- Лиречек К., 1952. - Сеоба Словена на Балканско полуострво; Срби у ранијем средњем веку / од VII - XII века /, *Историја Срба* I, Београд 1952.
- Лиречек К, Радонић Ј., 1952. - Пастири, сељаци и робови, *Историја Срба* II / Културна историја /, Београд 1952.
- Јухас-Георгиевска Ј., 1988. - Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд 1988.
- Ковачевић Ј., 1900. - Неколика питања о Стефану Немањи, *Глас СКА* LVIII, Београд 1900.
- Ковачевић Б., 1969. - Црква и књижевност у нашој средњовековној држави, *Српска православна црква* 1219-1969, Београд 1969.
- Крушковић Р., 1972. - *Накит из етнографске збирке музеја у Нишу*, Ниш 1972.
- Кондић В, Поповић В., 1977. - Царичин град и аваро-словенски походи, *Царичин град* / Утврђено насеље у византијском Илирику /, Београд 1977.
- Кораћ В., 2002. - Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона у Нишу, *Зборник радова Византолошког института* XXXIX, Београд 2001/2002.
- Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., - *Накит на тлу Србије* / Накит средњовековних некропола у Србији од IX до краја XII века /, Београд 1982.
- Марјановић - Вујовић Г., 1986. - Средњовековне некрополе у Србији евидентирание кроз археолошка ископавања, *Старинар* XXXVII, Београд 1986.
- Мијушковић - Калић Ј., 1983. - Ниш у средњем веку, *Историја Ниша* I, Ниш 1983.
- Миловановић Д., 1985/1986. - *Уметничка обрада неплеменитих метала на тлу Србије*, Београд 1985/1986.
- Максимовић М., 1992. - Крстови-реликвијари из збирки Народног музеја у Нишу, *Зборник Народног музеја* 8, Ниш 1992.
- Новаковић Ст., 1908. - Охридска архиепископија у почетку XI века, *Глас СКА* LXXVI, Београд 1908.
- Николић Р., 1961. - Један раносредњовековни бронзани крст, *Саопштења* IV, Завод за заштиту споменика културе, Београд 1961.
- Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992. - Привесци са некрополе XII - XIII века из Ниша и њихов минерални састав, *Археологија и природне науке*, Научни скупови САНУ, књ. LXIV / Одељење историјских наука књ. 21 /, Beograd 1992.
- Острогорски Г., 1959, 1998. - *Историја Византије*, Београд 1959, 1998.
- Поповић В., 1978. - Епископска седишта у Србији од IX до XI века, *Годишњак града Београда* књ. XXV, Београд 1978.
- Поповић Б. Н, Кусовац Н, Милошевић Д., 1991. - *Илустрована историја Срба*, Београд 1991.
- Радојековић Б., 1976. - *Ситна пластика у старој српској уметности*, Музеј примењене уметности, Београд 1976.
- Слијепчевић Ђ., 1991. - Од покрштавања Срба до краја XVIII века, *Историја српске православне цркве*, Београд 1991.
- Ђирковић М. С., 1969. - Православна црква у средњовековној српској држави, *Српска православна црква* 1219-1969, Београд 1969.
- Хан В., 1977. - Кост и рог средњовековни, *Историја примењене уметности код Срба*, Музеј примењене уметности, Београд 1977.
- Црноглавац В, Чершков Т., 2011. - Истраживања средњовековне некрополе Св. Пантелејмон у Нишу 2002 -2007, *Зборник Народног музеја* 20, Ниш 2011.

Maksimovic Marica

Development of Christianity from the arrival of Slavs until the fall under Ottoman rule

Abstract

Transition from the old pagan and acceptance of new Christian religion of Slavic tribes, which started settling themselves permanently in our regions in the end of VI and beginning of VII century, was a long process. Having arrived to the Balkans, into Christianized environment, their original beliefs and ancient customs were influenced not only by Christianity, but also by remains of Greek and Roman religions, as well as by the natives Illyrians and Thracians religion. In Serbian lands, which after the Avar Khanate downfall were annexed to Bulgarian state, Christianity as a new historical component appeared only after 864, by establishment of the first episcopacies and beginning of brothers Cyril and Methodius and their disciples missionary work. Since the process of Christianity spreading among Serbs cannot be traced in details, it is impossible to determine how and when the church organization was conducted. It is known that Nis had become an important ecclesiastical center already at the beginning of XI century, when in the Charter of the Byzantine emperor Basil II, in 1020, Nis episcopacy had been mentioned for the first time, as the first instance and most spacious among thirty one episcopacy under the jurisdiction of Ohrid Archbishopric. In the second half of XI century, the Episcopal Church existed in Nis, which existence was confirmed in one text dated from the beginning of XIII century. In 1072, Hungarian army plundered the city, ravaged the church of St. Procopius, took the arm of Palestinian martyr from the Emperor Diocletian times and brought it to the church of St. Demetrius in Srem. The arm was returned and joined with the relics in 1164 thanks to the Byzantine Emperor Manuel I Komnenos, in whose time the supreme power in Serbia was taken over by the most famous Serbian ruler in XII century, the great Zupan (county ruler) Stefan Nemanja. Founders activities of Stefan Nemanja and his relatives raised and strengthened the Serbian Orthodox Church reputation. Among his numerous endowments is also the church of St. Panteleimon in Nis, which was ravaged in Turkish conquest of the city in 1386. In conquered towns, Turks often destroyed the buildings of culture they had found there, or transformed them into Muslim places of worship, as it was the case with the church of St. Nicholas, which was several times turned into a mosque. With Turkish conquests, hard times came for Orthodox Church and its people, during which by resisting and preserving their religion and culture, they also managed to preserve their national identity.

КАТ. БР. 25

КАТ. БР. 23

a

б

КАТ. БР. 31

ВЕСНА ЦРНОГЛАВАЦ

ХРИШЋАНСКИ СИМБОЛИ НА НОВЦУ

Новац раног римског царства приказивао је богату разноврсност религиозних типова, са добро познатим паганским божанствима повезаним са алегоријским представама провинција и градова, или персонификацијама које су означавале циљеве царске политике. Са признавањем хришћанства у 4 веку све ово нестаје, са изузетком представе РOME, Константинопоља и Викторије, које ће се задржати још током непуна два века.

Имајући у виду улогу коју је религија имала у животу Византије, очекивало би се да ће паганске представе на новцу бити замењени са хришћанским одмах након прихватања хришћанства, што се није десило. Хришћанска иконографија се на новцу полако успостављала током 4 века, када се јављају хришћански симболи попут крста и христограма. Најпре су ови симболи употребљивани веома дискретно, нпр. Христограм као украс на шлему Константина Великог, или Христограм и крст као ознака ковања. Пети век је донео време одлучујућих промена у Византијској уметности, и сходно томе, процес хришћанизације ће се одразити и на новцу. Представа крста у венцу постала је један од основних реверсних типова тремисиса, док је представа Викторије која држи дугачак крст била главни реверсни тип солида на Истоку од 420 године. За време Јустина I (518-527) Викторија ће добити изглед анђела, док ће Тиберије II (578-582) напустити ову представу и на реверс солида ставити представу крста постављеног на три степеника. Ова представа ће се задржати на златном новцу све до 720 године, када ће цар Лав III пребацити представу крста на сребрни новац (милиарензе), а на реверс златног новца ставиће попрсје сина и савладара Константина V. Представа крста ће остати на сребрном новцу до 11 века, кад ће бити замењена представама Богородице или Христа, али ће почети да се кује на бакарном новцу, где ће бити прилично уобичајена између 11 и 13 века.

Најранија и најзначајнија религиозна фигуративна представа на византијском новцу је представа Христа. Две различите представе попрсја Христа јављају се на новцу Јустинијана II (685-695; 705-711). Прва представа приказује величанствено брадато лице рађено по узору на Фидијиног Зевса, где је наглашено божанско порекло Христа, док друга представа приказује Христа као младића са бујном коврцавом косом, указујући на његову људску природу. Цар Василије I (867-886) увео је представу Христа на престолу, која ће остати регуларна представа на новцу наредног периода. Представа Христа Емануела појавиће се на новцу цара Манојла I Комнина (1143-1180). Несумњиво је да су неке од ових представа Христа рађене по узору на чувене иконе и фреске из цркви у Константинопољу.

Друга по важности после Христове представе, јесте представа Богородице, која се након повремене појаве на новцу 10 века, усталила почевши од 1030. године. Богородица је приказивана на више начина: као попрсје, као стојећа фигура, како седи на престолу, крунише владара итд.

КАТ. БР. 40

КАТ. БР. 42

КАТ. БР. 46

Представе светаца на новцу јављају се спорадично током 10 и 11 века, а од 12 века постају редовне. Углавном су свеци имали војнички карактер, а омиљени су били: Св. Михајло, Св. Димитрије, Св. Георгије, Св. Теодор, као и Свети цар Константин Велики. За време владавине династије Палеолога на новцу се појављују и представе серафима и херувима.

Осим што су приказивани самостално, Христ, Богородица и свеци су често приказивани и у директној вези са царем, најчешће како заједно држе дугачак крст или лабарум.

Хришћанску иконографију налазимо и на српском средњовековном новцу. Први српски новац искован је за време краља Радослава (1228-1234), по узору на новац Солунске државе. На новцу се јављају представе Христа, Богородице, арханђела Михајла и Св. Константина. Представа Св. Константина који предаје двоструки крст краљу пресликана је са новца византијског цара Манојла Анђела.

Краљ Драгутин је доласком на престо Србије 1276. године започео ковање динара по угледу на венецијанске гроше. Слика Христа на престолу на једној страни новца и владара, самог или са Св. Стефаном, заштитником династије Немањића, на другој страни постаће “канон” по коме ће се обликовати све емисије новца краљевског периода (1228-1346).

Цар Душан је после крунисања 1346. године увео низ нових представа на новцу. По први пут се појавила представа Христа у мандорли, која је у српско новчарство дошла под утицајем дубровчана, главних предузетника и купаца ковница. Једно од обележја новчарства цара Душана представља динар са представом владара који стоји и кога крунишу анђели. Ова иконографија је преузета са зидног сликарства из композиције Лоза Немањића у Грачаници и Пећи. Овом представом јасно је подвучено божанско порекло царске власти и сам чин крунисања који је обављен у Скопљу 1346. године.

На которским динарима царева Душана и Уроша приказан је заштитник града Котора Св. Трипун, док се на новцу града Улциња јавља представа Богородице Оранте.

Током раздобља обласних господара (1371-1402) међу главним мотивима на аверсу српског новца остала је и даље слика Христа. Поред Св. Стефана, на динарима налазимо и представе арханђела Михајла, коју је увео кнез Стефан Лазаревић, Св. Лаврентија, на новцу кованом у Бару и Св. Ладислава, која је преузета са угарских дуката. Крајем 14 века појављује се група новца која на реверсу носи натпис ПАТРИЈАРХ, а која је највероватније искована у Пећи.

Последње раздобље ковања српског новца обележено је великим бројем врста у оквиру којих срећемо разне комбинације иконографских предлогака. Религиозне представе карактерише новац деспота Стефана Лазаревића и господина Ђурђа Бранковића, док ће након монетарне реформе спроведене око 1435. године, оне бити замењене профаним, световним предлошцима.

CHRISTIAN SYMBOLS ON COINS

Christian iconography on coins was being established slowly during the IV century, when Christian symbols like cross and Christogram started appearing. The fifth century brought the times of crucial changes in Byzantine art and accordingly, the Christianization process will be also reflected on coins. Image of the cross in wreath became one of the main reverse types on gold coins. During Justin I (518-527), Victoria will have the appearance of an angel, while Tiberius II (578-582) will abandon this representation and on a coin reverse put an image of the cross placed on three steps.

The earliest and most significant religious figurative image on Byzantine coins is the image of Christ. Two different images of Christ's bust appear on the coins of Justinian II (685-695, 705-711). The first image represents dignified bearded face, modeled after the Phidias' Zeus, where the divine origin of Christ was emphasized, while other image represents Christ as a young man with curly dense hair, thus implying his human nature. The Emperor Basil I (867-886) introduced the image of Christ on the throne, which would remain regular image on the coins from the next period. The figure of Christ Emanuel will appear on the coins of Manuel I Komnenos (1143-1180). There is no doubt that some of these images of Christ were modeled after the famous icons and frescoes in Constantinople churches. Second by importance, after the image of Christ, is the image of Virgin which appears on the tenth century coins. The Virgin is depicted in various ways: as a bust, as the standing figure, as seating on the throne, crowning the ruler etc.. Images of saints on coins appeared sporadically during the tenth and eleventh centuries and from the twelfth century they became regular. Mainly, the saints had a military character and the favorite ones were: St. Michael, St. Demetrius, St. George, St. Theodore and Holy Emperor Constantine the Great. During the reign of Palaiologos dynasty, on coins appeared also images of seraphim and cherubim.

Apart from being presented individually, Christ, Virgin and saints were often presented in direct relation with the emperor, mostly holding together the long cross or labarum.

Christian iconography can also be traced on Serbian medieval coins. The first Serbian coins were minted in the time of King Radoslav (1228-1234), modeled as the coins of Thessalonica state. On the coins appear images of Christ, Virgin, St. Michael the Archangel and St. Constantine. With his coming to Serbian throne in 1276, King Dragutin began to forge dinars modeled after the Venetian gros. Image of Christ on the throne on one side of the coin, and the rulers, alone or with St. Stephen, the patron of Nemanjic dynasty, on the other side, will become the "canon" according to which all money emissions in the royal period (1228-1346) will be designed.

КАТ. БР. 44

ΚΑΤ. ΕΡ. 38

САБОРНА ЦРКВА У НИШУ, КРАЈ XIX ВЕКА

МАРИНА ВЛАИСАВЉЕВИЋ

ХРИШЋАНИ У НИШУ ОД 1386. ДО 1913. ГОДИНЕ

ХРИШЋАНИ У НИШУ ОД 1386. ДО 1878. ГОДИНЕ

Стратешки повољан положај Ниша, града на две реке и раскрснице на којој се укрштају важни путеви, није увек доносио добро његовим становницима. Без своје воље уплетени у ратове великих царстава, сносили су најтеже последице по живот и имовину, у њиховим поразима и победама.

Продор Турака на Балкан донео је највећи изазов очувању хришћанства, још од Константиновог времена. Повремени периоди слободе чинили су још тежим робовање које је после ње наступало.

Османско царство је од XIV па све до почетка XX века представљало главну силу која је одређивала политичке, економске, војне, верске и културне прилике у југоисточној Европи. Знатан утицај на подручју Ниша, током тог периода, испољавале су Аустрија, Угарска и, нарочито од XVIII века, Русија. Државна религија Османског царства била је ислам. Декларативно, хришћанима је гарантовано право слободе вероисповести, али се то у свакодневном животу, врло често, није поштовало.

Хришћани су, и поред тога, у Нишу и његовој околини опстали и под турском влашћу. Било је изузетно тешких момената, али се пламен хришћанства одржао у душама и срцима Нишлија. О том пламену сведоче бројне богомоље које ни најцрњи терор није успео потпуно да уништи. Верујући народ се окупљао поред својих срушених и оскрнављених светиња, поново их подизао и враћао у живот.

У периодима веће верске толеранције долазило је до политизације односа међу самим хришћанима, кроз постављање епископа и свештенства противно народној вољи. Укидање Пећке патријаршије, фанариотски епископи и бугарска егзархија нису успели да слома дух народа и његову националну свест. Православна вера и српско име очували су се у Нишу кроз пет ужасних векова, јер је љубав била јача од мржње, а вера и нада у Христове речи и дела надахњивала и у најтежим тренуцима.

Извори за проучавање живота хришћана у Нишу, током турске владавине, прилично су оскудни. Изузетак чине пописи, који нам говоре о бројности хришћанске раје и манастира. Поред њих, драгоцени су нам и записи путописаца, који су пролазили кроз ове крајеве и оставили забележене своје импресије. Сачуване су бележнице из XVIII века, које су водили нишки епископи, кроз чије садржаје можемо да пратимо динамику живота хришћана. Кроз XIX век можемо пратити промене кроз сачувана документа и сведочења о изградњи храмова али и анегдоте о свакодневном верском животу.

Истраживање хришћанства у Нишу, током османске власти, захтевало је сагледавање шире слике о значајним историјским догађајима, који су утицали на континуитет те власти, упознавање са односом Османског царства према хришћанима кроз векове, проучавање историје Епархије нишке, као и упознавање са најзначајнијим верским објектима – црквама и манастирима. На крају, али никако последње, бавили смо се, колико год је то било могуће, судбинама хришћана о којима су остали историјски трагови.

Кућа на сред пута

Живот нишких хришћана, како у његовој околини тако и у самом граду, током дугих векова османске окупације, зависио је од низа фактора. Један веома важан фактор је и сам географски положај Ниша, који је имао своје предности, али и велике мане.

У Нишу се укрштају најважније комуникације Балканског полуострва. Долина Мораве представља најповољнију комуникацију север-југ, која преко долине Вардара излази на Егејско море, а уз Саву и Дунав се отварају путеви ка средњој Европи. Крак, који води долинама Нишаве и Марице, спаја ову комуникацију са Истамбулом и Малом Азијом.¹

Поред ових, континентално важних комуникација, из Ниша, долином Топлице, води комуникација према западу, и даље ка Јадранском мору.

Захваљујући сплету ових путева, од римских времена² Ниш представља незаобилазну тачку путника, трговаца и каравана. Положај важне раскрснице свакако је допринео економском напретку града као и његовом развоју у области културе и религије. Од Рима, преко Византије, Немањихе Србије, Угарске, Аустрије и Османског царства, у микрокосмосу Ниша преламали су се утицаји великих догађаја и стварале се прилике у којима су његови становници живели.

Поред несумњивог позитивног ефекта, који је положај града имао на живот његових становника, постојали су стални негативни утицаји. Ниш се налазио на путу свих освајача, што је изазивало тешке последице по становништво.

Турци су се у својим освајањима држали главних комуникацијских праваца.³ Тако је и Ниш, по први пут, под њихов удар дошао 1386. године.⁴ Ниш је освојен после вишедневне опсаде, што је, по обичају турских освајача,⁵ град изложило разарању и пљачи. Мошти светог великомученика Прокопија, чуване у нишком катедралном храму, спашене су и пренете у данашње Прокупље.⁶ Становништво је пострадало а преживели су се разбежали по околним селима.⁷

Разједињени српски феудални владари нису били у стању да се дугорочно супротставе нарастајућој Османској империји. Ниш је у периоду од првог освајања мењао господаре, да би под дефинитивну турску власт потпао 1428. године.⁸ Средином XV века, 1443, 1448 и 1454. године, хришћанске војске су, на кратко, угрожавале турску власт над Нишом. Ипак, после пада Смедерева, 1459. године, Србија, а са њом и Ниш, припојене су Османској империји.⁹ Структура становништва је почела постепено да се мења, посебно у граду који су почели да насељавају Турци и да постепено потискују хришћане.

1 Петар Петровић, *Историја Ниша I*, Ниш у античко доба, Градина и Просвета, Ниш 1983, 56

2 Олга Зиројевић, Цариградски друм од Београда до Софије, *Зборник историјског музеја Србије*, бр. 7, Београд 1970, 20

3 *ibid*, 194

4 Јованка Калић-Мијушковић, *Историја Ниша I*, Ниш у средњем веку, Градина и Просвета, Ниш 1983, 98

5 Халил Иналцик, Османско царство - класично доба 1300 – 1600, СКЗ, Београд 1974, 35

6 Петар В. Гагулић, Црква Св. Пантелеја у Нишу, Српска православна црквена општина у Нишу, Смедерево 1963, 9

7 Бруно Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш, 1927, 41

8 Јованка Калић-Мијушковић, *Историја Ниша I*, Ниш у средњем веку, Градина и Просвета, Ниш 1983, 101

9 Халил Иналцик, наведено дело,³⁷

Периоди без ратова били су погодни за напредак привреде и миран живот. Османско царство је готово непрекидно било у стању рата, и његове војске су пролазиле кроз Ниш. Велики број војника било је тешко контролисати. Иако су набавке за њихове потребе биле посебно регулисане и плаћане, чак и да није било пљачке и отимања, вишкови пољопривредних производа често нису били довољни да нахране војску. Становништво се склањало у забачене планинске крајеве, заједно са стоком и другим намирницама. У XVI веку, у четири наврата, велика турска војска пролазила је кроз Ниш. Ове војске су се, под вођством Сулејмана I, кретале према северу и освојиле Београд 1521. године, поразиле Угре код Мохача и заузеле Будим 1526. године, неуспешно опседале Беч 1529. године и заузеле Угарску 1541. године.¹⁰

Опадање Османског царства, које је крајем XVII века почело да губи своје европске битке, довело је до слабљења централне власти. Војници нису примали плате а изостајао је и очекивани приход од ратног плена. Разочарани војници су се одметали и почели да угрожавају градове. Ниш и његова околина су такву судбину доживљавали неколико пута током 1687. и 1688. године.¹¹

Аустрија је искористила слабост Османлија и освојила Ниш 1689. године. После непуних годину дана они су напустили град, а Турци су извршили покољ хришћана. Османлије су поново освојиле град, а река преживелих кренула је према северу, преко Саве и Дунава. До краја Великог рата, 1699. године, у целој Србији је владала велика несигурност по имовину и живот хришћанског становништва. Села су опустела а земља није обрађивана.

После тешког пораза код Београда 1717. године, турска војска се у неред у повукла према Нишу, а околину Ниша су терорисали Татари.¹² Током наредних неколико година сукоби у турској војсци и побуне јаничара значајно су утицали на несигурност живота у самом граду. Аустријска војска је без борбе Ниш заузела 1737. године али су га Турци брзо повратили. Одмазда према српском становништву је била страховита, побијено је између 300 и 690 нишких грађана, њихова имовина распродата а жене и деца претворени у робље.¹³

Побуњена турска војска пљачкала је Ниш 1746. године, а на његовим улицама 1759. године, сукобљавале су се регуларне снаге са одметницима.

Аустријско-турски рат 1788. године – Кочина крајина, поново је усталасао живот Нишлија. У жељи да спрече Србе да пруже помоћ Аустријанцима, Турци су спроводили крваве репресалије.

До средине XIX века хришћанско становништво Ниша доживљавало је изузетно тешке тренутке. Под тешким терором многи су избегли у ослобођене крајеве Србије. Посебно су били угрожени становници нишких села, изложени страшној пљачки и насртајима на живот и част.

Ослобођење Ниша 1878. године, донело је слободу хришћанима, и никада више османска војска није крочила у њега.

Живот хришћана у Османском царству није био лак. Посебно је било тешко живети на местима куда су пролазиле велике војске.¹⁴ Иако су постојали закони и прописи који су дефинисали односе у Османској царевини¹⁵ слабљење централне власти доводило је до анархије и самовласти у провинцијама. То је, најчешће, погађало хришћанску рају. Ни становници Ниша и његове околине нису били изузетак, тако да су напред набројане војске и ратови, као и многи мањи инциденти, доводили до сталног осећаја несигурности. То је био и разлог промена броја становника – хришћана, њиховог склањања у села, као и до већих и мањих миграција. Све то била је последица живота на прометној раскрсници.

¹⁰ *ibid*, 51-55

¹¹ Р.Тричковић, Историја Ниша I, Ниш у раздобљу турске власти, Градина и Просвета, Ниш 1983, 197

¹² *ibid*, 212

¹³ *ibid*, 222

¹⁴ Владимир Ћоровић, Историја српског народа, књига прва, Ars Libri, Београд 1997, 323

¹⁵ Х.Иналцик, наведено дело, 103

Ниш није био поштеђен ни болести које су стизале са војскама и караванима. Више пута становништво је десетковано кугом, коју последњи пут бележимо 1838. године¹⁶. Уз болести и пљачке, често је ишла и глад.

Сви ови фактори утицали су да број хришћана у Нишу опада и расте у складу са околностима. Побољшање услова живота, смањење пореза, редовно стање државе и добра управа, повећавало је њихов број и привлачило досељенике. Ипак, врло често, долазило је готово до потпуног исељавања под притиском реалног страха за живот и имовину.

Османско царство и хришћани

Османска држава је основана почетком XIV века, као мала кнежевина на западним границама исламског света. Њена покретачка снага је била *газа* – свети рат против неверника хришћана.¹⁷ Према Иналциковом мишљењу, сврха светог рата није била да се уништава, већ да се невернички свет потчињава. Османска империја ујединила је муслиманску Анадолију и хришћански, православни Балкан. Хришћанима је гарантован живот, имовина и право на исповедање своје вере, под условом да буду покорни и плаћају данак. Ово би били идеални услови али у пракси није било увек тако.

Османски правни систем имао је основу у шеријату, уз изузетно строго телесно кажњавање, укључујући сакаћења. Врло често су ови строги закони примењивани против хришћана, посебно у периодима слабе централне власти или побуна, када је сигурност живота била врло мала. Други стуб правног система чинили су султанови декрети и упутства, којима су се решавала питања ван области покривене шеријатом. У раним годинама царства примењивано је и обичајно право, и затечена стања у покореним земљама.

Мудро комбинујући силу и уступке хришћанским властелинима и сељацима, Османско царство је великом брзином продрло на Балканско полуострво које јој је послужило као основица за даља освајања. Током XIV, XV и дела XVI века хришћанска властела на Балкану имала је могућност да задржи своје позиције, служећи султану или кроз вазални однос. Овај слој је постепено прелазио у ислам¹⁸ или се исељавао у Угарску.

Кметови српских феудалних господара били су изузетно оптерећени пореским и радним обавезама.¹⁹ Османски порески систем деловао им је сношљивије, посебно у погледу обавеза према властелину. То је био и један од узрока слабог отпора које су најшире масе пружале Османлијама.

Османско царство је подстицало антагонизам између православне и католичке цркве. Имајућу у својој власти знатан број православних хришћана, настојали су да их пацификују, истовремено ратујући са католичком Угарском, Аустријом или Венецијом. Током година мира, Османско царство допуштало је активности трговаца - католика, посебно из Дубровника, уз одговарајућу накнаду. По освајању Цариграда 1453. године, Мехмед II је за патријарха Грчке цркве поставио Генадија, који је добио надлежност да води и представља свој народ и решава размирице међу њима. На овај начин дозвољено је и слободно исповедање вере.²⁰

Охридска архиепископија, под јаким грчким утицајем, имала је надлежност над највећим делом црквене организације Срба у Османском царству, до обнављања Пеће

16 Б.Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, Задужбина Илије М.Коларца, Београд 1901, 516

17 Х.Иналцик, наведено дело, 7

18 Робер Мантран, Историја Османског царства, CLIO, Београд 2002,238

19 Владимир Ћоровић, Историја српског народа, књига I, Ars Libri, Београд 1997, 319

20 Робер Мантран, наведено дело, 102

патријаршије, 1557. године. Пећка патријаршија је обновљена као компромис српске цркве и османске власти. Српски народ је живео на подручју виталном за опстанак Османског царства и његову даљу експанзију. Желећи да Србе учини што лојалнијим и одвоји их од могућег утицаја Аустрије, на рачун Цариградске патријаршије и Охридске епископије, учињени су знатни уступци. Поред несумњивих историјских и политичких околности, на обнову и рад Патријаршије знатно је утицао и велики везир Мехмед-паша Соколовић, који је је свог рођака Макарија Соколовића поставио за патријарха. Готово сви Срби, не само у Османском царству, нашли су се под једном народно-црквеном влашћу. Пећка патријаршија имала је немерљиву улогу у очувању националног идентитета. Поред духовне, патријаршија је имала и делимичну судску власт. У првим деценијама поновног рада обновљено је или озидано неколико стотина цркава и манастира.²¹ Пећки патријарси су почели знатно да се баве и национално-ослободилачким радом, што се знатно одразило на став Срба према ратовима Аустрије и Османског царства, што је довело до постепеног опадања моћи Патријаршије, која је угашена 1766. године. Током два века свог обновљеног рада, Пећка патријаршија је учинила много за јачање националне свести и очување православне вере, на темељима које је поставио Свети Сава. Посебно је важно да је очуван и обновљен рад многих манастира и цркава. За градско хришћанско становништво значајно је да је патријарх имао власт да уређује рад хришћанских занатских удружења-еснафа.

Однос Османлија према црквама и манастирима се мењао, у складу са околностима и политичким приликама. Многе цркве и манастири су опљачкани и спаљени током војних похода, посебно они који су се налазили ван градова. У принципу, у градовима који су се предали без борбе, цркве и хришћани су сачували своја права, што не значи да се није налазио повод да се ово стање промени.²² После освајања Цариграда, и поред проглашења грчког патријарха, црква Свете Софије је претворена у џамију. Слична је била ситуација и у другим освојеним градовима, као на пример у Смедереву, Београду, Нишу и другим местима, о чему нас извештава турски путописац Евлија Челебија.²³ Овај поступак имао је снажан пропагандни ефекат на покорене хришћане и важан практични значај за муслимане победнике. Окакве џамије добијале су назив *фетхије* (победоносне), уз додавање имена актуелног султана.²⁴ Генерално, однос према црквама по градовима био је дискриминаторски. Током XVII и XVIII века, дозвољавана је поправка или обнова старих црквених здања. У крајевима где уопште не живе муслимани може се, изузетно, допустити градња нове цркве.²⁵ Цркве претворене у џамије не смеју се враћати првобитној намени. Свака обнова или градња тражила је посебну дозволу, са високом таксом. У пракси, подмићивањем су се добијале дозволе за градњу нових цркава. У Османском царству, осим ретких изузетака, звоњење црквених звона није дозвољавано.²⁶ Манастири су најчешће нестајали под притиском фискалних дажбина, посебно током XVI века када им је имовина подржављена и стављена на продају. Ипак, и поред свега, велики број цркава и манастира је, и у тако тешким условима, опстао.

Разлози за очување хришћанских богомоља и какве-такве слободе исповедања вере су врло практичне природе. Иако је у Османском царству примат имао ислам, из кога је произишао и државни и правни систем, било је нужно да се води рачуна и о другим религијама, првенствено православној. Према процени, у Османском царству на почетку XVI

21 Олга Зиројевић, Србија под турском влашћу 1459 – 1804, Чигоја, Београд 2007, 87

22 Олга Зиројевић, Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године, Историјски институт у Београду, Београд 1984, 19

23 Детаљније у: Евлија Челебија, одломци о југословенским земљама, приредио Хазим Шабановић, Свјетлост, Сарајево 1967.

24 Олга Зиројевић, наведено дело, 25

25 Олга Зиројевић, наведено дело, 22

26 Олга Зиројевић, наведено дело, 24

века живело је око 7.800.000 становника, од којих више од половине нису били муслимани.²⁷ Од хришћана-земљорадника убирани су порези *испенца* и главарина, који су били од виталне важности за централну благајну. Ова новчана давања аболирала су хришћане од војне обавезе, којој су били подложни муслимани. Готов новац био је велики проблем нарастајуће империје, чији владари-ратници нису били довољно искусни у проналажењу начина да га обезбеде.²⁸ Опадање Царства, слабљење његове централне власти и економска криза, довели су до повећања намета али и анархије при убирању пореза.

Хришћани су били изложени посебно суровом искоришћавању јер су били дужни да дају „данак у крви“ – *девширму*. Сваке треће или седме године, у хришћанским селима сазивана су сва мушка деца, узраста између осам и двадесет година, међи којима су бирана она која ће бити одузета родитељима, преобраћена у ислам и постати султанови робови, најчешће војници-јаничари.²⁹ Иако су неки од ових отетих дечака постигли високе каријере у османској администрацији, најчешће су остављали своје главе на многобројним ратиштима.

Османско царство је своју снагу црпело из поштовања традиционалног исламског друштва и тежње ка стабилном стању, без великих потреса. То је био успешан концепт до времена када у западној Европи долази до наглог економског, културног и технолошког напретка. Заробљено у свом феудалном систему, оптерећено верским фанатизмом, Османско царство од краја XVI века није било у стању да учини значајне реформе, које би га увеле у ред модерних држава.³⁰ Опадање економске моћи, стално угрожавање граница, немогућност да се прати технолошки ниво супарничких земаља, промене у глобалним трговачким путевима и коњукутури робе и племенитих метала, довели су до све већих пореских захватања. Хришћанско становништво је било под притиском државних али и парафискалних намета. Осиромашене муслиманске масе окретале су се верском фанатизму, из ког је проистицала мржња и нетрпељивост према хришћанима. Срби су се листом стављали на страну Османских непријатеља, било да је то католичка Аустрија или православна Русија. Такво понашање изазивало је ужасне консеквенце по народ, који није успевао да избегне одмазду. Ипак, међународне околности су се полако али сигурно кретале у правцу решења „источног питања“ а тиме и бољег положаја хришћана.

После пораза Османлија, одредбама Кучук-Кајнарџијског мира из 1774. године, Русија је, поред осталог, добила привилегију да се брине о хришћанским народима у оквиру Османског царства.

После Свиштовског мира 1791. године, султан Селим III покушао је да спроведе низ реформи, од којих се део односио на положај хришћана. У Београдском пашалуку, ферманима су 1794. године Србима учињени одређени уступци, који су им, између осталог омогућили подизање цркава и манастира.³¹ Реформе у свим областима, а посебно у војсци, довеле су до побуна јаничара у провинцијама.³² Утицаји великих сила и унутрашња нестабилност царства успоравали су неопходне промене. Први радикални корак у реформисању целог османског друштва представљао је Гилхански хатишериф, објављен 1839. године.³³ У њему је објављено да су од тог момента сви поданици Царства једнаки, без обзира на веру и националну припадност, што је било у супротности са шеријатом. Поред ове веома важне

²⁷ Робер Мантран, наведено дело, 160

²⁸ В. Ђоровић, *ibid*

²⁹ Х. Иналдик, наведено дело, 111

³⁰ Х. Иналдик, наведено дело, 261

³¹ Олга Зиројевић, Србија под турском влашћу 1459 – 1804, Чигоја, Београд 2007, 306

³² Робер Мантран, наведено дело, 519

³³ Робер Мантран, наведено дело, 552

одлуке, Гилханским хатишерифом одређен је и низ реформи у судским, финансијским, административним и војним стварима. Даљи корак, у званичној османској политици према хришћанима, био је ферман из 1856. године, којим су они пред законом и пореским системом изједначени са муслиманима. Устав, дело Митхад-паше који је озваничио овакво стање, донет је 1876. године. Репорме и повластице нису могле да зауставе процес националног ослобођења балканских народа и некада велико царство готово да је ишчезло са мапе Европе.

Више од пет векова Османско царство је господарило животима и смрћу милиона хришћана, посебно на Балканском полуострву. Од првих упада у XIV веку, када су коришћене слабости европског феудалног система и разједињеност хришћанског света, преко периода повластица класи произвођача и пореских обвезника, периода безвлашћа и угрожености њихових живота и поседа, до прокламовања једнакости, Османско царство је расло, сазревало и на крају се срушило. Захваљујући низу напред споменутих околности, хришћани су опстали и после Османског царства.

Хришћански верски објекти у Нишу и околини

Изузетним трудом и залагањем Петра Гагулића, нишког проте, сакупљена су и сачувана сведочанства о хришћанским верским објектима, који се налазе у Нишу и његовој непосредној околини. Поред његових дела, веома значајна су и археолошка истраживања која нам дају слику о верским објектима уништеним током Османског царства, као и забелешке путника, који су, током векова, пролазили кроз Ниш и пружили нам своје импресије. Стари планови града, такође, значајни су извори за историју хришћанских објеката. Турски пописни дефтери дају податке о црквама и манастирима на овом подручју, наводећи да ли су у функцији или су напуштени.

Прво турско освајање Ниша 1386. године, имало је значајне последице по стање хришћанских верских објеката у самом граду и његовој непосредној околини. Познато је да је Стефан Немања изградио или обновио храм Светог Пантелејмона поред Ниша.³⁴ Овај храм Турци су после освајања града потпуно разорили. Из Саборне цркве, која је тада уништена, спасене су и у Прокупље пренете мошти Светог Прокопија.³⁵ Није познато где се налазио овај храм, мада постоје претпоставке да се ради о цркви у селу Ђурлина.³⁶ Евлија Челебија у свом путопису³⁷ наводи да се у „чаршији“ налази џамија султана Мурата I, грађена „старим стилем“. Олга Зиројевић оправдано претпоставља да се ова формулација користи за цркве преобращене у џамије,³⁸ тако да можемо сматрати да су Турци затекли још једну цркву у граду, коју нису срушили већ су је користили за своје потребе.

Свакако да су и у селима постојале цркве. До данас је сачувана црква Свете Тројице у Горњем Матејевцу. Око града су се налазили бројни манастири, као што је манастир Свете Тројице у Габровцу.

Према попису из 1498. године, у свега четрдесетак села било је свештеника и калуђера.³⁹ Из истог пописа сазнајемо да је било 25 манастира, од којих 14 живих. У њима је боравило 25 калуђера. Попис из 1516. године такође бележи 25 манастира, од којих 12 настањених, са 25

34 Петар В. Гагулић, *Црква Св. Пантелеја у Нишу*, Смедерево, 1963, 12

35 Б. Ловрић, наведено дело, 42

36 Петар В. Гагулић, *Црква Светог Николе у Нишу*, Ниш, 1963, 10

37 Хазим Шабановић, *Евлија Челебија, одломци о југословенским земљама*, Свјетлост, Сарајево 1967, 63

38 Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Историјски институт у Београду, Београд 1984, 25

39 Душанка Бојанић, Ниш у раздобљу турске власти, *Историја Ниша I*, Градина и Просвета, Ниш 1983, 141

калуђера. У 1564. години било је 15 манастира, од којих је осам настањених, са 10 калуђера.⁴⁰

Ханс Дерншвам је 1553. године забележио да се у Нишу налази једна мала црква од камена.⁴¹ Стефан Герлах, који је кроз Ниш прошао 1573. године, описује цркву као дрвену, покривену каменом.⁴²

Повољан утицај обнављања Пећке патријаршије одразио се и на градњу храмова. Поучени лошим искуством, Срби су манастире, у турско доба, градили на скривеним местима, у шумама и поред извора, али тако да становништво може доћи до њих.⁴³ Манастир Ваведење пресвете Богородице у Подвису, у Сићеву, изграђен је 1647. године по овом обрасцу.⁴⁴ Црква Светог Николе у Нишу обновљена је између 1720. и 1722. године, јер је опустошена после турског освајања града 1689. године.⁴⁵ После Аустријско-турског рата 1737. године, ова црква преторена је у џамију а 1862. године је срушена и на њеном месту подигнута џамија.⁴⁶

Током XVIII века, нишки хришћани били су без своје богомоље. Обреди су се вршили у капели нишког епископа и параклисима и капелама појединих свештеника и имућнијих грађана.⁴⁷ Народ се, у време празника, окупљао и на рушевинама старих и уништених цркава и манастира, чувајући сећање на њих и своју традицију.

Веома важну улогу у очувању хришћанске вере одиграли су и манастирски метоси. Калуђери у њима пружали су духовну потпору напаћеном народу. Прикупљали су помоћ и организовали поклоничка путовања у светиње, које су представљали. Непознато је када су основани метоси манастира Светог Јована Рилског, Високих Дечана и Хиландара,⁴⁸ али је неоспоран њихов значај за опстанак хришћана у Нишу под османском управом.

Током XIX века дошло је постепеног побољшања услова за градњу православних храмова. Опште опадање Османског царства, покушаји реформи и приближавање Европи, либерализовали су услове за обнову или градњу цркава и манастира. Није било некадашњих великих ктитора него је ове подухвате финансирао обичан народ. Са друге стране, устанци, ратови и унутрашње противуречности у Царевини, доносили су разарања и уништења.

Иако је нишки Хуршид-паша у српском колективном памћењу остао као творац Ђелекуле, изгледа да је имао позитивног утицаја на изградњу Саборног храма Светог Архангела, познатог као Мала саборна црква. Да ли је на то утицала грижа савести или утицај њему блиског свештеника Димитрија, каснијег митрополита Београдског, тек, у другој деценији XIX века, настао је овај храм. Укопан у земљу, сличан катакомбама из првих дана хришћанства, овај народни храм био је опасан високим зидом.⁴⁹ Мала Саборна црква је довршена 1819. године, а обновљена и проширена 1839. године.⁵⁰ Ударањем клепала, по први пут су у овај храм позвани хришћани 1843. године, што је изазвало бурну реакцију муслиманске светине.

У Горњем Матејевцу је 1838. године обновљен храм Вазнесења Господњег, кога су Турци 1841. године оскрнавили. Црква је освештана следеће године а живописана 1870. године.⁵¹ И у другим селима су подизане цркве: у Островици је подигнут храм Светих апостола Петра и Павла

40 детаљније: Ниш у раздобљу турске власти, *Историја Ниша I*, Градина и Просвета, Ниш 1983, 143-152

41 Душанка Бојанић, Ниш раздобљу турске власти, *Историја Ниша I*, Градина и Просвета, Ниш 1983, 182

42 *ibid*, 185

43 Васа Чубриловић, *Одабрани историјски радови*, Народна књига, Београд, 1983

44 Петар В. Гагулић, *У Сићевачкој клисури цркве и манастири I*, Ниш, 1979, 14

45 Петар В. Гагулић, *Нишка православна црквена општина*, Ниш 1978, 7

46 Петар В. Гагулић, *Црква Св. Николе у Нишу*, Ниш, 1963, 25

47 Петар В. Гагулић, *Мали нишки Саборни храм, са летописом*, Прокупље, 1961, 3

48 Детаљније у књигама Петра В. Гагулића: *Метох манастира Хиландара у Нишу и Метох манастира Високи Дечани у Нишу*, Ниш 1968.

49 Петар В. Гагулић, *Мали нишки Саборни храм, са летописом*, Прокупље, 1961, 7

50 *ibid*, 9

51 Петар В. Гагулић, *Метох манастира Хиландара*, Ниш, 1968, 8

КАТ. БР. 66

1802. године, храм Светог Николе у Просеку 1838. године, храм Светог Илије у Сићеву 1865. године,⁵² храм Свете тројице у Габровцу 1835. године, манастир Светог Јован у Матејевцу 1835. године, манастир Свете Богородице у Сићевачкој клисури 1835. године, храм Светог оца Николаја у Каменици 1831. године, храм Успења Пресвете Богородице у Миљковцу 1839. године и други. Многи од ових храмова су подигнути на местима где су раније постојале цркве и манастири, дубоко сачувани у народном памћењу. Део цркава и манастира је страдао после Нишке буне 1841. године, али то није могло да заустави народ да настави да гради своје храмове.

Врхунац хришћанског неимарства у доба Османске власти над Нишом десио се са изградњом Великог нишког Саборног храма посвећен Светој тројици, чији су темељи постављени 1856. године а зидање завршено 1872. године.⁵³ Храм је освештан по ослобођењу од Турака 1878. године. Велику заслугу за изградњу храма имао је тадашњи епископ Нишки Јанићије, чијој иницијативи су ишле на руку политичке прилике у Османском царству. Повољну околност је представљала и чињеница да је тада у Нишу био на власти Митхад-паша, један од заговорника реформи. Изградња овако великог храма, наишла је на велики отпор локалног муслиманског становништва, које је у њему видело симбол угрожавања своје петовековне владавине. Величина храма је утицала и на дужину његове градње, с обзиром да је било тешко доћи до средстава за његово континуирано напредовање.

У доступној литератури није могуће наћи податак о постојању католичке цркве за време османске владавине. Познато је да су у Нишу боравили дубровачки трговци па је тако Карло Рим 1570. године забележио да Дубровчани имају свог свештеника.⁵⁴ О постојању католичког гробља сведочи нам путопис Џона Бурбурија из 1665. године.⁵⁵ Ипак, Ниш није био толико значајан за дубровачку трговину тако да у првој половини XVII века апостолски визитатор Петар Масареки бележи да у њему нема католика.⁵⁶

Епископи и свештеници Епархије нишке

Османска власт је тежила да држи у миру и покорности своје хришћанске поданике. Омогућавање, уз велики број ограничења, обављања верских обреда била је једна од полуга којом се овакво стање одржавало. Толеришући црквену организацију, као облик управљања хришћанским масама и извор значајних пореских прихода, Османлије су прагматично користиле своју моћ.

Потпадањем под османску власт свештеници православне цркве су потчињавани под јурисдикцију Охридске архиепископије.⁵⁷ Обнова Пећке патријаршије је значајно допринела јачању црквене организације и општем положају свештеника. По њеном укидању, свештенство је поново потчињавано Охридској архиепископији па и Бугарској егзархији, непосредно пред ослобођење.

О томе како је била организована црква, и шта се десило са њеним свештенством и монаштвом у Нишу непосредно после османског освајања, немамо поуздане податке.⁵⁸ Свакако да је разарање храмова и преношење моштију на безбедан простор индикатор тешке ситуације која је вероватно, довела до склањања и самих свештеника.

⁵² Детаљније: Петар В. Гагулић, У Сићевачкој клисури цркве и манастири I и II, Ниш 1979

⁵³ Детаљније: Петар В. Гагулић, Велики нишки Саборни храм, Ниш, 1961

⁵⁴ *ibid*, 184

⁵⁵ *Историја Ниша I*, Градина и Просвета 1983, 194

⁵⁶ С. Димитријевић, Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку, САНУ, Београд 1958, 115

⁵⁷ Радослав Грујић, Азбучник Српске православне цркве, БИГЗ, Београд 1993, 197

⁵⁸ *Д. Бојанић, Историја Ниша I, Градина и Просвета, Ниш, 1983, 140*

Пописни дефтери нам дају податке о свештеницима на подручју Ниша. У попису из 1498. године забележени су поп Марко и протопоп Јован. На следећем попису из 1516. није регистрован ниједан активни свештеник.

У попису из 1528. године помињу се поп Петко и Петри, син попа, док је 1564. године забележен поп Макарије, син Петка.

Попис из 1498. године забележио је да се у четрдесетак нишких села налазе свештеници.⁵⁹

Митрополит нишки Макарије помиње се у пописном дефтеру Крушевачког санџака. Умро је 1587. године.⁶⁰

Митрополит Јефтимије се помиње у једном запису из 1592. године, приликом одређивања границе Нишке и Белоцркванске митрополије,⁶¹ док се Георгије, митрополит нишавски, спомиње по једном запису у вези са преписивањем псалтира 15. августа 1597. године.⁶²

У седамнаестом веку помињу се епископ нишки Герасим (1645-1649. године)⁶³ а после његове смрти наследио га је Гаврило I.⁶⁴ Средином овог века у Епархију нишку спадали су кадилуци Ниш, Лесковац и Медвеђа.⁶⁵

У другој половини XVII века митрополит нишки био је Рувим. Када су се Аустријанци повукли из Ниша, у оправданом страху од освете, он је избегао у Цетињски манастир, где је оставио запис.⁶⁶ Са својим народом повлачили су се и свештеници. Према попису из 1710. године пронађена су само 3 парохијска свештеника - у Нишу, Д. Матејевцу и Г. Крчимиру.⁶⁷

После ужасних година са краја XVII и почетка XVIII века, први нишки митрополит, који нам је познат је Јоаникије I.⁶⁸ Овај утицајни и угледни свештеник успео је да 1722. године обнови храм Светог Николе у Нишу.⁶⁹ Када је 1734. године умро свом наследнику Гаврилу I⁷⁰ оставио је прилично сређено стање у епархији.⁷¹ О раду ове двојице свештеника остале су забелешке у виду тефтера у којима су водили приходе и расходе, као и друге, важне епархијске ствари. У њихово време, у цркви се прикупљао новац за издржавање учитеља, што нам сведочи о постојању школе.⁷²

Српска црква, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем, подржала је Аустрију у рату са Турском. Турци су поново заузели Ниш 1737. године а Срби су, у страху од репресалија, масовно избегли преко Саве и Дунава. Са њима, поред патријарха, био је и митрополит Гаврило I.⁷³

Период у коме су грчки свештеници преузели управу над Пећком патријаршијом имао је врло негативне последице по њен рад, и доводи до њеног укидања 1766. године.⁷⁴ Из тог времена познат нам је епископ и каснији патријарх Гаврило III, који се у хроникама не спомиње

59 Детаљније: наведено дело, 141

60 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 297

61 *ibid*, 226

62 *ibid*, 113

63 *ibid*, 124

64 *ibid*, 100

65 Д.Бојанић, Историја Ниша I, Градина и Просвета, Ниш, 1983, 142

66 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 419

67 Радоје Костић, Епархија нишка почетком XVIII века, Пешчаник I, Ниш 2003.

68 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 233

69 Петар В.Гагулић, Црква Светог Николе у Нишу, Ниш 1963, 16

70 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 100

71 Радоје Костић, Епархија нишка почетком XVIII века, Пешчаник I, Ниш 2003,

72 Р.Тричковић, Историја Ниша I, Градина и Просвета, Ниш, 1983, 239

73 Радоје Костић, Епархија нишка почетком XVIII века, Пешчаник I, Ниш 2003

74 Р.Тричковић, Историја Ниша I, Градина и Просвета, Ниш, 1983, 240

КАТ. БР. 73

по добру.⁷⁵ Поводом проблема у црквеној организацији одржана је у Нишу конференција представника цркве, чији је резултат долазак Василија на место патријарха 1763. године.⁷⁶

У смутним временима хришћанског нејединства у Нишу су митрополити били Калиник, Никодим и Антанас.⁷⁷ У другој половини XVIII века, нишки епископи су били Игњатије и од 1778. године Герасим.⁷⁸ После Герасима, највероватније је да је нишки епископ постао Макарије.

Макарије је успео да издејствује дозволу за изградњу „малог“ Саборног храма у Нишу.⁷⁹ Овај храм је завршен 1819. године, када је епископ био Мелентије.⁸⁰ Под утицајем грчког покрета за ослобођење, покренуо је значајан број Нишлија на акцију. Обешен је 1821. године у Нишу, са протом Стојаном Поповићем и свештеником Ђорђем Цинцарином.⁸¹

После мученичке смрти владике Мелентија, епископи су били Венедикт I,⁸² Данило и Јосиф.⁸³ После низа грчких епископа, 1831/32 године у Ниш је дошао Григорије, митрополит родом из наших крајева.⁸⁴ Он је значајно унапредио црквену организацију и обновио и проширио Саборни храм.

После Нишке буне и одласка Григорија, митрополит је 1842. године постао Никифор, који је освештао оскрнављену цркву у Горњем Матејевцу.⁸⁵ Венедикт II је заузимао катедру нишких архијереја од 1842. до 1845. године.⁸⁶ Он је успео да од Турака добије одобрење да користи клепало за позивање верника у цркву.⁸⁷

Јоаникије (Јанићије) II је био митрополит свега две године, од 1856. до 1858. године, али је оставио неизбрисив траг у Нишу. Иако Грк, храбро се борио за права српских хришћана, помажући им да се отргну од измишљених и наметнутих намета.⁸⁸ Поред тога, финансијски је помогао почетак изградње „великог“ Саборног храма, чије темеље је освештао 1856. године.⁸⁹ Због свог рада Турци су га, под претњом смрти, присилили да напусти своју епархију.⁹⁰

После Јанићија II, од 1858. до 1862. године епископ нишки је Стефан (Ковачевић),⁹¹ мада постоје мишљења да је у то време био постављен Калиник.⁹² Позивајући хришћане да помогну изградњу нове Саборне цркве, прота иконом Јован Поповић се потписао у име одсутног Калиника.⁹³

Калиника је наследио Партеније 1869. године,⁹⁴ а њега Калиник II.⁹⁵

Последњи митрополит нишки у турском времену био је Виктор (Чолаковић), који је

75 *ibid*, 240

76 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 103

77 Р.Тричковић, Историја Ниша I, Градина и Просвета, Ниш, 1983, 241

78 *ibid*, 241

79 Петар В.Гагулић, Мали нишки Саборни храм, Ниш, 1961, 5

80 *ibid*, 8

81 Група аутора, Енциклопедија Ниша, том Историја, Градина, Ниш 1995, 150

82 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 65

83 Петар В.Гагулић, Мали нишки Саборни храм, Ниш, 1961, 8

84 *ibid*, 8

85 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 362

86 *ibid*, 65

87 Петар В.Гагулић, Мали нишки Саборни храм, Ниш, 1961, 43

88 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 236

89 Петар В.Гагулић, Велики нишки Саборни храм, Ниш 1961, 7

90 *ibid*, 9

91 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 362

92 Петар В.Гагулић, Велики нишки Саборни храм, Ниш 1961, 10

93 Петар В.Гагулић, Велики нишки Саборни храм, Ниш 1961, 10

94 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 395

95 *ibid*, 274

дужност обављао од 1872. до 1883. године. Виктор се замонашио у манастиру Хиландару, одакле је дошао на дужност у хиландарски метох у Нишу. Са тог места је изабран за архијереја нишког и постао је митрополит бугарске егзархије. После ослобођења, постао је први нишки епископ Српске православне цркве.⁹⁶

Тешко је побројати све свештенике чији је рад оставио трага међу нишким хришћанским становништвом. Турци су пљачкали цркве и уништавали документацију, тако да је готово немогуће у потпуности реконструисати догађаје. У тешким временима, стајали су уз свој народ, готово увек први на удару осие силе. Многи су мученички пострадали. На жалост, ми данас нисмо у могућности да им поименично одамо поштовање, које свакако заслужују. Захваљујући свештеницима по селима очувало се српско име и православна вера.

Хришћани у Нишу – од мучеништва до толеранције

До првог османског освајања, Ниш је у потпуности био хришћански град. Постепено, кроз колонизацију или преобраћење, муслимани су постајали све бројнији. Ипак, без обзира на тешке услове, хришћани никада нису у потпуности нестали из града, а посебно из околних села.

Динамична догађања у Нишу и његовој околини могу се пратити преко османских пописа, као и записа појединих путника. Из каснијег периода до података о структури становништва можемо доћи и кроз црквене књиге.

Прво освајање Ниша завршило се тешким репресалијама према становништву.⁹⁷ Иако је званична политика Османског царства била да се хришћанима омогући упражњавање своје вере и миран живот, у свакодневном животу они су били грађани другог реда, често изложени самовољи локалних моћника.

У Нишкој нахији, према попису из 1498. године, живело је око 33.000 хришћана, од којих око 900 у самом граду.⁹⁸ Хришћани у граду нису били организовани у махале, али из пописа можемо закључити да су им прваци били кнез Степан, син Гојмила и поп Марко.⁹⁹

Према попису из 1516. године¹⁰⁰ дошло је до смањења броја становника на око 32.000, што је, вероватно, последица куге.¹⁰¹

Број становника-хришћана наставио је да опада, што се може видети у попису из 1564. године, из кога се процењује да их је било око 22.000. У самом граду било је 43 породична хришћанска домаћинства и 11 самаца.¹⁰² Поређења ради, пописано је 263 породице муслимана.¹⁰³ Град је постепено мењао своју етничку и верску слику, мада су села и даље остала већински хришћанска. Исламизација је била посебно изражена у XVI веку.¹⁰⁴

Догађаји који су карактерисали XVII и XVIII век, додатно су утицали на миграције становништва. Пре Аустро-турског рата у Нишком кадилуку било је око 9.200 пореских обвезника, да би 1710. године остало свега 644 обвезника.¹⁰⁵ Највеће село у околини Ниша,

96 *ibid*, 80

97 „...Тамо потамане сабљом проклете узбуњенике, узимајући у ропство оне који су побегли од сече и гонећи пред собом као стадо оваца људе и жене, натоварене остацима њихове имовине...“, Енциклопедија Ниша, Историја, Градина, Ниш 1995, 164

98 Историја Ниша I, Раздобље турске власти, Градина и Просвета, Ниш 1983, 108

99 *ibid*, 119

100 преглед броја домаћинстава по селима дат је у: проф. др Ема Миљковић, Детаљни попис нахије Ниш из 1516. године, Пешчаник I, Историјски архив, Ниш 2003

101 Историја Ниша I, Раздобље турске власти, Градина и Просвета, Ниш 1983, 108

102 *ibid*, 109

103 *ibid*, 129

104 *ibid*, 134

105 Р.Костић, Нишка епархија у првој половини XVIII века, Пешчаник I, Историјски архив, Ниш 2003

КАТ. БР. 60

КАТ. БР. 62

КАТ. БР. 61

Доњи Матејевац, имало је свега петнаест становника.

Терор турских власти био је страشان а малобројни преживели су живели у сталном страху. Схватајући да опустошена земља, без становника, не доноси приход, Турци су понудили низ олакшица да би се избегла раја вратила.¹⁰⁶ Поред смањења дажбина, почела је и изградња тврђаве, која је привукла велики број радника и знатан капитал. Ниш је економски јачао а све чешће наилазимо на хришћане, закупце дућана и радњи.¹⁰⁷

Током XIX века нишки хришћани су се неколико пута подизали на оружје да би заштитили своју част и имовину. Ипак, без обзира на пожртвовање и храброст, слобода је стигла тек 1878. године.

Током петовековног робовања, хришћане Ниша и његове околине сачувало је поштовање вере и традиције. Са колена на колено преносила су се сећања о некадашњој српској држави и њеним владарима. Немањинска традиција се није напуштала. На рушевинама Немањине цркве посвећене Светом Пантелејмону, сваке године окупљао се народ, чувајући своју националну свест.¹⁰⁸ Према предању, Митхат-паша је дозволио да се цркви обезбеди онолики простор колики окупљени народ обухвати својим колом.¹⁰⁹ Народ није заборавио ни своју цркву Светог Николе, која је „мењала веру“ и постајала џамија. Предање каже да је Мали нишки саборни храм изграђен ноћу, уз учешће свих хришћана, без обзира на доб, пол или економски статус.¹¹⁰ Све ово нам сведочи о једној општој анархији османског друштва, у којој је живот или право хришћана врло често зависило од хира локалних власти.

Колико су хришћани живели у несигурности сведочи и догађај са богослужења на Ускрс 1844. године. Иако је паша послао одред војника да чува цркву и вернике од напада фанатизованог муслиманског становништва и Арбанаса, који су претили да нападну град, избила је паника и хришћани се замало нису разбежали. Ипак, духови су се смирили и по први пут је пронета литија свечано кроз град.¹¹¹

Понижењима је коначно дошао крај и зазвонила су звона на храмовима, позивајући народ хришћански на молитву, да се страшно време никада више не врати.

Закључак

Османски пописи са бирократском хладноћом односе се према нишким хришћанима. Броје их као пореске главе и робове, који доприносе држави а не као људска бића, са својим осећањима, жељама и потребама. Такав је, у ствари, био и однос Османске власти према хришћанима. Прагматичан, ограничен чистим интересима, безосећајан и експлоататорски.

Утеху и наду овим напаћеним људима могла је да пружи само хришћанска, православна вера. Свештеници и калуђери, кадри да због високог духовног досегнућа стану пред силу османског огња и мача, сачували су оно есенцијално у поробљеном народу – његову душу. Очували су жељу за слободом и онда када је то изгледало беспредметно. Онолико колико су могли, сачували су писменост и оставили нам драгоцене белешке о једном тешком времену.

Хришћански храмови су се одржали а народ их је дизао поново, буквално из пепела и рушевина. Није било великих ктитора као у славно немањинско време, већ су обични људи, сељаци, трговци и занатлије, чинили напоре да сачувају своје име и своју веру.

¹⁰⁶ *ibid*

¹⁰⁷ Историја Ниша I, Раздобље турске власти, Градина и Просвета, Ниш 1983, 253

¹⁰⁸ Петар В.Гагулић, Црква Светог Пантелеја у Нишу, Смедерево 1963, 19

¹⁰⁹ *ibid*, 20

¹¹⁰ Петар В.Гагулић, Мали нишки Саборни храм, Ниш 1961, 6

¹¹¹ *ibid*, 43

Нишки хришћани, због свега онога што су истрпели током пет векова османске власти, сигурно могу да стану у ред са ранохришћанским мученицима.

Завршавајући ово поглавље о хришћанима у Нишу за време османске окупације, желимо да укажемо да се у време општег опадања друштвених норми и морала, морамо сетити знаних и незнаних чија се љубав према Христу показала јачом од велике царевине.

ХРИШЋАНИ У НИШУ ОД 1878. ДО 1913. ГОДИНЕ

Ослободилачка Српска војска ушла је у Ниш 10. јануара 1878. године (28. децембра 1877. године по старом календару), окончавши тако готово петовековну власт Османског царства над овим градом.¹¹²

У наредним годинама и деценијама дошло је до нагле промене у свим областима живота и рада у ослобођеном граду. Измењена је етничка и конфесионална структура, извршено је значајно урбанистичко мењање града а велики број досељеника из околине, али и из осталих крајева Србије и иностранства, настањен је у њему.

За три деценије у слободи, Ниш се преобразио из оријенталног градића у модеран град.

Све ове промене пратио је полет становништва, које је дочекало слободу и сачувало своје име и веру. Ослобођено вековног ропства, становништво је почело слободно да обнавља своје храмове и без страха да иде у њих.

О стању у новоослобођеним крајевима веома документовано и из прве руке нас извештава М. Ђ. Милићевић,¹¹³ који даје и осврт на верски живот становништва. Значајан извор нам је и сликовит опис Ниша Живана Живановића из 1882. године.¹¹⁴ Нишки парох Петар В.Гагулић је у низу својих дела описао нишке православне храмове, свештенике и верски живот у првим деценијама по ослобођењу.

Хришћански верски објекти у Нишу и околини

Према подацима из 1883. године у Нишком округу било је 40 цркава и 5 манастира, односно један храм на 2.500 становника.¹¹⁵ Нишки округ обухватао је варош Ниш, две варошице и 273 села. Из овог односа може се видети колико је била рестриктивна турска политика према хришћанима.

У ослобођеном Нишу постојала су два православна храма – мала Саборна црква (храм светог Архангела) изграђена 1819. и проширена 1839. године.¹¹⁶ Сликовит опис изгледа ове цркве оставио је 1878. године књижевник Милорад П.Шапчанин.¹¹⁷ Ова црква је до освећења великог Саборног храма била централни храм нишке епархије и представљала центар верског и просветног живота.

Други храм је био велики нишки Саборни храм (храм силаска Светог духа – Свете тројице), чији су темељи постављени 1856. године а зидање завршено 1872. године.¹¹⁸ Овај храм, који се налази у непосредној близини мале Саборне цркве, освештан је 25. фебруара (13. по старом календару) 1878. године.¹¹⁹ Са почетком његовог коришћења симболично је

¹¹² детаљније: Енциклопедија Ниша, том Историја, Градина Ниш, 1995, 207

¹¹³ М.Ђ.Милићевић, Краљевина Србија – Нови крајеви, Београд 1884.

¹¹⁴ Живан Живановић, *Ниш и нишке знаменитости*, Просвета, Ниш, 2004.

¹¹⁵ М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија – Нови крајеви*, Београд 1884, XVIII

¹¹⁶ детаљније: Петар В.Гагулић, Мали нишки Саборни храма са летописом; Прокупље, 1961.

¹¹⁷ *ibid*, 9

¹¹⁸ детаљније: Петар В.Гагулић, Велики нишки Саборни храм, Прокупље, 1961.

¹¹⁹ *ibid*, 12

отпочела нова ера у животу хришћана Ниша.

Ослобођење је покренуло велики народни полет у градњи и обнављању храмова. Интересантна је судбина храма Светог Николе¹²⁰. Ова црква је, по предању шест пута „мењала веру“¹²¹. На месту старе цркве Турци су подигли џамију 1863/4. године. После ослобођења, знајући историју ове богомоље, Турци су понудили да се џамија претвори у цркву. Џамија је, уз минималне неопходне преправке претворена у цркву и тако служила до 1926. године, када је добила данашњи облик.¹²²

На основу предања и народне традиције, очувало се сећање на Немањину задужбину – храм Светог Пантелеја. У близини његових остатака, на Марковдан 1878. године, положен је темељ за нови храм Светог Пантелеја¹²³. Парох Тодор Поповић је покренуо иницијативу за изградњу овог храма и за ту намену приложио 50 дуката. Црква је урађена једноставно и освештана већ августа 1878. године. Капела, којом је одата пошта палим чегарским јунацима, подигнута је изнад Ћеле-куле 1892. године.¹²⁴

У околини Ниша настављено је са подизањем и обнављањем храмова. Тако је у Ћурлини подигнут 1900. године храм Свете Петке у близини остатака старе цркве.

Током три деценије слободе у многим црквама израђени су или обновљени иконостаси, постављена звона и набављене неопходне књиге. На старим темељима, подизани су нови храмови.¹²⁵

*Епископи и свештеници Епархије нишке*¹²⁶

Први митрополит Српске православне цркве у Нишу био је Виктор (Чолаковић).¹²⁷ Хиландарски монах, егзархијски архијереј, после 1878. године са свештенством и паством, сјединио се са Српском црквом. Деда Виктора, како су га Нишлије звале, красила је висока моралност и скромност.¹²⁸ Због подршке митрополиту Михаилу разрешен је 1883. године и умро 1888. године у Београду. Оставио је изузетно дубок траг у памћењу Нишлија.

Виктора је заменио Нестор, који је био епископ нишки од 1883. до 1884. године, када је умро.¹²⁹ Наследио га је Димитрије, каснији патријарх српски.¹³⁰

Од 1889. до 1894. године епископ нишки је био Јероним.¹³¹ Њега је наследио Инокентије, који је 1898. године изабран за митрополита београдског.¹³²

Дубок траг у Епархији нишкој оставио је учени епископ Никанор, који је ову дужност обављао 13 година, од 1898. до 1911. године.¹³³ Никанора је наследио Доментијан, који је, обилазећи рањенике у болници оболео од тифуса и умро 1913. године.¹³⁴

Нишлије су посебно цениле проту Петра Икономовића, који је својом храброшћу

120 детаљније: Петар В. Гагулић, *Црква св. Николе у Нишу*, Ниш, 1963.

121 М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија – Нови крајеви*, Београд 1884, 149

122 Петар В. Гагулић, *Црква св. Николе у Нишу*, Ниш, 1963, 28

123 Петар В. Гагулић, *Црква св. Пантелеја у Нишу*, Смедерево, 1963, 22

124 Б. Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш, 1927, 58

125 Детаљније: Петар В. Гагулић, *У Сићевачкој клисури цркве и манастири*, Ниш, 1979.

126 детаљније: Радован Пилиповић, *Архијереји епархије нишке у XIX веку и Архијереји епархије нишке у XX веку*, Православље, *Новине Српске патријаршије*, број 1040, 1041 и 1042

127 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996, 80

128 Живан Живановић, *Ниш и нишке знаменитости*, Просвета, Ниш, 2004, 28

129 Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996, 351

130 *ibid*, 163

131 *ibid*, 218

132 *ibid*, 198

133 *ibid*, 357

134 *ibid*, 172

заслужио поштовање. Он је заклео борце против Турака, предвођене Колетом Рашићем, због чега је претрпео много невоља. После ослобођења живео је у Нишу, где је умро 1914. године.¹³⁵

Верски живот хришћана у ослобођеном Нишу

После ослобођења и исељења дела турског становништва Ниш је бројао 12.817 становника, од чега 10.719 Срба, 400 Турака, 900 Јевреја и 797 Цигана.¹³⁶ Број становника до краја XIX века расте на готово 20.000,¹³⁷ од којих су огромна већина хришћани.

Своју приврженост вери показивали су на различите начине. Понекад је у томе било и претеривања, што је Стеван Сремац описао у неким од својих дела.

Неки од облика испољавања верских осећања били су више ослоњени на сујеверје и стварање култова, него на праву веру Христову. Познати су случајеви покушаја стварања лажног култа Свете Петке, наводних указања о црквиштима па чак и лова на вампире.¹³⁸ Корен оваквог понашања можемо вероватно наћи у старим веровањима али и утицају исламских верских секти, чији мистични редови су имали велики утицај на живот балканских народа, без обзира на веру.¹³⁹

На руку оваквом понашању мањег дела верника ишло је слабо образовање и опште стање запуштености верског образовања. Са доласком веома образованих епископа и свештеника, што је, уз општи просветни труд, исповедање вере подобило канонским правилима.

Пожртвоване Нишлије прикупљале су знатна материјална средства да би обновили своје храмове, израдили иконостасе и набавили звона. Није било више великих средњовековних ктитора. Српска православна црква проистекла је из народа и свом народу је кроз векове служила. У слободи, народ јој је враћао онолико колико је могао.

Изградња пруге довела је у Ниш знатан број страних радника и стручњака, претежно католичке вере. За њихове верске потребе отворена је 1884. године капела¹⁴⁰, а 1887. године подигнуте су црква и жупни дом.

За укупно функционисање верског живота православних хришћана од великог значаја био је рад Црквене општине. Чланови Црквеног одбора - тутори били су највиђенији чланови друштва. Они су се старали о црквама и њиховој имовини и водили рачуна о реду на богослужењима.¹⁴¹

Закључак

Верски живот хришћана после ослобођења од Турака постепено се нормализовао. Успостављена је редовна црквена организација а храмови се обнављају или подижу из темеља.

Из стања сталне опасности по живот, част и имовину, хришћани су прешли у слободу. Економско јачање, промена својинских односа и прилив становништва значајно су утицали да се ослобођење прихвати још интензивније.

Улога Цркве за очување националног идентитета током робовања под Турцима била је немерљива. После ослобођења, добија више простора и времена за духовно деловање, уз незаобилазну национално-патриотску улогу.

¹³⁵ Енциклопедија Ниша, том Историја, Градина, Ниш 1995, 94

¹³⁶ Б.Ловрић, наведено дело, 84

¹³⁷ Историја Ниша II, Градина и Просвета, 1984, 24

¹³⁸ М.Ђ.Милићевић, Краљевина Србија – Нови крајеви, Београд 1884, 154-158

¹³⁹ детаљније: Халил Иналдик, Османско царство, СКЗ, Београд 1974, 264-287

¹⁴⁰ Благовест, новембар 2004, број 11, 14

¹⁴¹ Петар В.Гагулић, Нишка Православна црквена општина, Ниш, 1978, 14

ЛИТЕРАТУРА

1. *Благовест*, новембар 2004, број 11;
2. Петар В.Гагулић, *Црква Св.Пантелеја у Нишу*, Српска православна црквена општина у Нишу, Смедерево 1963;
3. Петар В.Гагулић, *Метох манастира Хиландара у Нишу са преписком*, Ниш, 1968;
4. Петар В.Гагулић, *Метох манастира Високих Дечана у Нишу*, Ниш, 1968;
5. Петар В.Гагулић, *Манастир Светог Стевана у Липовцу*, Београд, 1977;
6. Петар В.Гагулић, *Црква Светог Николе у Нишу*, Ниш, 1963;
7. Петар В.Гагулић, *Велики нишки Саборни храм*, Ниш, 1961;
8. Петар В.Гагулић, *Мали нишки Саборни храм*, Ниш, 1961;
9. Петар В.Гагулић, *Нишка православна црквена општина*, Ниш, 1975;
10. Петар В.Гагулић, *У Сићевачкој клисури цркве и манастири*, Ниш, 1980;
11. Петар В.Гагулић, *Црква Св.Пантелеја у Нишу*, Смедерево, 1963;
12. Радослав Грујић, *Азбучник Српске православне цркве*, БИГЗ, Београд, 1983;
13. Група аутора, *Енциклопедија Ниша*, том Историја, Градина, Ниш, 1995;
14. Сергије Димитријевић, *Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку*, САНУ, Београд, 1958;
15. Живан Живановић, *Ниш и нишке знаменитости*, Просвета, Ниш, 2004. године;
16. Олга Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Софије*, Зборник историјског музеја Србије, бр. 7, Београд 1970;
17. Олга Зиројевић, *Србија под турском влашћу 1459 – 1804*, Чигоја, Београд 2007;
18. Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Историјски институт у Београду, Београд 1984;
19. Халил Иналцик, *Османско царство-класично доба 1300 – 1600*, СКЗ Београд 1974;
20. *Историја Ниша II*, Градина и Просвета, 1984;
21. Јованка Калић-Мијушковић, *Историја Ниша I*, Ниш у средњем веку, Градина и Просвета, Ниш 1983;
22. Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Задужина Илије М.Коларца, Београд 1901;
23. Бруно Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш, 1927;
24. М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија – Нови крајеви*, Београд 1884. године;
25. Робер Мантран, *Историја Османског царства*, СЛЮ, Београд 2002;
26. Радован Пилиповић, *Архијереји епархије нишке у XIX веку и Архијереји епархије нишке у XX веку*, Православље, *Новине*
27. *Српске патријаршије*, број 1040, 1041 и 1042;
28. Петар Петровић, *Историја Ниша I*, Ниш у античко доба, Градина и Просвета, Ниш 1983;
29. Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд 1996.
30. Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, БИГЗ, Београд, 1991;
31. Р.Тричковић, *Историја Ниша I*, Ниш у раздобљу турске власти, Градина и Просвета, Ниш 1983;
32. Владимир Ђоровић, *Историја српског народа*, књига прва, Ars Libri, Београд 1997;
33. Јосеф фон Хамер, *Историја Турског (Османског) царства*, Загреб, 1979;
34. Хазим Шабановић, *Евлија Челебија, одломци о југословенским земљама*, Свјетлост, Сарајево 1967;

CHRISTIANS IN NIS FROM ARRIVAL OF TURKS TO YEAR 1913

ABSTRACT

This paper discusses facts about life of Christians during the Ottoman occupation of Nis from 1386 to 1878, as well as in the first thirty years after the liberation. The author gives an overview of influence of Nis geographical position on life uncertainty of its citizens. That uncertainty was particularly influenced by crossing of significant roads down which armies and bandits were travelling, as well as traders and travelers. Sometimes, they used to bring peace and tranquility but more often they brought destruction, disease and hunger.

In addition, it has been clearly presented general attitude of the Ottoman Empire towards the Christians, both the official one and one that was ongoing in everyday life. The Ottoman Empire required from Christians absolute obedience, to pay taxes and bear the status of the lowest class. Attempts at reforms have improved the status of Christians until certain point but the Ottoman Empire, unprepared for radical changes, was doomed to failure.

Christian temples, churches and monasteries, in Nis and its surrounding, have long tradition. Many of them were destroyed during the Ottoman rule and some of them were turned into mosques. However, people succeeded in preserving many of them and to renew or rebuild them again. At those holy places, Christianity was preserved in these regions.

In the temples, and even without them, priests were officiating, thus preserving faith and tradition. Passing through different phases of church organization, majority of them stood by their people, leading them courageously through difficult and dangerous times.

The Christians of Nis passed through various periods of Turkish power. Sometimes they were left to work and earn for living in peace, professing their religion, but veroften they were exposed to ruthless extermination. The line which separated tolerance and martyrdom was very often thin and it mostly depended on arrogance and caprice of local Turkish rulers.

Religious life of Christians after the liberation from Turks gradually was normalized. A regular church organization was established and temples were reconstructed or lifted from the ground.

From a situation of permanent life, honour and property threat, the Christians moved to freedom. Economical strengthening, change of ownership relations and population inflow significantly influenced liberation to be welcomed even more intensively. Role of the Church in preserving national identity during slavery under Turks was immeasurable. After the liberation, it was provided more time and space for spiritual activities, with ubiquitous national-patriotic role.

159. ✓
15. 12. / августа 19 42

Тошмо је мост на мосту
да цигани нису одевани, мо
у анија.

НЕБОЈША ОЗИМИЋ

Јарко
Антић

ХРИШЋАНСТВО У НИШУ
ОД 1913 ДО ДАНАС

Уочи балканских ратова Епархију нишку преузима Доментијан Поповић (1872-1913) који је од смрти претходног епископа Никанора Ружичића 1910. вршио дужност администратора епархије. Устоличен је у епископа нишког 11. јуна 1911. на први дан Духова. У току свог кратког деловања на епархији, задобио је опште поштовање пастве и српске јавности¹. Приликом обиласка болесника и рањеника из Балканског рата у нишкој Војној болници добио је тифус и од њега умро 21. марта 1913. Сахрањен је 23. марта, у епископској гробници у нишкој Саборној цркви. Опело је чинодејствовао епископ шабачки Сергије.

На Доментијаново место долази маја 1913. епископ Доситеј Васић који, одмах по ступању на дужност, организује прославу 1600 година од доношења Миланског едикта.

Ниш и прослава 1600. годишњице Миланског едикта 1913. године

Прво обележавање годишњице потписивања Миланског едикта било је планирано за 1913. годину. Епископ нишки Доситеј је ангажовао виђеније грађане Ниша да својим прилозима, као становници родног града Константина Великог, достојно обележе овај датум.

Припреме су кренуле али су саму реализацију омели балкански ратови. Захваљујући сачуваном плакату, знамо планирани програм обележавања:

28. децембар/ 10. јануар

Дочек гостију на железничкој станици. Увече у 6 часова бденије. Почетак бденија огласиће се пуцњем топа са градске тврђаве и звоњењем у сва црквена звона.

29. децембар/ 11. јануар

Свечана служба Божија у 7 ½ часова пре подне. После службе откривање и освећење спомен плоча: „Нишке Народне Одбране” и „Црквене Певачке Дружине Бранко”. Литија. У варошком парку крај Нишаве освећење камена темеља за будући јубилејни храм. Откривање споменика епископу Мелентију, проти Стојану и поп Ђорђу и другим родољубивим Нишлијама обешеним код гвозденог моста на Нишави. Повратак литије у цркву. Подворење. У 1 час по подне банкет. По подне у 4 часа свечана седница Општинског Одбора. У 6 ½ часова увече концерт. Вечера.

¹ Хришћански весник - дец. 1911. св. 12, стр. 767

30. децембар/ 12. јануар

После јутарњег богослужења разгледање храмова значајних с њихове историјске стране св. Архистратига Михаила, св. Николе, св. Пантелејмона; кратак помен код Беле куле; разгледање града и посета музеја; Доручак. Око 11 часова пре подне одлазак на железничку станицу и шетња возом кроз Сићевачку клисуру. Ручак у Белој Паланци. Повратак у Ниш. У 5 часова увече свечана седница „ Друштва св. Царице Јелене”. Испраћај гостију.

Није познато да ли је прослава протекла предвиђеним програмом али је познато да је одмах са леве стране моста, на данашњем почетку Кеја Кола српских сестара откривен споменик обешеним родољубима. Убрзо је наишао Други балкански рат а за њим и Први светски тако да је овај покушај обележавања 1600 година од потписивања Миланског едикта врло брзо пао у заборав.

Први светски рат

„ Представник једне друге високе културе, више у духовном смислу, био је епископ нишки Доситеј. О њему не могу говорити друкчије него са осећањем искрене нежности. Пред очима ми искрсава његов лик: онизак, слабуњав, изгледао би скоро прозрачан да није било дубоког, светлог погледа његових великих црних очију, које су зрачиле духовном снагом и необичном добротом. Живео је у малој каменој кући покривеној ћерамидом.“²

Епископ Доситеј је одбио да се повуче из Ниша са савезничком војском, решен да остане у граду са осталим Нишлијама. Његов пример следили су остали нишки свештеници који су у већем броју остали у својим парохијама.³ Када је Прва бугарска армија ушла у Ниш, 6. новембра 1915,⁴ епископ Доситеј је, на захтев окупатора, изашао пред војску и предао им град.⁵ Неколико дана касније, окупационе снаге су започеле чистку међу српским свештенством, као део настојања бугаризације овог дела Србије. Епископ Доситеј је послат у заробљеништво у Бугарску а велики број свештеника СПЦ, у ноћи између 11. и 12. новембра 1915, мучки убијен на потезу од села Јелашница код Нишке бање до села Кренице.⁶ О овом догађају сведочио је преживели Милија Јончић: „На километар и по од Беле Паланке, испред села Кренице, задржаше нас ради одмора неколико минута. Упутише нас према клисури Јанкина падина и војници иза наших леђа опалише из својих пушака. Прота Добросав Марковић и Светозар Илић клекнуше на колена читајући молитве. Пушке пуцају, другови падају, клисура одјекује од пуцњаве. Док сам лежао рањен, видео сам после извршеног зверства једног официра са два војника на коњима за којима иђаху други војници са ашовима и будацима, носећи и једну канту гаса. Видео сам још и како довлаче према осталима тело убијеног у бежању свештеника Јована З. Поповића.“⁷ Тако су током рата, у малом Саборном храму, Немци вршили богослужење а у великом, бугарски свештеници баш као и у храмовима св. Пантелејмона и св. Николе. Народ је избегавао да крсти децу и да се венчава у оваквој ситуацији, све до ослобођења Ниша 1918. године.⁸ Са ослобођењем Ниша 1918, вратили су се они свештеници који су три године раније кренули са српском војском.

2 V. Petrović, *Niš u delima putopisaca od IV do XX veka*, 258

3 П. В. Гагулић, *Нишка православна црквена општина*, Ниш, 1978, 24 (у даљем тексту Гагулић, *Црквена општина*)

4 *Историја Ниша II*, Ниш 1984, 226

5 Гагулић, *Црквена општина*, 24

6 исто

7 *Српски православни календар Васкрсење* (за 1923. годину), Београд 1923, 20-25; В. Вучковић, *90-годишњица свирепог убиства више свештеника Епархије нишке*, Православље, бр 923 од 1.9. 2005.

8 Исто, 25

ПЕРИОД ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Оснивањем краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918, створили су се услови за обједињавање раскомаданих делова Српске православне цркве у једну целину. Припреме за проглашење свих српских црквених области у заједничку Патријаршију трајале су од 31. децембра 1918, када је у Сремским Карловцима одржана конференција представника свих делова СПЦ, до 26. маја 1919. Том приликом је збор свих православних архијереја одлучио да се изврши црквено уједињење⁹ док је за првог патријарха уједињене СПЦ изабран митрополит Димитрије Павловић. Његов избор је потврђен од стране Александра Крађорђевића указом од 13. новембра 1920.¹⁰

У овом периоду је обновљен живот у нишким храмовима а креће се и са обновом храмова. Црквени одбор епархије Нишке унајмио је 1921. Василија Рудановског, да за своту од 6940 динара, доврши фреске које су започете 1915. у апсиди Саборне цркве. Истовремено се подиже крстионица на северној страни храма и бива завршена тек 1924. због недостатка финансијских средстава.¹¹ Услед критичног стања цркве Светих Архангела (Мали Саборни храм) и склоности паду, 1925. године је донета одлука о прекиду богослужења у њој све док се не изврше неопходни радови. Пар година касније, 1927. године, након извршених санација зидова и крова, црква је поново била у функцији. У овом периоду, на богослужењима у Саборној цркви наступао је *Кубански хор* састављен од Руса, којих је у првим поратним годинама било доста.¹²

Епископ нишки Доситеј организовао је пренос земних остатака свештеника побијених од стране Бугара 1915. код села Јелашнице. Остаци тела побијених свештеника сахрањени су у крипти, с јужне стране Саборне цркве, 3. и 4. септембра 1921, уз присуство представника власти и „мноштва народа из Ниша и удаљенијих места”.¹³

Нишлије живе са својом црквом и често јој завештавају своја имања и остала материјална добра, помажући у свакој прилици. Тако Марица Вражалић, удова Светозара Вражалића, вишег војног чиновника, поклања библиотеци нишке Саборне цркве књиге и часописе у вредности од 10.000 динара – поклон од посебне вредности, обзиром да је епархијска библиотека страдала у пожару 1915. Рентијер Полихрон Николић поклања Саборном храму ратне обвезнице у вредности од 60.000 динара, Манојло Поповић 1930. поклања Саборном храму кућу са плацем у тадашњој Знепољској улици (данас булевар др Зорана Ђинђића).¹⁴ Те године поново се ангажују Руси фрескописци, Рудановски и Близенко, на радовима око живописа у малом и великом Саборном храму.

Великим залагањем епископа Доситеја до 1933, када одлази за загребачко-карловачког епископа, обновљен је велики број цркава у Нишу и око њега. Према Уставу СПЦ из 1931. устројена је организација црквених организација. Иако су доношење највишег правног акта СПЦ пратиле велике трзавице и неслагања, нарочито између епископата и свештенства,¹⁵ то се није битније одразило на односе у нишкој епархији. Уставом је прецизирано да члан Црквене општине мора да буде старији од 30 година, да се одликује побожним и богобојажљивим животом и радом.¹⁶ У Нишу су 11. априла 1932. гласали грађани Ниша, са становницима околних села

9 Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 3, БИГЗ, Београд 1991, 9 (у даљем тексту Слијепчевић, *СПЦ*, 3)

10 Исто, 10

11 Гагулић, *Црквена општина*, 26

12 Исто, 27

13 Исто, 35

14 Исто, 26-30

15 Слијепчевић, *СПЦ*, 3, 14

16 Гагулић, *Црквена општина*, 30

313-1913

ПРОГРАМ

прославе 1600-годишњице миланског едикта у Нишу, где је се
Велики и свети цар Константин родио (274 године).

28 ДЕЦЕМБАР.

Дочек гостију на железничкој станици. Увече у 6 часова бденије у Саборној цркви. Почетак бденија огласиће се пуцњем топа са градске тврђаве и звоњењем у сва црквена звона.

29 ДЕЦЕМБАР.

Свечана служба Божја у 7¹/₂ часова пре подне. После службе откривање и освећење спомен плоча: „Нишке Народне Одбране“ и „Црквене Певачке Дружине Бранко“. Литија. У варошком парку крај Нишаве освећење камена темељца за будући јубилејни храм. Откривање споменика епископу Мелентију, проти Стојану и поп Ђорђу и другим родољубивим Нишлијама, обешеним код гвозденог моста на Нишави. Повратак литије у цркву. Подворење. У 1 час по подне банкет. По подне у 4 часа свечана седница Општинског Одбора. У 6¹/₂ часова увече концерат. Вечера.

30 ДЕЦЕМБАР.

После јутарњег богослужења разгледање храмова значајних са њихове историјске стране: св. Архистратига Михаила, св. Николе, св. Пантелејмона; кратак помен код Беле Куле; разгледање града и посета музеја. Доручак. Око 11 часова пре подне одлазак на железн. станицу и шетња возом кроз ситњевачку клисуру. Ручак у Белој Паланци. Повратак у Ниш. У 5 часова увече свечана седница „Друштва св. царице Јелене“. Испраћај гостију.

Децембра 1913 године
Ниш.

ОДБОР ЗА ПРОСЛАВУ

ПЛАКАТ ПРОГРАМА ОБЕЛЕЖАВАЊА МИЛАНСКОГ ЕДИКТА 1913. ГОД.

Парастасе Поубијаних српских свештеника и официра, од Варвара Бугара у Јелашници — Ниш

КАТ. БР. 75

КАТ. БР. 78

Медошевца и Поповца за 60 чланова Црквеношколског одбора и Црквеношколског савета и њихових 30 замена.¹⁷

Када је 1933. године епископ Доситеј (Васић) требало да напусти Ниш и преузме столицу загребачко-карловачке митрополије, Нишлије су са пуно пијетета испратиле човека са којим су двадесет година делили добро и зло и који је остао уз њих за време бугарске окупације. Као успомена на оно што је овај епископ урадио у Нишу остаће припреме за обележавање 1600 година од потписивања Миланског едикта, подигнут споменик епископу Мелентију и нишким побуњеницима из 1821, активност у хуманитарном друштву „Света Јелена“ које је бринуло о ратној сирочади од 1912. до 1915. Овом друштву је придодео ратну сирочад из тешко разрушеног Београда и сместио их у манастиру Св. Романа код Ћуниса. После Првог светског рата оснива дом за слепо децу који најпре смешта у манастир Св. Јована у Горњем Матејевцу, потом их премешта у манастир Св. Петке у Сићевачкој клисури, а одатле у манастир Светог Стевана у Липовцу под називом „Дом мира.“¹⁸ Опроштај Нишлија од Доситеја Васића био је пун емоција, што илуструју натписи из тадашње штампе.

Устоличење новог епископа др Јована Илића, обављено је у Саборној цркви 24. септембра 1933. године у присуству представника црквених, грађанских и војних власти.¹⁹ Већ првих година свог епископовања у Нишу, Јован је одлучио да реши два велика проблема – незавршен живопис Саборне цркве и подизање зграде Епархијског двора. Покренувши два овако велика пројекта, епископ Јован се код оба појављује као приложник не мале новчане своте, тако да 11. јула 1938. црквена општина доноси одлуку да се према приложеној скици и предрачуну Владимира Предојевића, академског сликара из Београда, њему уступи израда живописа у олтару за 55000 динара. Нови патријарх Гаврило Дожић прилаже за живопис још 3000 динара док Драгиша Цветковић, председник владе Краљевине Југославије, даје 43000 динара за позлату арматуре иконостаса, после чега Саборни храм добија сасвим нови изглед. За покривање унутрашњости храма фрескама утрошено је око 350000 динара.

Нарастајуће тензије у друштву кулминирале су потписивањем Конкордата са Ватиканом 25. јула 1935. Разочарани оваквим поступком владе Милана Стојадиновића и чињеницом да патријарх Варнава, нити било ко из цркве није био консултован по овом питању, политичка опозиција и верници су кренули са протестима по Србији, вршећи велики притисак на Стојадиновића да повуче овај документ који је усвојен у Народној скупштини 23. јула 1937.²⁰ У оваквој ситуацији, Нишка црквена општина заузела је одлучан став по питању решења Конкордата, захтевајући да се очува равноправност вера и права Српске православне цркве.²¹ Из Ниша су послати апели кнезу Павлу Карађорђевићу, патријарху Варнави, председнику владе Краљевине Југославије, председнику Сената Југославије и министру из Ниша.²² Истовремено, Нишка црквена општина је организовала неколико протестних зборова у центру града против Конкордата са Ватиканом. Овакви зборови су се неретко завршавали тучом између неистомишљеника. Како је 24. јула 1937, у ноћи након изгласавања Конкордата у Народној скупштини, умро патријарх Варнава (Росић), на његово место је изабран 21. фебруара 1938. Гаврило Дожић.²³

¹⁷ Исто

¹⁸ Гагулић, 34

¹⁹ В. Вучковић, *Нишка епархија* (кратак историјски преглед), Ниш 2011, 50-51

²⁰ V. Novak, *Magnum crimen*, Zagreb, 1948, 436 (у даљем тексту Novak, *Magnum crimen*)

²¹ Слијепчевић, СПЦ, 3, 25; Гласник СПЦ, бр.7 од 13. марта 1938,118; М.Мишовић, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Beograd, 1983,76 (у даљем тексту Мишовић, *Srpska crkva*)

²² Гагулић, 39

²³ Мишовић, *Srpska crkva*,133

Други светски рат затекао је Нишку црквену општину у великим плановима. Рентијер Ђока Јовановић издвојио је 1.500000 динара за изградњу новог храма посвећеног св. великомученику и исцелитељу Пантелејмону и ову своту ставио у фонд при Црквеној општини. Овај храм никада није подигнут: новац Ђоке Јовановића је обезвређен заменом новца 1945. године.²⁴ Слутећи какво време долази, сва имовина црква је унета у земљишне књиге непосредно пред рат.

Као што је то био случај у Првом, у Другом светском рату је већ у првом налету, октобра 1941, окупатор ухапсио најпре виђеније грађане, међу којима су били и епископ нишки Јован Илић, свештеници Живота Јанковић, Владимир Поповић и Жика Станковић.²⁵ Поједини свештеници нишке епархије често су били у ситуацији да учествују у полагању заклетве нових официра јединица ЈВУО, прихватајући их као једине који су инсистирали на континуираном наставку борбе против окупатора у име краља.

Други светски рат је успорио довршење радова у Саборној цркви. Да би остао спомен на дан завршетка радова изнад јужних врата у олтару је црквеним словима записано: *Велики посао живописа овога светог храма заврши се о Малој Госпојини 1942. г. И иако бејаше Други Светски рат, ипак је Господ Бог помогао, а љубав наших верних појачана, те се ово свето дело заврши у славу Божију, за покој душа наших предака, а за здравље и спасење нашег српског народа. Слава Богу Благодјејавшему нам во вјека! Амин.*²⁶

Црквена општина током Другог светског рата врло често даје помоћ избеглим лицима која су, углавном вагонима, са свог огњишта протерана у Ниш и Србију и помаже оболелим свештеницима, трудећи се да очува што је већи број верника у животу. Крајем рата, бомбардовања Ниша од стране англо-америчких трупа се интензивирају, тако да је у једној таквој акцији савезничке авијације 5. априла 1944, Саборни храм директно погођен и скоро у потпуности срушена северна страна храма. Одмах по протеривању немачких снага, Црквена општина је упутила апел грађанству Ниша за помоћ у обнови Саборног храма. Одзив је био велики и недуго потом, 4. новембра 1945. године, Саборни храм је довршен и оправке приведене крају.

У намери да се избегну даље жртве грађанског рата, свештенство Топлице и Јабланице је издало проглас 16. септембра 1944. у коме је позвало српски народ да прихвате партизанске јединице као једине валидне ослободилачке на територији Србије.²⁷

У наредним деценијама, Црквена општина ће помагати лица која немају најосновнија финансијска средства за живот, највише захваљујући чињеници да је велики број верника остављао велике своте новца. Свота од 15000 динара уплаћена је настрадалима од поплава у Словенији, а иста свота је уплаћена Одбору за подизање споменика Доситеју Васићу, некадашњем епископу града Ниша, који је од рана задобијених током Другог светског рата приликом мучења, умро у манастиру Св. Ваведења у Београду, где је и сахрањен 1945.²⁸ Доситеј Васић је за сада једини епископ Ниша који је од стране СПЦ проглашен за светитеља.

Карактеристично за период седамдесетих година је да се улагања Црквене општине углавном свode на обнављање богослужбених реквизита док су радови у фрескопису сада већ прошлост. После скоро четири деценије, довршена је изградња Епархијског двора. Епископ др Јован Илић умро је 5. фебруара 1975. и сахрањен је у Саборној цркви. Одлуком Св. Синода

²⁴ Гагулић, 41

²⁵ Група аутора, *Ниш у вихору рата*, Нови Сад 1968, 259

²⁶ Гагулић, 38

²⁷ Народни музеј Ниш, Проглас свештеника, инв. бр 44

²⁸ Гагулић, 52; Сава Вуковић, Српски јерарси, 175-176. Доситеј Васић је и једини до сада канонизовани епископ Ниша. (Прим. Н.О.)

Српске православне цркве, за новог епископа Ниша изабран је Иринеј Гавриловић, бивши ректор Призренске богословије и викар Његове Светости Патријарха Германа.²⁹

Српска православна црква и Епархија нишка нашли су се на новим искушењима након обележавања 600 година од Косовског боја на Газиместану 1989. када је службу вршио увелико оболели патријарх Герман. Нарастајуће тензије у држави су се одразиле и на све већи пораст броја верника у храмовима. Након смрти патријарха Германа 27. августа 1991, одлуком Сабора СПЦ за новог патријарха бива изабран дотадашњи епископ рашко-призренски Павле.³⁰

Године 1987. почела је изградња новог хиландарског метоха, јер је стари који се налазио преко пута Саборне цркве, срушен 1947. године. На овом потезу је, према пројекту Александра Радовића, изграђен храм посвећен Светом Сави. Са градитељском активношћу настављено је 1997. када је на Новом гробљу саграђен храм Уздизања Часног крста а 1999, за време НАТО агресије на СРЈ, у парку Св. Саве на Булевару Немањића постављен је камен темељац за цркву Св. цара Константина и царице Јелене.³¹ Радови на осликавању Саборног храма спроведени су 1999. године а две године касније велики Саборни храм је тешко оштећен у пожару који га је захватио 12. октобра 2001. Радове на обнови храма помогло је грађанство Ниша, али и држава, тако да је храм обновљен према првобитном изгледу и освештан 8. октобра 2006. године. Поново су га осликали браћа Радан и Станиша Радојловић.³²

Од 1992. група верника окупљена око манастира св. Јована Крститеља у Горњем Матејевцу, под руководством игумана манастира о. Илије, сваке године организује одласке на поклоњење Христовом гробу у време Васкрса – хаџилук. У непрекинутом току, сваке године се из Јерусалима враћало десетак поклоника који су добили титулу хације. Овај манастир је са својим братством одиграо велику улогу у утврђивању хришћанске свести у Нишу.

Призренска богословија „Свети Кирило и Методије” пресељена је 1999. године из Призрена у Ниш, где је најпре користила простор хиландарског метоха док није добила своју зграду, после чега постаје нераздељиви део Ниша. На челу ове институције се све време налази отац Милутин Тимотијевић.

Одлуком Скупштине града Ниша из 2002. године настављено је прослављање градске славе св. цар Константин и царица Јелена. На тај начин је обновљен континуитет прослављања ових светаца као заштитника града Ниша, као што је то било тридесетих година двадесетог века.³³

Епископ нишки Иринеј Гавриловић започиње последњих година живу активност на организовању прославе 1700 година од потписивања Едикта о толеранцији вера, тзв. Миланског едикта. Смрт патријарха Павла 2010. и избор Иринеја Гавриловића за новог Патријарха Српске православне цркве у великој мери ће одредити правац њене даље политике, нарочито у дијалогу са другим црквама. На упражњено место епископа Ниша долази др Јован Пурић, дотадашњи настојатељ манастира Острог.³⁴

²⁹ Гагулић, 66;

³⁰ Протојереј мр А.Д. Средојевић, *Патријарси Викентије, Герман и Павле*, Православље, број 1009.

³¹ Нишки лексикон, Службени гласник, Београд 2011, 454 (у даљем тексту Лексикон)

³² Исто, 441-442

³³ Исто, 98

³⁴ Исто, 152

Већи део двадесетог века пратио је службени лист епархије нишке под различитим називима. Тако од оснивања 1900. до 1918, са дужим прекидима, излази под именом „Глас нишке епархије“³⁵ да би од 1920. до 1941. носио назив „Преглед цркве Епархије нишке“. Рад часописа је обновљен 1967, овога пута под именом „Глас православне Епархије нишке“ и излазио је до 1988. године.³⁶ Од не малог значаја је податак да је у штампарији „Св. цар Константин“ 1928. године објављено монументално дело епископа охридског Николаја Велимировића „Охридски пролог“. Прво издање је штампано у 1200 примерака од чега је половина откупљена пренумерацијом пре објављивања.³⁷

Познавање историјата Нишке епархије је незамисливо без осврта на дело проте Петра В. Гагулића (1906-1995) који је постао парох Саборног храма 1944. године. Из његовог богатог опуса треба издвојити публикације *Велики Нишки саборни храм* (1961), *Мали Нишки саборни храм* (1961), *Црква Св. Пантелеја у Нишу* (1963), *Метох манастира Хиландара у Нишу* (1968), *Метох манастира Високих Дечана* (1968), *Метох манастира Св. Јована Рилског у Нишу* (1969), *Цркве и манастири у Сићевачкој клисури 1-2* (1979 – 1980), *Манастир Св. Стевана у Липовицу* (1977), *Нишка црквена општина* (1978)³⁸ Ове публикације су временом постале незаобилазна литература истраживача верских прилика на овим просторима.

Деведесетих година се обнавља објављивање периодике са теолошком тематиком. Тако при храму Св. Николе од 1994. до 1996. излази часопис „Византијско огледало“ кога уређује Бобан Миловановић³⁹. Издавачке куће „Дом“ и „Византијско огледало“ објављују значајне преводе православних теолога.

Подружница италијанско-српског друштва „Данте Алигијери“ и Универзитет у Нишу организовали су 2001. године међународни скуп „Култ цара Константина између Истока и Запада“ што је представљало увод у серију научних скупова посвећених овом светитељу. Пресељење Призренске богословије имало је за резултат стварање Центра за црквене студије (2002. године) чији је оснивач и дугогодишњи управник проф. др Драгиша Бојовић. Центар је поред великог броја издања теолошке литратуре установио и Зборник који излази једном годишње од 2004. углавном са радовима са научних радова које Центар организује.⁴⁰ Из овог периода (од 2002) датира и почетак организовања научних скупова под именом „Ниш и Византија“ у оквиру градске славе Св. цар Константин и царица Јелена. Радови са скупа се објављују у Зборнику чији је уредник др Миша Ракоција.

Од 2010. покренута је музичка манифестација „Музички едикт“ под покровитељством Града и Епархије Нишке.

35 З. Живковић, М. Чупић, Нишка периодика, Универзитетска библиотека “Никола Тесла” и Универзитет у Нишу, 2011, 54

36 исто, 167-168

37 С. Бабовић, Пожутела житија, Вечерње новости, 3. октобар 2008.

38 Енциклопедија Ниша – историја, Градина, Ниш 1995, 100

39 З. Живковић, М. Чупић, Нишка периодика, 46

40 Лексикон, 571

БИБЛИОГРАФИЈА

- Вуковић С, 1996, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Евро Београд, Унирекс Подгорица, Каленић Крагујевац, Београд, 1996
- Вучковић В, 2005, *90-годишњица свирепог убиства више свештеника Епархије нишке*, Православље, бр 923 од 1.9. 2005.
- Вучковић В, 2011, *Нишка епархија* (кратак историјски преглед), Ниш 2011
- Гагулић, прота Петар В, 1980 *У Сићевачкој клисури цркве и манастири*, II, Просвета, Ниш, 1980
- Гагулић П.В, 1978 *Нишка православна црквена општина*, Ниш, 1978
- Група аутора, 1984 *Историја Ниша* II, Просвета – Градина, Ниш, 1984
- Група аутора, 1968 *Ниш у вихору рата*, Нови Сад 1968
- Група аутора 2011 *Нишки лексикон*, Службени гласник, Београд 2011
- Група аутора 1995 *Енциклопедија Ниша – историја*, Градина, Ниш 1995
- Живковић З, Чупић М, 2011 *Нишка периодика*, Универзитетска библиотека „Никола Тесла” и Универзитет у Нишу, 2011
- Mišović M., 1983 *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Beograd, 1983
- Novak V., 1948 *Magnum crimen*, Zagreb, 1948
- Ozimić N, 2007 *Kratka istorija Niša/ Short history of Niš*, Zograf, Niš, 2007.
- Слијепчевић Ђ., 1991 *Историја Српске православне цркве*, књ. 3, БИГЗ, Београд 1991
- Средојевић протојереј мр А.Д., 2009 *Патријарси Викентије, Герман и Павле*, Православље, број 1009 и 1010, 2009.

Nebojša Ozimić

CHRISTIANITY IN NIS FROM 1913 UNTIL PRESENT

(Abstract)

The period before and during the Balkan wars brought rapid changes of Nis bishops. After Nicanor Ruzic's death (1910), the Bishop of Nis became Domentijan Popovic who performed that duty from 1911 to 1913, when he died from typhus. That same year, the Eparchy was taken over by Dositej Vasic who would remain head of the Eparchy until 1933 when he took a position of Metropolitan of Karlovac-Zagreb Metropolitan. Thanks to that agile Bishop, in 1913 was celebrated 1600th anniversary of passing the Edict of Milan.

In the First World War, German and Bulgarian occupation forces were trying by imposing their own and killing by Serbian clergy, through the church service, to impose their culture to the enslaved people, but they did not succeed in that. In the period between the two world wars, during the Bishop Dositej's time, in Nis were renovated many temples and especially the Orthodox Cathedral Church, publishing activity within the eparchy was initiated, while Dositej himself established two orphanages which he personally managed. This Bishop is the first known Bishop of Nis who was canonized for a saint.

After Dositej Vasic, the Eparchy of Nis was headed by Dr. Jovan Ilic (1933-1974) in turbulent times of protesting against the Concordat (1937) and the beginning of World War II when a large number of priests were arrested by the occupiers. At the end of the war, the Eparchy of Nis assisted faster reconstruction of destroyed Nis city.

From 1974 to 2010 the Eparchy of Nis was headed by Dr. Irinej (Gavrilovic) who restored the publishing activities of the Eparchy – magazine Глас православне Епархије нишке (The Voice of the Orthodox Eparchy of Nis) was published until 1988 and in that period was also initiated theological journal Видело (Daylight) as well as scientific meetings where the early history of church was studied. Church of St. Emperor Constantine and St. Empress Helen and church of St. Luke were built and the Seminary in Prizren was moved to Nis.

When the Bishop of Nis Irinej (Gavrilovic) was elected Serbian Patriarch in 2010, and Jovan (Puric), former prior of the Monastery of Ostrog, was ordained the Bishop of Nis.

From 2002 on, Nis celebrates St. Emperor Constantine and St. Empress Helen as the city of Nis slava (the city patrons- saints).

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ НА ПОДРУЧЈУ НИША

Исус Христ је објавио, још пре 2000. године, „Ја ћу сазидати Цркву Моју“. Он такође објављује да Његова Црква никада неће умрети, обећава, да и „врата паклена (гроб) неће је надвладати“.¹

На основу извора као и сачуваних сакралних грађевина, историјска прошлост Нишке епархије може се пратити од појаве хришћанства до данас. Најстарији црквени споменици на овим просторима везани су за појаву и ширење хришћанства у оквиру Византије, као и за формирање и трајање независне српске државе Немањића. Оснивачи, ктитори и обновитељи цркава у српској историји углавном су били људи из угледних и богатих слојева феудалног друштва. Поред примарне улоге окупљања верника и ширења речи Божије, манастири и цркве били су истовремено болнице, школе, уметничке радионице и места где су настала најстарија дела српске духовне културе и уметности. Цркве и манастири нигде нису до те мере везали своју духовну и просветну улогу са националним бићем и судбином свог народа као што је то случај са православним храмовима насталим у богатој историји српског народа. У временима насилног продора страних духовних и културних оријентација, као и покушаја поробљавања и националног отуђивања, често су представљали привредне, правне, просветне и културне установе у којима су се доносиле судбоносне одлуке за српски народ. У време робовања Турци су немилосрдно кажњавали, палили, скрнавили и рушили хришћанске цркве или их претварали у џамије. Народ се, међутим, и даље окупљао на остацима, рушевинама или око нагорелих зидова својих богомоља, подсећајући се великих достигнућа протеклих времена и наших корена.

Хронолошки преглед сакралног наслеђа у Нишу и околини

Доласком Словена на ове просторе (средина VI века) и њиховог покрштавања у време Василија I Македонца (864-874), у Нишу је основана и једна од првих епископија која је потпала под јурисдикцију Охридске архиепископије. Историчари кажу да су примањем хришћанства код Срба одмах почели подизати манастире и цркве² и да има још трагова црквених грађевина које су на српском земљишту подигнуте још у доба Немање.³

1 Јеванђеље по Матеју, Глава 16:18.

2 К. Јиречек, *Историја Срба*, књ. 1, Београд 1991, 211.

3 А. Стефановић, *Стара српска црквена архитектура*, *Српски књижевни Гласник*, Београд 1903, 50.

На црквено градитељство Ниша и околине, значајно су утицали политички догађаји који су се одиграли на овим просторима у X веку. Пространо Самуилово царство је тада обухватало и Ниш. Значајне промене настаће тек крајем XI века, када победом Василија II (976 -1025) над Самуилом, Византија враћа раније изгубљене територије Балканског полуострва.⁴ Ниш је тада био изграђена градска целина, а Нишка епархија покривала је велику област, што потврђује и повеља цара Василија II Македонца, издата 1020. године (Епархији, наиме, припадају и Мокро, Комплон, Топлица и Сврљиг).⁵ То нам говори о њеном материјалном положају и угледу, али и жељи Византије да преко цркве учврсти свој утицај у нишкој области, па тада треба претпоставити и већу градитељску активност.

Црква Св. Прокопија у Нишу – Међу првим сакралним грађевинама које се помињу на овим просторима у време византијске обнове је епископска црква посвећена палестинском мученику св. Прокопију.⁶ Писана сведочанства показују да је постојала у XI веку и да је чувала мошти св. Прокопија све до 1072. године, пострадалог у доба Диоклецијана.⁷ Касније, у једном војном походу, рука светитеља пренета је у цркву Св. Димитрија у Сремској Митровици. Године 1164. цар Манојло I Комнин наређује да се рука врати у Ниш. Све до доласка Турака када су пренете у Прокупље, по коме је место добило име, мошти су се налазиле у Нишу. У новоформираној Нишкој епархији (1204), црква се помиње као катедрална.

Латинска црква у Горњем Матејевцу – У околини Ниша подигнут је већи број цркава које сведоче о јакој византинизацији ових простора. Истраживања су показала да је у првој половини XI века, у селу Горњи Матејевац, на брду званом Метох, подигнута црква посвећена Св. тројици, у народу познатија као Латинска.⁸ Једна је од ретких очуваних грађевина на овим просторима из предмањићког периода и једна од најлепших грађевина у овом крају.⁹ Припада групи мањих једнобродних грађевина сажетог уписаног крста са куполом, и олтарском апсидом на источној страни. Њена унутрашњост је пиластрима подељена на три неједнаке правоугаоне површине-*травеје*. На западној страни имала је нартекс, што показују остаци темеља. Грађена је наизменичном употребом опеке и камена, са керамопластичном декорацијом византијских мотива и одсликава унутрашњи склоп на фасадама.

Црква се не помиње у раним турским пописима (из 1498, 1516. и 1564), што значи да је с престанком византијске управе била напуштена. Изван култа остаје до 1838. године, када је у Горњем Матејевцу изграђен нови православни храм. Бројни истраживачи од краја XIX века истичу њене градитељске квалитете,¹⁰ пошто у унутрашњости нису пронађени никакви остаци живописа.¹¹

Као најстарији средњовековни сакрални споменик на овим просторима, црква је 1963. године стављена под заштиту државе, а две деценије касније проглашена је за културно добро

4 Ј. Калић Мијушковић, Доба византијске власти, *Историја Ниша I*, Ниш, 1983, 86.

5 Исто, 87.

6 М. Ракоција, види, Резултати археолошких истраживања у порти цркве Св. Николе у Нишу и покушај убикације епископске цркве Св. Прокопија, *Гласник Друштва конзерватора Србије XXVI*, Београд 2002, 127-133.

7 Бр. Ловрић, *Историја Ниша*, Ниш 1927, 30; Стојан Анастасијевић, *Историја Ниша*, Ниш 1940, 11.

8 Посвећена је Св. Тројици Русалијској или, како бележе први истраживачи, Св. Богородици Русалијској, а свој народни назив – Латинска добила је по сећању на дубровачке трговце (Латине) који су је за свој обред користили током XVI века, види: М. Ракоција, Латинска црква у Горњем Матејевцу код Ниша, *Саопштења XXII- XXIII*, Београд 1991, 7-23.

9 М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, Београд, 1884, 25.

10 Ф. Каниц, Србија – земља и становништво, II књига, Београд 1985, 180.

11 Б. Дељанин, Латинска црква у Горњем Матејевцу, Ниш, *Археолошки преглед XX*, Београд 1979, 147.

од великог значаја.¹² Археолошки је истраживана 1969. и 1978, када је откривена и некропола. Црква је ревитализована 1970. године.

Манастирска црква Св. Јована изнад Горњег Матејевца – Над темељима архаичног триконхосног облика подигнута је ова црква као редак пример и доказ да су триконхалне грађевине биле веома распрострањене у областима средњег Балкана. Налази се око 2 км североисточно од села Горњи Матејевац, у подножју брда Бели Врх, а до манастира се стиже узаном и тешко проходном клисуром, уз поток звани Калуђере.¹³ Комплекс чине црква посвећена св. Јовану Крститељу и новији конак већих размера. У турским пописима (1498, 1516. и 1564) помиње се као пусти манастир, а у последњем се наводи да имање обрађује село под најам.¹⁴ Три деценије касније, захваљујући запису из свиничке цркве код Костајнице-Банија, сазнаје се да је у њему написан псалтир у време епископа Григорија.¹⁵ Наведени подаци указују на то да је Ниш у периоду XV-XVII века био средиште турске власти, па је манастир Св. Јован скривен у шуми ван видокруга и тешко приступачан – био стециште писмених људи који се склањали пред Турцима. Касније, током Нишке буне 1841, манастир је био стециште устаника које су предводили Милоје Јовановић из Каменице, Станко Атанацковић из Власотинца и Стојан Чавдар из Запаља. У овом манастиру је положена устаничка заклетва. Буна је била најзначајнији покрет против Турака у Србији, а Горњи Матејевац и Каменица били су центри устаничког покрета.

Манастирска црква је једнобродна триконхална грађевина, засведена полуобличастим сводом, са припратом на западној страни и укупана у земљу готово читав метар. Подови припрате и наоса поплочани су уредно слаганим каменом. Портал, што из припрате води у наос, је репрезентативан. Западна фасада је украшена пластиком, по угледу на стару Латинску цркву из XI века, чак је кров опшивен дворедним византијским венцем.

Архаични облик тролита могао би бити зависан од старије грађевине, можда из XI века, чије темеље користи црква Св. Јована. Крајем XVI века рађена је свеобухватна обнова храма, а сва је прилика да је тада дозидана и припрата. У првим деценијама XVII века црква је живописана. Зуб времена је уништио фреске, па је данас једино видљива композиција *Мртвог Христа у гробу (Imago pietatis)*.¹⁶

У време митрополита Калиника 1835. године, црква је целовито реновирана. Три деценије касније је преко старог живописа насликан нови, рукама путујуће зографске дружине, о чему говори натпис изнад улаза у наос. Истом периоду припада и иконостас, чијих 46 икона и олтарске двери у дуборезној пластици представљају значајна остварења наше уметности XIX века.

Године 1990. манастир Св. Јован је стављен под заштиту закона.¹⁷

Црква Св. Јована у селу Орљане – значајан је сведок византијске градитељске активности. На левој обали Јужне Мораве, у близини утврђеног града Копријана, на врху брда Комига (270 м) уздиже се црква посвећена св. Јовану Претећи, коју мештани зову *Комига*.¹⁸ У српско-турским ратовима (1876-1878) црква је доста страдала. Знатно је обновљена 1892. године,

12 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша - заштићена културна добра од изузетног и од великог значаја*, II издање, Ниш 2001, 50.

13 М. Ђ. Милићевић, наведено дело, 24.

14 Д. Бојанић, Верски и етнички састав становништва, *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 147.

15 В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 184.

16 М. Ракоција, Манастир Св. Јован изнад Горњег Матејевца код Ниша, *Гласник Друштва конзерватора Србије XVIII*, Београд 1994, 117-121.

17 Б. Андрејевић, наведено дело, 121.

18 М. Ђ. Милићевић, наведено дело, 16.

док су мање оправке вршене у трећој деценији XIX века, када је Ђорђе Зографски насликао и иконе за иконостас.¹⁹ Јужно од цркве постојала је још једна црква, на чијим је темељима (1932-1936) подигнута нова, посвећена св. Параскеви. Постојање цркве Св. Јована откривају и наши истраживачи старина: М. Ђ. Милићевић је констатовао постојање зидова,²⁰ а Ф. Каниц је затекао остатке манастира.²¹ Ипак, захваљујући цртежима двојца врских познаваоца српске црквене архитектуре, Д. Милутиновићу и М. Валтровићу, као и истраживачким радовима М. Ракоције, орљанска црква је позната стручној јавности.²²

То је складна грађевина у облику издуженог уписаног крста, са полукружном пространом олтарском апсидом на источној страни и засведена полуобличастим сводом. Према техници и слогу градње, припада византијском градитељству: зидана је црвено печеним опекама, а као везивни материјал коришћен је хидростатни малтер од креча, песка и ситно туцане опеке.

Сачувани зидови – северна фасада, углови цркве, као и западна фасада – оживљени су плитким пиластрима. Они разбијају монотонију зидних платна и имају декоративну улогу наглашавајући вертикализам грађевине и доприносећи утиску монументалности. У унутрашњости, два пара снажних пиластара деле брод на три неједнака *травеја*. У храм се улази са запада. Једини украс на западној фасади је двостепена, лучно обликована ниша, а једини сачувани прозорски отвор налази се у средишњем делу апсиде. У олтарском делу, простори проскомидије и ђаконикона обележани су мањим угаоним нишама. Црква је била живописана, а фрагменти сведоче о сликарству веће уметничке вредности.²³

Орљанска црква настала је у XI веку, у време обнове византијске владавине на овим просторима,²⁴ приближно у исто време као и оближња Латинска црква у Горњем Матејевцу. Као део провинцијског градитељства, имала је значајну улогу у ширењу уметничких схватања на подручјима под византијским утицајем.

Дакле, у време обнове власти на овим просторима, у првој половини XI века, византијски достојанственици градили су храмове различитих планова, најчешће по угледу на престоницу. Српска средина ће их прихватити тек од краја XII века, када се поједни обнављају (Св. Пантелејмон), други обнову доживљавају много доцније (Св. Јован у Орљану), док трећи падају у заборав (Св. Прокопије). О византијској градитељској активности сведоче и цркве у рушевинама, које према архитектонским појединостима и грађевинском материјалу нађеном *in situ* свакако треба сместити у време пре средине XII века као нпр. тробродна базилика у Ђурлини, или пак, базилика са криптом у селу Островици.

Као раскрсница значајних прометних путева, Ниш је током читавог XII века био важна византијска војна база. У оскудици података, изградњу у том периоду треба претпоставити унутар градских бедема. Тек пред крај XII века на историјску сцену ступа Стефан Немања (1168-1196), који је још као младић посетио Ниш на позив Манојла Комнина (1143-1180), када је и одликован титулом - *царски сан*.

19 М. Ракоција, О цркви Св. Јована у селу Орљане код Ниша и њеном месту у историји византијске архитектуре, *Ниш и Византија - Зборник радова* I, Ниш 2003, 79.

20 М. Ђ. Милићевић, наведено дело, 16.

21 Ф. Каниц, *Србија - Земља и становништво*, II књига, Београд 1985, 175.

22 Д. Милутиновић, М. Валтровић, *Извештај уметничког одбора Српског ученог друштва*, ГСУД XLVIII, Београд 1880, 46 - 462; М. Ракоција, наведено дело, 75-106.

23 Д. Милутиновић, М. Валтровић, наведено дело, 462.

24 М. Ракоција, наведено дело, 105.

Као велики жупан, Стефан Немања први пут осваја град Ниш 1183. године, продирући дубоко у византијску територију. Добро схватајући стратешки значај Ниша, он планира да у њега пресели своју престоницу, а 1189. године ту свечано дочекује Фридриха I Барбаросу. Велики градитељ и обновитељ цркава, чије је државне интересе пратила и црква, Немања је, према писаним изворима, и у Нишу подизао или обнављао цркве и манастире, међу осталима била је и црква Св. Пантелејмона.²⁵ Од средине XII века Ниш постаје и значајан трговачки и привредни центар.

Међутим, данас у Нишу и околини не постоји ни један сакрални објект који би могао са сигурношћу да се датира у XIII век. Град Ниш наизменично држе Византинци и Бугари, да би 1330. године Ниш и његова околина били трајно припојени српској држави. За време владавине Стефана Душана (1331-1355), Ниш је један од угледних центара српске власти. На то време чува се сећање и у легенди, по којој је цар Душан у манастиру Св. Богородице у Габровцу причестио своју војску. И у време владавине кнеза Лазара, Ниш се налазио у пространој предкосовској држави.²⁶ У том периоду, (XIV век) обновљене су и манастирске цркве Св. Ђорђа изнад села Каменице и Св. Николе код Миљковца.

Но, нашавши се на путу турским освајањима, Ниш је освојен у првим налетима 1386. године.²⁷ Почетком XV века поново је српски град, да би после неколико деценија (1458), био опет покориен, када Турци освајају и већи део Србије.²⁸

Манастир Св. Ђорђа изнад села Каменице – У живописној долини, у подножју Ждрела недалеко од Ниша, изнад села Каменице налази се средњовековни манастир Св. Ђорђа, саграђен у предтурском периоду, пре 1428. године. У турским пописима из 1498, 1516, 1564. године, сврстава се у највеће манастире овог подручја, а крајем XVI века помиње се као један од најзначајнијих у нишкој области.²⁹ У првој половини XVI века био је центар црквеног и културног живота, као и значајан преписивачко-илуминаторски центар који је чувао и неговао верски, културни и национални идентитет српског народ. У манастиру је писан минеј 1515, а 1556. године помиње се име игумана Григорија.³⁰ Књиге које су овде писане пером јерођакона Арсенија, нашле су се у манастиру Шишатовца, највероватније у пртлагу народа који се у првим деценијама XVIII века, пред најездом Турака, повлачио на север. Манастир су порушили Турци после угушења Нишке буне (1841).

Прве фотографске снимке остатака цркве направио је 1879. године фотограф краља Милана и део су албума знаменитости из околине Ниша, Прокупља и Куршумлије, који се чува у Народном музеју у Нишу.³¹ Локалитет је откривен археолошким ископавањима тек 1988. године, па је установљено да лежи непосредно изнад римског водовода, који је антички Ниш и ондашње житеље манастира снабдевао водом.³²

Црква је једнобродна грађевина мањих димензија (12 x 4м), са полукружном апсидом на источној, и припратом на западној страни. Подове наоса и припрате покривају римске опеке,

25 О његовој градитељској активности сазнајемо захваљујући написима Стевана Првовенчаног, а у вези са храмом Св. Пантелејмона; Ј. Калић Мијушковић, Доба византијске власти, *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 94.

26 Исто, 97.

27 Ј. Калић Мијушковић, Турска освајања у XIV и XV веку, *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 98.

28 Исто, 102.

29 Д. Бојанић, Верски и етнички састав становништва, *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 145.

30 В. Петковић, наведено дело, 111, 141.

31 М. Влаисављевић, Албум фотографија Ниша, Прокупља и Куршумлије-поклоњен Краљу Милану Обреновићу, *Зборник XX*, Ниш 2011, 161-169.

32 М. Ракоција, в. Манастириште св. Ђорђа код с. Каменице поред Ниша, *Гласник Друштва конзерватора Србије XVI*, Београд 1992, 125.

а римски жртвеник служио је као часна трпеза. Уз сполије, на постојање значајнијег римског објекта указују још и масивни камени блокови разбацани северно од цркве, као и податак да је у порти 1889. године пронађена скулптура жене у природној величини, клесана у белом мермеру. Познијој ранохришћанској епохи припада овде откривена мермерна плоча са Христовим монограмом, која је као амвонска розета постављена у под цркве Св. Николе у Каменици.

Манастирска црква Св. Ђорђа стављена је 1986. године под заштиту Закона.³³

Манастир Св. Николе код Миљковца – Налази се око 2 км источно од села, поред остатака средњовековног града - утврђења Железник.

Црква највероватније потиче из XIV века, али је на њеним темељима подигнута нова црква почетком XX века, када је изграђен и манастирски конак. Скромних је димензија (4,30 x 3,75м) и једноставног архитектонског решења: једнобродна грађевина са полукружном апсидом засведена је полуобличастим сводом и покривена кровом на две воде.

Још 1498. године турски извори бележе постојање манастира Св. Николе код Миљковца са два калуђера и две воденице на манастирском поседу.³⁴ Године 1516, према истим изворима, манастир има једног калуђера, а пола века касније (1564) убележан је близу средњовековног града Железника са два калуђера (Сава и Никанор), као и две воденице са по два витла. Почетком XVI века у манастиру је написан минеј. Црква је била живописана, што 1884. године помиње Милићевић, који је у старој цркви „видео ликове светаца, добро очуваних“.³⁵ Данас је могуће констатовати само остатке култне грађевине – темеље апсидалног лука и јужног зида наоса.

Средњовековни град Железник (железна врата) и манастир Св. Николе у његовом подножју чине недељиву целину а били су симбол отпора турској сили у војном и духовно-верском смислу. Смештени у митским пределима Топоничке реке, са мноштвом топлих и лековитих извора, представљају својеврстан споменички и природни парк. Црква Св. Николе, са остацима старијег сакралног објекта, стављена је 1983. године под заштиту закона.³⁶

Ниш је у периоду од XV до XVII века средиште турске власти. У XVI веку путописци помињу само једну цркву, највероватније су то и данас видљиви темељи испод цркве Св. Николе,³⁷ док скромни подаци од друге половине XVI века говоре и о постојању хиландарског метоха.³⁸

Српски народ, на челу са црквом у дугом периоду турског ропства, прилагодио се новонасталим ситуацијама. У околини Ниша јача активност монаха која се огледа у већем броју манастира. У оближњим селима, у скровитим манастирским срединама, монаси започињу борбу за очување културног и националног идентитета српског народа. Средином XVI века средиште духовног и културног живота био је манастир Св. Ђорђе изнад села Каменице, а такође, био је и значајан преписивачко - илуминаторски центар. Из овог периода, драгоцен извори су турски пописи (1498, 1516. и 1564) који нам откривају постојање великог броја манастира.³⁹

Борба за очување духовног и националног бића у време турске превласти довела је и до стварања монашких колонија. Таква једна заједница је постојала недалеко од Ниша у Сићевачкој клисури још почетком XV века, а створили су је калуђери емигранти, који су се повлачили из

33 Б. Андрејевић, наведено дело, 102.

34 Д. Бојанић, наведено дело, 146.

35 М. Ђ. Милићевић, наведено дело, 18.

36 Б. Андрејевић, наведено дело, 129.

37 Д. Бојанић, наведено дело, 140.

38 Исто, 142. Постоје писани извори из којих сазнајемо да се метох жалио султану Мехмеду III (1574-1595) на свирепост турских власти, на шта је овај 1587. године издао наредбу којом се штите хришћанске цркве и манастири.

39 Исто, 143-145.

југоисточних угрожених области у крајеве према северо-западу, (међу њима било је монаха из Грчке, Бугарске и Свете горе).⁴⁰ Данас, на њен значај подсећају многобројни манастири и манастиришта, међу којима и црква Св. Богородица, Св. Петка Иверица, Св. Никола у Пресеку и др.

После обнове Пећке патријаршије, 1557. године, Нишка митрополија заузима запажено место у историји Српске цркве.⁴¹ Тек у XVII веку у селима Ниша долази до материјалне стабилности, што је омогућило нешто бољи развој културног и духовног живота. За време патријарха Пајсија (1614-1647) и захваљујућу његовој помирљивој политици, своју делатност усмериће ка препороду српске уметности и средњовековне традиције.⁴² Многе цркве у том периоду се граде, обнављају и живопису. Данас је мало сачуваних цркава из тог поствизантијског периода: манастир Св. Јован код Горњег Матејевца је обновљен, претпоставља се да је у првим деценијама XVII века и црква Св. Николе у Нишу обновљена, док је манастирска црква Св. Богородице у Сићевачкој клисури из основа изграђена. Касније, у XVIII веку изграђена је и црква посвећена Св. Петки код Матејевца, а уследила је и поновна обнова нишке светиниколске цркве.

Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури – Сићевачка клисура је мало спомињано стетиште монаха из времена турске окупације. Од некада значајног броја манастира и цркава, једино је сачувана манастирска црква посвећена *Богородичином* *аведену*.

На благом узвишењу Подвис, према предању, на месту старијег манастира који су порушили Турци, од преосталог материјала подигнута је садашња манастирска црква. Приликом обиласка цркве 1884. године, М. Милићевић је констатовао да *од старог манастира још стоји четвртаста кула и неки црквени зидови на којима су се одржали свеци којима су Турци поизбијали очи*.⁴³ Археолошка ископавања из 1985/86. показала су да црква Св. Богородице није подигнута на темељима старијег објекта, већ на старијем гробљу – средњовековној некрополи.

Црква је саграђена и живописана 1647. године ктиторством Веселина с браћом Симеоном и Живком у време духовника попа Ване (Јована), како каже сачувани ктиторски натпис на западном зиду наоса: *Извољенијем Отца, и поспешченијем Сина и совершенијем Свјатаго Духа сеј (сиј) свјатиј Божествениј (Боженски) храм Свјатоје Ваведеније Богородице (и) соградилом от основанија с помоћију ктитор и (осписан) исписан-и потруди се и плати раб Божиј Веселин и братија сиј: Симон и Живко: изврши се при духовник поп Ване в. лјето Зрне = 7155-5508=1647*.⁴⁴ Недуго потом Турци су опустошили новосаграђену цркву. Обновљена је тек 1875. године захваљујући свештенику Петру, а нешто доцније саграђен је и конак. Више среће није имала ни у Првом светском рату. Опљачкан и оскрнављен, манастир Св. Богородице поново ће заблистати некадашњим сјајем у обнови током 1921. године, захваљујући неуморном раду игумана Порфирија.

Манастирски комплекс данас чине: црква Св. Богородице, конак из 1880. (обновљен 1994), звонара из 1880. године, чесма из 1883. године, конак подигнут 1970. године и две новије пратеће зграде.⁴⁵

Црква је једнобродна грађевина (10 x 4,95м) засведена полуобличастим сводом, без куполе. На источној страни је олтарска апсида, а на западној мања припрата. Припрата је

40 П. В. Гагулић, *У сићевачкој клисури цркве и манастири*, Ниш 1979, 11.

41 Р. Самарцић, Српска православна црква у XV и XVI веку, *Историја српског народа* III, Београд 1993, 20.

42 Исто, 97.

43 М. Ђ. Милићевић, наведено дело, 26.

44 П. В. Гагулић, наведено дело, 14-15; (по М. Ракоцији, црква је изграђена 1644), в. М. Ракоција, Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури - историја и архитектура, Саопштења, XXIX, Београд 1997, 167.

45 Исто, 168.

била отворена попут трема са три аркаде, али је сада у средишњој аркади улаз, док су бочни застакљени. Зидана је грубо тесаним каменом уз местимичну употребу опеке и покривена кровом на две воде, са дубоко истуреном стрехом. По свом облику подсећа на стару латинску цркву у Горњем Матејевцу.

Унутрашњост цркве покривена је фрескама насликаним непосредно после изградње 1647. године. Тада је живописом украшен и источни зид припрате, док су на њеним осталим зидним платнима фреске касније изведене. Оригинално стање затекли су Д. Милутиновић и М. Валтровић приликом обиласка цркве 1878. и констатовали да је живопис у припрати нешто бољи од оног у наосу.⁴⁶

Фреске су распоређене у четири зоне. У припрати су сцене из циклуса Богородичиног акатиста, а на своду *Богородица са Христом* у медаљону. У апсиди су *Поворка архијереја и Причешће апостола*, док је *Богородица Ширишаја* у конхи. На тријумфалном луку су *Силазак светог Духа на апостоле* и *Благовести*. У наосу, у првој зони су стојеће фигуре светитеља, а изнад њих медаљони са светитељским попрсјима. У другој зони су сцене из циклуса *Великих празника* комбиноване са појединим композицијама из циклуса *Страдања Христових*. На јужном зиду ређају се: *Рођење Христово*, *Сретење*, *Крштење* и *Лазарево васкрсење*. На западном зиду су сцене из Богородичиног живота: *Рођење*, *Успење* и *Богородица Живоносни источник*, а изнад њих је *Тајна вечера*. Северни зид носи представе: *Улазак у Јерусалим*, *Христос пред Пилатом*, *Распеће*, *Мироносице на Христовом гробу* и *Силазак у ад*. На сводним површинама су представе пророка, персонификације јеванђелиста и три Христова лика: *Емануел*, *Пантократор* и *Старац дана*. Цртеж је изузетно добар и сигуран, док су боје слабијег интензитета. Иконографија и ликовне особености сликарства типичне су за остварења из XVII века. Готово целокупну стару фреско декорацију пресликао је Василије Рудановски 1921.⁴⁷ Он је урадио и иконе за иконостас, које заслужују посебну пажњу.

Црква Св. Богородице је једини сачувани храм из времена турске окупације, па је 1986. манастирски комплекс стављен под заштиту државе, а 1983. проглашен за културно добро од великог значаја.⁴⁸

Црква Св. Петке код Доњег Матејевца – Налази се у подножју легендарног брда Чегар, а њен патрон је светитељка чији се култ на овим просторима поштује још од најстаријих хришћанских времена. Према легенди, пре боја на Чегру 1809. године, у њој су се причестили војвода Стеван Синђелић и његови јунаци.

Црква је подигнута почетком XVIII века, а из темеља је обновљена у првој деценији XXI века.⁴⁹ Представља скромну једнобродну грађевину са развијеном полукружном апсидом на истоку. Грађена је од грубо ломљеног камена заливеденог кречним малтером. У првим деценијама XX века масивни стари зидови неједнаке висине консолидовани су и надограђени опеком, а црква је покривена кровом на две воде. Часна трпеза начињена је од римског жртвеника са очуваним натписом и каменом плочом постављеном 1898. године, док је фрагмент античког стуба узидан уз довратник улазних врата, што је био уобичајен градитељски поступак у периоду турске окупације. Секундарно је уграђена и касносредњовековна надгробна мермерна плоча, украшена розетама и таласастим линијама у плитком релефу.

46 Д. Милутиновић, М. Валтровић, наведено дело, 463; О појединостима и познијим пресликавањима в. М. Ракоција, Зидно сликарство Богородичине цркве сињевачког манастира, *Саопштења XXXII-XXXIII*, Београд 2001, 149–178.

47 Василије Рудановски (1874–1957), професор сликања нишке Гимназије. Исте године (1921) ради и фреске у апсиди Саборног храма у Нишу.

48 Б. Андрејевић, наведено дело, 53.

49 М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998, 87.

Према начину градње уобичајеном за период турске владавине, ова богомоља сврстава се међу представнике поствизантијске архитектуре сеоских цркава.

Једини православни храм у Нишу, у дугом периоду владавине Турака, била је Светиниколска црква. После разарања 1690, црква је поново обновљена 1722. године, а након егзодуса 1737. претворена је у џамију. Све до 1862. године биће неколико пута претварана у џамију.

У првој половини XIX века још увек Турци контролишу изградњу хришћанских богомоља, што видимо на примеру цркве Св. Арханђела Михаила и Гаврила – мали Саборни храм (1819), који је укопан у земљу и више личи на ранохришћанску катакомбу. Током XIX века, посебно у околини Ниша, изузетно је активна градитељска делатност. Велики број цркава је обновљен или изграђен најчешће у духу традиционалног народног градитељства са елементима старе византијске архитектуре (црква Св. Николе у Каменици, манастирска црква у Габровцу, Св. Арханђела Михаила у Доњем Матејевцу, црква Св. Николе у селу Манастир, црква Успење Богородице у Миљковцу). У последњим деценијама вишевековне турске окупације, када је грађански слој у Нишу материјално ојачао, саграђен је (1857-1872) монументални храм посвећен силаску Светога духа на апостоле. Својим архитектонским облицима храм је подстакао развој модерне архитектуре код Срба и покрет за обнову *српског стила*.

Црква Св. Николе у Нишу – Налази се на благом узвишењу у приградском насељу званом Палилула, па је у народу позната као Палилулска црква.⁵⁰ Посвећена је св. Николи, мирликијском чудотворцу чији је култ међу најпоштованијима код Срба.

Трагови цркве воде у далеку прошлост. Када је 1907, западно од данашњег храма, започета градња капеле Преображења Господњег, у унутрашњости старе цркве откривен је мозаички под, што је указало на постојање монументалне грађевине (20 x 12 м). Неки истраживачи нишке прошлости сматрају да се ради о катедралној цркви Св. Прокопија из XI века, у којој су се чувале мошти патрона до 1072. године.⁵¹

Све до половине XVI века нема никаквог писаног помена о хришћанском храму у Нишу. После 1386. године страни путници и дипломате, пролазећи кроз Ниш, у својим записима помињу само једну цркву. Ханс Дерншвам (1553) описује је као обичну кућицу саграђену од камена, док Штефан Герлах (1578) каже да је од дрвета и покривена каменим плочама.⁵² У бесомучној освети Турака над Србима који су се придружили Аустријанцима, а нису се повукли са Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године, црква Св. Николе је потпуно разорена и опустошена. У рушевинама је остала до 1722, када је обновљена залагањем епископа Јоаникија I и донацијама богатијих Нишлија. О томе сведочи натпис на каменој плочи изнад улазних врата капеле, исклесан на српскословенском и грчком језику.⁵³ Црква је служила до 1737. године, да би након другог неуспелог рата Аустријанаца против Турака и њиховог повлачења из Ниша, била претворена у џамију. Турци су јој доградили минаре и назвали је *Фетхија*, што значи освојена, покорена. Минаре који су доградили често се обрушавало, што је Турке, вероватно из сујеверја, наводило на одлуке да храм повремено враћају хришћанима. Црква је дефинитивно постала џамија 1799, но Турци су је нерадо посећивали. Зато је 1862. Митхад-паша срушио цркву-џамију (*килиса-џамија*) и следеће године више ка југоистоку саградио нову муслиманску богомољу с минаретом.

50 Д. Мишковић, *Црква Св. Николе у Нишу*, Ниш 1996, 9.

51 М. Ракоција, в. Резултати археолошких истраживања у порти цркве Св. Николе у Нишу и покушај убикације епископске цркве Св. Прокопија, *Гласник Друштва конзерватора Србије XXVI*, Београд 2002, 127-133.

52 Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683*, Београд 1984, 154; Д. Бојанић, Српска православна црква, *Историја Ниша*, Ниш 1983, 140, 141.

53 П. В. Гагулић, *Црква Св. Николе у Нишу*, Ниш 1963, 17-19.

На дан светог цара Константина и царице Јелене 1879. године, након ослобођења Ниша од Турака, цамија је прилагођена потребама православних верника, а освећење је извршио епископ нишки Деда-Виктор Хиландарац. У том периоду храм је добио иконостас и велики број икона. Недовољно је проучен податак из литературе да је иконостас радио Стеван Тодоровић.⁵⁴

Рестаурирана црква Св. Николе, настала од цамије, служила је све до 1926. године, када је због оронутости црквена управа преузела неопходне грађевинске оправке, преуређујући је у стилу православних цркава.⁵⁵ Упадљиви остатак обележја исламске архитектуре представљали су пластична декорација, облици ниша и олтарске апсиде.

Црква је била једнобродна грађевина са кровом на две воде, оријентисана према југоистоку. Зидана је од старог материјала, камена и опеке. У основи је правоугаона, са централном куполом и олтарском апсидом. Четири слепа кубета су се налазе на угловима крова, доприносећи лепоти спољног изгледа. Са западне стране је припрата, чија је спратна галерија степеништем повезана са наосом и звоником. Високи звоник има отворено приземље које образују четири масивна стуба повезана аркадама, спрат са три стране има по једну бифору, а на трећем, најужем нивоу изграђено је шестострано кубе. Три звона ливена су у Крагујевцу 1889.⁵⁶ Зидови су били омалтерисани и окречени, како са спољне, тако и са унутрашње стране.

У цркви је био и иконостас омањих димензија скромно украшен дуборезом са иконама иконописца Илије Димитријевића из Алексинца, насликане у периоду 1881-1884. године. Према предању, црква Св. Николе је више пута мењала веру, али је увек успевала да наново васкрсне испод рушевина и пепела и сачува свом народу национални идентитет, културу, веру, традицију и обичаје.

Као значајан историјски споменик, 1990. године стављена је под заштиту закона.⁵⁷

По пројекту арх. Ивана Димова, (2000-2002) црква је реконструисана. Добила је нову проширену олтарску апсиду, куполу (пречник 2,80 м, висина 19 м), и просторију за свеће са југозападне стране. Црква је добила и нови иконостас, дело дуборесца Ненада Дошена и иконописца Влатка Бјелице. Осликавање цркве је у току. Освећена је од стране нишког епископа г. Иринеја 20. октобра 2007. године.

Црква Св. архангела Михаила и Гаврила (мали Саборни храм) у Нишу – Смештен је у црквеној порти великог Саборног храма, у близини зграде Нишке епархије. Црква је служила као градски Саборни храм све до освећења великог Саборног храма 1878. Према Гагулићевим подацима, на том месту налазила се мала богомоља која је страдала у пожару 1815. године.⁵⁸ На њеном месту подигнута је и освећена 1819. године данашња црква, залагањем митрополита Мелентија, због чега ће две године касније турске власти, на челу са Хусеин пашом, наредити његово погубљење са још два свештеника и неколико виђенијих грађана Ниша. Према важећим турским прописима, црква је била упокана у земљу, без прозора и више је личила на ране хришћанске катакомбе, него на православну богомољу.⁵⁹ За време митрополита Григорија, по одобрењу турских власти, црква је 1839. са северне, јужне и западне стране проширена

54 В. Петковић, наведено дело, 218.

55 П. В. Гагулић, наведено дело, 28-29.

56 Исто, 29.

57 Б. Андрејевић, наведено дело, 117.

58 Један податак говори да је на овом месту постојала црква пре 1815. или 1819. године. То је запис на првој страни Службеника једног старог нишког свештеника који гласи: *На 1819: месец октомври: дан 14 да се знае како се поче нишка црква да се прави и мало и велико да знае на храм Светог Ранђела. Када била стара она изгорела на дан Три светитеља. У години чуме како изгоре док се направи: 6 година бимо без цркве...* П. В. Гагулић, *Мали нишки Саборни храм са летописом* – прилог историји Ниша и нишке епархије, Прокупље 1961, 6.

59 Исто, 6.

КАТ. БР. 89

КАТ. БР. 87

КАТ. БР. 93

отвореним тремовима, кров је прерађен тако да покрива целу грађевину и срушен је високи оградни зид. У новијој историји имала је још две веће обнове: 1927. године, као и две деценије касније, након велике поплаве.

Црква је грађена у виду правоугаоног простора (22,5 x 13,5 м) са полукружном апсидом.⁶⁰ Унутрашњост је стубовима подељена на три дела. Стубови су међусобно повезани луковима на које се, изнад средишњег дела, ослања полуобличасти свод, док је изнад бочних бродова равна дрвена таваница. Истоветним стубовима на којима почива галерија, западни део одвојен је од централног дела цркве. Галерија је засведена полуобличастим сводом. У складу са распоредом сводних површина, препокривена је кровом на три воде. Са западне, јужне и северне стране храм је окружен тремовима. Главни, лучно обликовани улаз је из западног трема, док на северној страни цркве постоје још два улаза, од којих један води у наос, а други у проскомидију. Иако је великим делом укопана у земљу, црква је довољно осветљена природном светлошћу која продире кроз прозоре на бочним зидовима, на апсиди и западном зиду. За зидање су коришћени ћерпич и необрађени речни камен (седра), везани земљаним малтером помешаним са сецканом сламом. Унутрашња конструкција (сводови, стубови и галерија) израђена је од дрвета. На основу натписа изнад улаза са североисточне стране сазнајемо да је храм обновљен и живописан прилозима верника 2008. године за веме Епископа г. Иринеја. Живопис су радили Сликарска школа г. Радоја Радојловића и г. Петра Билића.

Иконостас, изведен у липовом дрвету, сачињавају три дела: средњи, шири и нижи бочни делови, а дело је непознатог мајстора с почетка XIX века. Дуборезна пластика рађена је са стилским обележјима карактеристичним за старије светогорске цркве и представља преплет биљних и зооморфних елемената. Иконе за иконостас (укупно 72) урађене су 1815, пре завршетка храма. Посебну пажњу заслужују престоне иконе, чији су натписи на грчком, и из којих се сазнаје мноштво историјских појединости: *За време архијерејствовања свепреосвећеног митрополита нишког господина Макарија живописано је ових: 13 светих икона: ...а бригом и старањем свепречасних и светих проигумана Хиландара господина Игњатија и гос. Јоне, трошом пак и дарежљивим издатком Христољубивих старешина и осталих побожних Хришћана, залагањем становника овог града*⁶¹. Испод натписа је на свитку исписана година 1815. Рађене у духу поствизантијског традиционализма, од руку непознатих хиландарских калуђера, прецизним цртежом и складно сложеним бојама, са барокним елементима, сврставају се међу најлепша остварења с почетка XIX века на овим просторима.

Црква је 1986. године стављена под заштиту закона.⁶²

Црква Св. Николе у Каменици – налази се на крају села, испод месног гробља. Према натпису изнад врата наоса, саграђена је 1831. године, највероватније на темељима старије грађевине. Освећена је од нишког епископа Григорија 1842, осликана 1859, а обновљена 1933. године.⁶³ Грађена је у духу традиционалног градитељства, са мотивима старе српске архитектуре, а према скромном архитектонском решењу по коме је централни простор правоугаоног облика, са полукружном олтарском апсидом. Приликом обнове је на западној страни дограђена припрата, три степеника виша од наоса. Кров цркве је двоводан.

Са оближњег локалитета *манастириште Св. Ђорђа* пренет је део мермерне плоче са натписом и искоришћен за амвон цркве. У средини плоче урезан је Христов монограм, а натпис,

60 Б. Несторовић, Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века, Саопштења X, Београд 1974, 149.

61 П. В. Гагулић, наведено дело, 5.

62 Б. Андрејевић, Споменици Ниша – заштићена културна добра од изузетног и великог значаја, Ниш 2001, 115.

63 М. Ракоција, наведено дело, 97.

премда тешко читљив, драгоцен је епиграфски споменик из ранохришћанског периода.⁶⁴ Од античког стуба са стилобатом начињена је часна трпеза. Улазна врата су лучно обликована, са нишом изнад њих, док прозорски отвори на јужној и источној страни имају облик пушкарница. За зидање је употребљен тесани камен, повезан кречним малтером и ситно туцаном опеком.

Зидови наоса су живописани према уобичајеном распореду композиција. Иконе на иконостасу, данас прекривене наслагама чађи, дело су непознатог зографа. Настали непосредно пред одлазак Турака, црква Св. Николе и оближњи манастир Св. Ђорђа представљају симболе истрајности српског националног бића у тежњи за очувањем своје духовности.

Манастир Св. Тројице у Габровцу – Недалеко од Ниша, у подножју планине Селичевике, око 2 км јужно од села Габровац, налази се манастирски комплекс са црквом Св. Тројице. Црква је подигнута на темељима старије манастирске цркве Св. Богородице Габровачке, из XIV века, у којој је, по предању, цар Душан причестио своју војску.⁶⁵

Данашња црква је изграђена из темеља 1833.⁶⁶ ктиторством богатог нишког трговца кир Косте Тодоровића, веома утицајне личности тога времена. Две године касније, у време митрополита Григорија, уз цркву је подигнута и манастирска чесма, о чему сведочи сачувани натпис. Значајна историјска збивања везана су за овај манастир. У њему су одржавани тајни састанци завереника у време Нишке буне 1841. на челу са Николом-Колетом Рашићем, а ковани су и планови за ослобођење Ниша од Турака 1876/78. У најезди Турака 1841. манастир је разорен, да би око 1873. био обновљен. Већи број ратника изгинулих у борбама за ослобођење 1877. покопан је поред манастира, а у порти се налази спомен чесма палим ратницима у балканским и Првом светском рату (1912-1918).⁶⁷

По свом архитектонском склопу црква је једнобродна грађевина са полукружном апсидом на истоку, а на западној страни је отворени трем на дрвеним стубовима, дограђен после 1878. године. Грађена је од обрађених тесаника сиге, уз местимичну употребу опеке. Засведена је полуобличастим сводом који се ослања на шест попречних лукова, подупртих плитким пиластрима. Кров је на две воде. У цркву се улази са западне и са јужне стране. Интересантно је стилизовано попрсје човека – највероватније заштитни знак каменорезачке радионице, утиснуто на довратнику јужних врата.⁶⁸

Према натпису изнад улазних врата, цркву је осликао зограф Марко Милосављевић (1873-1875). Међу библијским сценама посебну пажњу привлачи портрет кир Косте Тодоровића, насликаног у грађанској ношњи с фесом на глави, док су цар Лазар и Милош Обилић приказани као светитељи. Живопис манастира, по свом распореду, иконографским одликама, ликовним квалитетима и детаљима, носи обележја времена у ком је настао. Иконопис је још једно карактеристично остварење зографских дружина из друге половине XIX века.

Манастирски комплекс стављен је под заштиту закона 1986.⁶⁹

Црква Св. Архангела Михаила у Доњем Матејевцу – налази се у самом центру села, поред старе школе. Према сачуваном натпису изнад јужних врата, подигнута је за време Турака, 1838. године.⁷⁰ Новија истраживања, међутим, показују да је на истом месту постојала црква

⁶⁴ Исто, 98.

⁶⁵ М. Ђ. Милићевић, наведено дело, 28.

⁶⁶ М. Ракоција, наведено дело, 100; Према Б. Андрејевићу, црква је изграђена 1835, в. Б. Андрејевић, наведено дело, 122.

⁶⁷ Б. Андрејевић, наведено дело, 123.

⁶⁸ М. Ракоција, наведено дело, 100.

⁶⁹ Б. Андрејевић, наведено дело, 123.

⁷⁰ М. Ракоција, наведено дело, 103.

Свѣтѣи Великийъ

Мученикъ Прокопій

Свѣтѣи Великийъ
Мученикъ Прокопій
Живѣхъ въ Царствѣ
Златѣи Свѣи, рече
свѣи и Свѣтѣи
въ споминѣ 1816

КАТ. БР. 94

и у предтурском периоду, будући да се она помиње већ у турском пописном дефтеру из 1498. године.⁷¹ После угушења Нишке буне (1841), Турци су запалили цркву. Већ наредне године она је обновљена и поново освећена.⁷²

Грађена је у духу традиционалног народног градитељства, са елементима старе српске црквене архитектуре. Мањих је димензија, у основи је правоугаона, са полукружном апсидом на источној страни. Византијски венац од опека *на зуб* изведен је испод апсидалног крова, док је фасада апсиде украшена низом од седам мањих ниша. Данас именом непознати зографи осликали су цркву 1870. године. Највероватније су у исто време рађене и иконе за иконостас.

У порти, јужно од храма, налазе се још: звоник, помоћна зграда и три надгробна споменика с краја XIX века.

Црква је стављена под заштиту закона 1983. године.⁷³

Црква Св. Николе у селу Манастир – У близини Сићевачке клисуре, недалеко од села Просек, на благим падинама Подвиса, кривудавим узаним путем стиже се до села Манастир, у народу познатог и као Горњи Просек. У турском попису из 1498. године помиње се црква Св. Николе код Просека са једним домаћинством, док у попису из 1564. стоји да је манастир имао једног калуђера.⁷⁴ Иако је касније манастир напуштен и уништен, извесно је да црква Св. Николе потиче из средњовековног раздобља.

Данас се у селу налази мања црквица посвећена Св. Николи Чудотворцу, подигнута (или обновљена) 1838. године прилозима мештана, о чему сведочи натпис на омањој каменој плочи узиданој у западну фасаду. Ова богомоља припада мањим сеоским црквама, у основи је правоугаона (11 x 5 м) са полукружном апсидом, грађена је од камена, а кров на две воде покрива ћерамида. Западна фасада је репрезентативна, зидана од прецизно обрађеног црвенкастог камена. Улазна дрвена врата са архиволтом оперважена су каменом бордуром. Изнад врата су две плитке нише надвишене једном мањом, а изнад ње је окулус са розетом. У нишама су иконице са представама св. Богородице и св. Николе, док је у трећој уписана година изградње храма, 1838.⁷⁵ На северној страни су још једна мања врата, уоквирена декорисаним дрвеним рамом са флоралним и геометријским орнаментима. Прота П. Гагулић 1979. године описује живопис у унутрашњости цркве,⁷⁶ али су данас зидови окречени бело.

Некада је у црквеној порти стајала мања зграда од слабог материјала (8 x 4 м). Вероватно је то био конак у коме су живели монаси. Јужно од цркве је старо гробље из XIX века, са добро очуваним каменим надгробним споменицима који заслужују посебну пажњу.

Црква Св. Николе, стара и недовољно истражена богомоља, стављена је под заштиту закона 1983. године.⁷⁷

Црква Успења Богородице у Миљковцу – смештена је у близини сеоске школе. Натпис урезан на квадратној каменој плочи на западној фасади обавештава да је сазидана 1839. године. Изнад натписне плоче, у четвртастој ниши, још увек има фрагмената представе Богородице, патрона цркве, сликане *al secco* техником.

71 Б. Андрејевић, наведено дело, 131.

72 Натпис уклесан у камен јужно од цркве доноси годину 1842. као време обнове, али има података који обнову померају у мало позније доба.

73 Исто, 131.

74 Д. Бојанић, Верски и етнички састав становништва, *Историја Ниша I*, Ниш, 1983, 151.

75 П. В. Гагулић, *У сићевачкој клисури цркве и манастири*, Ниш, 1979, 36.

76 Исто, 37-40.

77 Б. Андрејевић, наведено дело, 127.

Црква је једнобродна грађевина са петостраном апсидом. Засведена је полуобличастим сводом и покривена кровом на две воде. За зидање је коришћен камен утапан у кречни малтер, фасаде су омалтерисане и бело окречене. Под је у новије доба поплочан опеком, само су испред олтара, на мањој површини, сачуване оригиналне старе квадратне опеке.

Сводне површине осликане су почетком XX века сценама из Христовог живота, скромне уметничке вредности. Иконостасне иконе сликане су у периоду 1897-1902, у техници темпере на дрвету. Прецизан цртеж и хармоничан колорит указују на то да их је урадио талентован и школован зограф.⁷⁸

Саборна црква Силаска светог Духа на апостоле у Нишу – лоцирана у близини центра града (у XIX веку место где су углавном живели срби) представља значајно културно добро и заузима изузетно место у српској историји уметности, како због своје архитектуре, тако и због иконописа.

Изградња овог монументалног здања трајала је деценију и по, током управе тројице нишких владика – Јоаникија, Калиника и Виктора. По добијању султановог фермана, градња је започета 18. октобра 1856.⁷⁹ и трајала је до 1872. године. Обред освећења извршен је тек по ослобођењу Ниша од Турака, 13. фебруара 1878, на дан св. Симеона Мироточивог, у присуству митрополита Михаила и кнеза Милана Обреновића. Била је *то грађевина већа од свих богомоља које данас има Краљевина Србија*,⁸⁰ ... и одликује се величином и висином, и лепотом архитектонске замисли, која је нарочито изнесена у унутрашњости цркве...⁸¹

Наручиоци су тражили да се црква изгради по угледу на српске средњовековне задужбине у Грачаници и Дечанима и да буде изразито висока и уочљива, како би надмашила седам нишких џамија.⁸² По сопственом плану, храм је градио мајстор Андреја Дамјанов (1813-1878) из Велеса,⁸³ а довршио га је Ђорђе, старији Андрејин брат, такође познати неимар и зограф.⁸⁴ Оригинални уговор, склопљен између нишке Црквене општине и извођача је потписан 12. маја 1857. године и чува се у Народном музеју у Нишу. Дамјанов се обавезује да према приложеном плану изгради сигурну цркву, и то не без разлога, јер је одабрани терен био подводан.⁸⁵ Зато су прво пободени храстови шипови преко којих је начињена темељна супструкција од дебелог слоја камена заливеденог врућим кречом. Стубови у наосу, на базама од црвенкастог камена, такође су дрвени, са летвицама око којих је обавијен дебели конопац и све превучено малтером. Осим двају стубова на западној страни, сви спољни стубови изграђени су од камена пешчара. Сводови су изведени лаким дрветом. Начин на који је црква грађена проузроковао је пуно проблема, па је само двадесетак година након изградње храм морао бити поправљан више пута, да би у периоду од 1891-1893. године била предузета комплетна санација.

По архитектонском склопу, црква је тробродна базилика правоугаоне основе, а сваки брод је на источној страни завршен апсидом. Концепт је сличан врањској Саборној цркви. Дужина храма са тремом износи 40 м, а ширина 30 м. Бродови су образовани са по четири

78 М. Ракоција, наведено дело, 108.

79 Исте године (1856) у Паризу је закључен мир, којим су дате нове повластице хришћанском становништву у турској царевини.

80 М. Ђ. Милећевић, наведено дело, 103.

81 М. Валтровић, *Православље у данашњем живопису у Србији*, Београд 1886, 5.

82 П. В. Гагулић, *Велики нишки Саборни храм - прилог историји Ниша и Епархије нишке*, Прокупље 1961, 7-10.

83 Претходна искуства Дамјанова у грађену цркава нису мала. Најпре је радио с оцем на Богородичиној цркви у Скопљу 1835, затим је градио цркве у Кратову 1836, Велесу 1840, у Јоакиму Осоговском код Криве Паланке 1845, Новом селу код Штипа 1850, Куманову 1851. После Смедерева уследила је дуга градња Саборне цркве у Нишу (1875-1878).

84 А. Кадијевић, О архитектури нишке Саборне цркве Силаска Светог духа на апостоле, *Ниш и Византија - Зборник радова* 1, Ниш, 2003, 134.

85 М. Ракоција, наведено дело, 110.

стуба у подужном правцу и покривени једноставном конструкцијом двоводног крова. Дуж западне, северне и јужне фасаде у приземљу налази се аркадни трем са галеријама на спрату, отвореним према наосу. На западу је трем пред улазом пресечен псеудобарокним звоником, који није део првобитне концепције.⁸⁶ Црква има пет кубета, распоређених тако што се по два осмоугла налазе над бочним бродовима, док се централно, споља дванаестострано, уздиже изнад средишњег дела наоса. Са висином од 33 м у темену, ово кубе је највише у Дамјановом опусу.⁸⁷ У унутрашњости храма, осим репрезентативног иконостаса, пажњу су привлачиле спирална проповедаоница, степениште и галерије на којима су се налазиле две капелице, посвећене св. Јовану Крститељу и св. Симеону Мироточивом.

Б. Андрејевић и Б. Несторовић сматрају да је Саборна црква означила прекретницу у архитектури Ниша и напуштање балканско-оријенталног стила, јер су први пут у архитектури једног објекта примењени и наглашени елементи старе српско-византијске архитектуре, ренесансе и барока. Средином XIX века овај храм заузима запажено место у развоју модерне архитектуре у Србије – време напуштања класицистичких концепција и покрета за обнову националног стила. По компактности стилски хетерогених маса вешто интегрисаних у разуђени ансамбл и лакоћом у изгледу приземних зона, храм у Нишу представља једну од најимпозантнијих градских богомоља неимара Андреја Дамјанова.⁸⁸

Добивши иконостас – најефектнију и ликовно највреднију доминанту свога ентеријера – Саборна црква у Нишу постала је још познатија, јер, не само што репрезентује домете црквеног сликарства новијег доба у југоисточној Србији, већ је и најзначајнији део стваралаштва нашег великог сликара реалисте Ђорђа Крстића. Осим двадесет његових икона, овде су и иконе Павла Чортановића и Стевана Тодоровића, а највећи број икона урадио је, после 1897. године, сликар Милутин Марковић, наставник Гимназије у Нишу.

Својом ширином и висином (19 x 12 м) иконостас уобичајено затвара олтарски простор и има пет зона. Дрвена носећа конструкција конципирана је у духу неокласицизма. Није познато ко је урадио пројекат иконостаса и дуборезну пластику, док је извесно да је позлату извео Луј Капелан, мајстор из Београда (1891-1893). На дверима и око великог крста с Распећем урађена је најбогатија позлаћена дуборезна пластика, а орнаментика се углавном састоји од преплета стилизованог биља. Композиције рађене уљем на платну, њих укупно 48, постављене су у четири хоризонталне зоне. Уговор о изради икона склопљен је са Ђорђем Крстићем 1884,⁸⁹ а радови су започети у време епископа Нестора (1882-1884). Према уговору, Крстић је требало да уради 54 иконе, али је уговор раскинут (1893) због проблема око исплате. Поуздано знамо да 19 икона припада руци Ђорђа Крстића. Његове иконе постале су предмет спорења између академских романтичара са конзервативним схватањима на челу са С. Тодоровићем и реалистичних ставова Ђ. Крстића. Прва Крстићева икона у реалистичком стилу, *Смрт кнеза Лазара*,⁹⁰ изазвала је прави потрес у српској јавности и расправу која је позната под именом *Полемика о православности*.⁹¹ Спорови и полемике у вези са нишким иконостасом окончани су деведесетих година XIX века победом Ђорђа Крстића, што означава победу реализма као новог уметничког покрета, чиме је српско сликарство подигнуто на европски ниво.

Уочи Другог светског рата црква је доживела извесна преиначења – звонара која је за један спрат виша од претходног звоника дограђена је 1937. по пројекту арх. Александра

86 А. Кадиевић, наведено дело, 134, напомена 39.

87 Исто, 135.

88 Исто, 138.

89 Н. Кусовац, *Сликар Ђорђе Крстић*, Крагујевац 1978, 22-23.

90 Н. Кусовац, *Сликар Ђорђе Крстић (1851-1907)*, Београд 2001, 33, 50.

91 М. Валтровић, *Православност у данашњем живопису у Србији* - српска ликовна критика, избор, Београд, 1967, 108.

Медведева, а зидове и стубове живописао је (1940-1942) академски сликар Владимир Предојевић из Београда.⁹² У савезничком бомбардовању (4. априла 1944.) Саборни храм је био тешко оштећен. Захваљујући донацијама, црква је брзо санирана и оспособљена за богослужења већ у јуну 1945. године. Пет деценија касније (2001) страдала је у пожару, у коме је изгорео и комплетан иконостас изузетне вредности. Убрзо након пожара епископ нишки Иринеј покренуо је обнову храма. Многи добротвори – Влада Републике Србије, приватне фирме, грађани Ниша – притекли су у помоћ, па је храм у потпуности обновљен и живописан. На основу натписа који се налази изнад северног портала у унутрашњости цркве знамо да је: *Садашњи живопис рад сликарске радионице браће Радана и Станише Радојловића и радионице Петра Билића. Овај живопис је рађен у периоду од 2006-2009. у време патријарха српског Павла и епископа нишког г. Иринеја а потњег архиепископа печког митрополита београдско-карловачког и патријарха српског + Иринеја*. Храм је освешћен 8. октобра 2006. године. Службу је одржао митрополит загребачко - љубљански Јован са архијерејима Српске православне цркве. Патријарх српски Иринеј је 7. августа 2011. године у саборном храму устоличио епископа нишког г. Јована. Као један од најзначајнијих културних и духовних споменика на југу Србије и свакако најзначајнији у Нишу, црква је стављена под заштиту закона 1986. године.⁹³

После протеривања Турака из Ниша 1878. године, први саграђен храм у граду је црква Св. Пантелејмона. Његова изградња значајан је датум у српској историји, који обележава крај петовековне османлијске окупације и почетак изградње новог, на српским традицијама заснованог Ниша. Одласком Турака са ових простора, у Нишу почиње миграција становништва из околних села. То је време препорода српског народа, док оријентални Ниш полако поприма обресе европског града.

Крајем XIX века на темељима старе, изнова је подигнута црква Св. Петка Иверица у Сићевачкој клисури (1895), и црква Св. Петка у селу Ћурлине (1900), за време владавине краља Александра I Обреновића.

Крај XX века у Нишу је обележен изградњом две нове цркве: у хиландарском комплексу црква посвећена Св. Сави (1987) и црква посвећена Св. цару Константину и царици Јелени у парку Св. Саве (1999), а почетком следећег миленијума у близини центра града, црква посвећена апостолу Св. Луки (2002).

По стилским карактеристикама ових храмова, црквена архитектура може се дефинисати као симбиоза старосрпских облика и византијских елемената, али за разлику од друге половине XIX века, упрошћених и сведених облика на начин прихватљив модерним архитектонским схватањима.⁹⁴

Црква Св. Пантелејмона у Нишу – заузима веома значајно место међу нишким храмовима. Археолошким ископавањима 1969. и 1970. године констатована су два старија култна објекта: ранохришћанска базилика с краја IV или из прве половине V века и византијска базилика из периода пре XII века.⁹⁵ Нови храм саградио је или, вероватније, обновио велики жупан Стефан Немања,

⁹² Б. Несторовић, Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века, *Саопштења X*, Београд 1974, 150.

⁹³ Б. Андрејевић, наведено дело, 109.

⁹⁴ М. Ракоција, наведено дело, 40.

⁹⁵ Према откривеном покретном материјалу и познатим историјским изворима, друга византијска базилика датује се у XI век. Стога остаје отворено питање да ли је Стефан Немања из основе саградио (како тврди Стефан Првовенчани: „и којему и храм сазида ту“) или пак, само обновио старију цркву.

како у очевој биографији бележи Стефан Првовенчани.⁹⁶ Ту је Немања примио вођу крсташких ратова Фридриха Барбаросу и ту је потписан акт о обостраном пријатељству којим је крсташкој војсци обећан безбедан пролаз кроз Србију. Храм је био један од највећих и најмонументалнијих, са богатом ризницом црквених предмета и фреско-сликарством велике уметничке вредности.⁹⁷ Нажалост, Немањина задужбина доживела је судбину многих других православних богомоља за време турских освајања – после пада Ниша 1386. године, манастир је разрушен.

Црква Св. Пантелејмона је први православни храм подигнут у Нишу после ослобођења града од Турака 1878. године.⁹⁸ Смештена је на десној обали Нишаве, у насељу Јагодин мала, у близини старе цркве, непосредно изнад лековитог извора. Архитектура цркве је скромна. Правоугаона основа осмишљена је као тробродна базилика с припратом, али је наос заправо једнобродан, док су бочни бродови у функцији параклиса. Спољне мере грађевине су биле 15 x 10 м. Над припратом је галерија, а полуобличасти свод је покривао двоводни кров. Зидана је од трошног материјала бондрук системом, споља омалтерисана и окречена. Сви улази и прозори решени су полулучно. Изнад улазних врата на западној фасади до 2012. била је икона патрона цркве св. Пантелејмона,⁹⁹ тада је преко старе, насликана нова икона са представом (св. евангелист Марко, св. Пантелејмон и св. Преподобна мученица Параскева). Првобитна представа св. Пантелејмона, као и зидне слике унутар цркве из треће деценије XX века, рађене су уљаним бојама и дело су иконописца Ђорђа Зографског из Галичника и Душана Милетића из Ниша. У наосу су сачуване фигуре св. Михаила, св. Луке, св. Стефана, св. Сисоја, Богородице с Христом, св. Лазара и св. Николе. Посебну пажњу заслужују стојеће фигуре св. Саве и св. Симеона, насликане у природној величини. Од старог иконостаса данас су сачуване само четири престоне иконе смештене у олтару цркве, док су иконе из другог и трећег реда иконостаса (представе апостола и сцена из циклуса Великих празника) пренете у цркву Св. Петке у село Катун код Ниша.

Први звоник уз цркву био је изграђен од дрвета и у њему је било постављено звоно пренето из турске сахат-куле у Нишкој тврђави.¹⁰⁰ Три деценије касније, 1928. године, испред цркве је саграђен импозантан звоник са три звона.

Као први изграђени православни храм у ослобођеном Нишу и уопште на југу Србије, стављена је под заштиту државе 1990. године.¹⁰¹

Црква је доградњом проширена (2010-2011) за 13,5 x 13,5 м, на источној страни, по пројекту арх. Ивана Димова, и добила нову олтарску апсиду и куполу пречника 5,42 м, а висока 17 м без крста. Тада је изграђен и нови иконостас (12,5 x 4 м) дело нишког иконописца Милорада Цветковића. Осликавање цркве је у току.

Манастир Св. Петка Иверица у Сићевачкој клисури – налази се у живописном пределу, недалеко од села Сићева и Островице, у близини међународног пута Ниш-Софија. Претпоставља се да су, услед најезде Турака у XIV веку, многи монаси из окупираних подручја нашли уточиште у тешко приступачној Сићевачкој клисури, где су основали монашку колонију, којој припада и овај манастир. Да су цркву подигли монаси из светогорског манастира Ивериона

96 В. Петковић, наведено дело, 241.

97 Ј. Калић-Мијушковић, Ниш у средњем веку, *Историја Ниша I*, Ниш, 1983, 94.

98 После пет векова од рушења средњовековне базилике (1386), камен темељац за нову Пантелејску цркву је постављен на Марковдан, 25. априла 1878. године. За непуну четири месеца црква је била завршена (8. августа), на дан великомученика Пантелејмона, када ју је осветио нишки митрополит Виктор Чолаковић.

99 П. В. Гагулић, Црква Св. Пантелејмон у Нишу, *Задужбина великог српског жупана Стевана Немање*, Смедерево 1963, 23.

100 Б. Андрејевић, наведено дело, 119.

101 Исто, 119.

указују њени народни називи *Иверица*¹⁰² и *Трнова Петка*. Првобитна базилика, чије је једино сведочанство остатак олтара,¹⁰³ највероватније потиче из доба цара Душана или непосредно после његове владавине, а највероватније је срушена још у првој најезди Турака. Према предању, у време турске окупације, на дан великог српског сабора, испред манастирске цркве Турци су живе закопали дванаест девојака, са свим њиховим накитом.¹⁰⁴ Црква се помиње у последњим турским пописима као дужник *десетка*, што говори да је манастир тада био добростојећи.

Вест о чудотворном спасењу краља Александра I Обреновића од давлeња у морским таласима код Бијарица у Француској затекла је инжењеријске јединице српске војске на пробијању пруге и пута кроз Сићевачку клисуру. Као знак захвалности за спасење краља, инжењеријске јединице су 19. августа 1895. године по пројекту Светозара Ивачковића подигле цркву. Указом краља Александра I Обреновића од 19. фебруара 1901. за старешину манастира постављен је војни свештеник, а манастир је назван *Краљевским српским манастиром*, што је јединствен случај у историји Српске православне цркве.

Црква је једнобродна грађевина (15,9 x 7 м) са мањом полукружном апсидом и надвишена куполом. У дрвеној звонари је звоно – прилог официра инжењеријске јединице, изливено у крагујевачкој ливници.

Пажњу верника и посетилаца унутар цркве привлачи мали дрвени иконостас, израђен добровољним прилозима хришћана. Престоне иконе, *Исус Христос* и *Св. Богородица*, израђене су по угледу на иконе из цркве *Христа Спаса* у Москви. Десно је икона *Јована Крститеља*, док је на левој страни икона *Св. Параскеве*, рад младог нишког сликара Милутина Марковића. Изнад царских двери је икона *Тајна вечера*. Најупечатљивији утисак оставља композиција на зиду крај певнице *Бура на мору*, заснована на јеванђељском тексту *Христовог спасавања св. Петра из морских таласа*, а асоцијативно се везујући за реалан догађај спасавања његовог величанства краља Александра.

Манастир је стављен под заштиту закона 1973. године.¹⁰⁵

Хиландарски метох у Нишу – због недостатка историјских података и недовољне истражености нејасно је доба настанка овог здања. Постоје, међутим, писани извори да се метох жалио султану Мехмеду III (1574-1595) на свирепост турских власти, на шта је овај 1587. године издао наредбу којом се штите хришћанске цркве и манастири.¹⁰⁶ То је показатељ дубоких корена и јаке организације Хиландараца у Нишу. Све до 1947. године, када је и срушена, на то је Нишлије подсећала једна мала трошна зграда, *преко пута малог парка који је на југозападној страни храма Св. Аранђела*.¹⁰⁷

По пројекту арх. Александра Радовића, 1987. године започета је градња храма Св. Саве и конака на падинама Делијског Виса. Темеље храма је осветио епископ нишки Иринеј у присуству хиландарског Старца Никанора.

Данашња црква хиландарског метоха (20 м x 10 м) грађена је по узору на Милутинову хиландарску цркву с почетка XIV века, као триконхална грађевина с централним кубетом које носе пиластри и са два мања кубета. На западној страни је припрата, на коју се надовезује застакљени трем засведен полуобличастим сводом. Куполе храма надмоћно наткриљују

102 П. В. Гагулић, *Св. Петка - Параскева*, Ниш 1898, 8.

103 М. Милићевић, наведено дело, 25.

104 Исто, 23.

105 Б. Андрејевић, наведено дело, 125.

106 Д. Бојанић, наведено дело, 142.

107 Петар В. Гагулић, *Метох манастира Хиландара у Нишу - са преписком*, Ниш 1968, 4.

средишњи део, што говори о снажном присуству византијског духа, а триконхална основа и вишестепени профилисани лучни отвори упућују на српско-византијски стил као инспирацију.¹⁰⁸

Организација конака и структурално решење фасадних површина подсећају на хиландарски конак, али је изгубљен строго црквени карактер и остварено приближавање народном градитељству. То је омогућило да се садржаји конака (апартман за епископа, собе, капела, библиотека, трпезарија с кухињом, ризница и сл.) прилагоде захтевима савременог доба.

Изникавши из преломног тренутка наше историје, хиландарски метох са црквом Св. Саве обликован је у духу неовизантијског и средњовековног националног градитељства.

Црква Св. Петка у Ђурлини – Недалеко од Ниша, у селу Ђурлина, у славу краља Милана Обреновића саграђена је спомен црква Св. Петке. Она једним делом покрива темеље византијске базилике. На основу натписа на бронзаној плочи, саграђена је 1900. године,¹⁰⁹ захваљујући добровољним прилозима грађана Ниша и мештана околних села, у време владе краља Александра I Обреновића. Епископ нишки Никанор осветио је храм 11. септембра 1901. године.

То је једнобродна грађевина са апсидом и куполом осмостраног тамбура. За градњу цркве коришћен је клесани камен, а свод је начињен од опека. Покривена је кровом на две воде, бакарни лим је покривач куполе, споља је омалтерисана и окер окречена. У цркву се улази са запада и југа. На западној фасади изнад улаза и високо на певницама, налази се по један окулус, док издужени прозори на периметралним зидовима обезбеђују довољно светлости ентеријеру. Три пара масивних пиластара деле унутрашњост цркве, а део стуба из византијске базилике употребљен је за часну трпезу. Црква је грађена у духу еклектизма, што је почетком XX века имало велики значај у приближавању европским достигнућима у овој области градитељства. Свод је прекривен фреско декорацијом скромних уметничких вредности, а иконе за иконостас, настале почетком XX века, рађене су у техници уље на платну, руком непознатог сликара – нешколованог, али талентованог.

Посебну пажњу привлачи споменик краљу Милану Обреновићу. Портрет краља Милана (2 x 1,3 м), рад Ђорђа Крстића, и представа св. Николе уоквирени су декоративним рамом у ситнозрнастом мермеру, који је урадио Петар Убавкић.¹¹⁰ На подножју споменика уклесано је: *Краљу Милану I благодарни грађани Врачара и Савинца*. Изванредно дело двојице истакнутих представника реализма – Ђорђа Крстића и Петра Убавкића – величанствени споменик краљу Милану Обреновићу, смештен уз северни зид, задивљује својом монументалношћу (висок је преко 5 м) и достигнућим степеном уметничког реализма.

Црква Св. Цара Константина и Царице Јелене у Нишу – налази се у централном делу парка Св. Саве, у градском језгру. Њена изградња започета је 1999. године према пројекту арх. Јована Мандића, а њене темеље је освештао епископ нишки Иринеј.¹¹¹

Правоугаони простор је подељен на травеје: источни травеј припада олтарском простору, изнад средишњег се уздиже купола, док је западни травеј преузео улогу припрате. Галерија на спрату, коју подупиру два масивна стуба, повезана је са наосом бочним степеништима. Са чеоне стране су углови припрате фланкирани двема кулама - звонницама, између којих је отворени трем. Купола има наглашено квадратно постоље и осмоугаони тамбур који носи

¹⁰⁸ М. Ракоција, наведено дело, 121.

¹⁰⁹ Исто, 58.

¹¹⁰ Р. Васић, *Слике Ђорђа Крстића са споменика Краљу Милану Обреновићу, у цркви Св. Петке у Ђурлинама, приказ конзерваторско-реставраторских радова*, Београд 2007, (није пагинирано).

¹¹¹ *Лексикон града Ниша*, Ниш 2011, 454.

калоту. Крипта под црквом просторно је прилагођена захтевима савременог доба. Улази у цркву су репрезентативни, профилисаних мермерних оквира и смештени са западне, јужне и северне стране. Унутрашњост цркве још није осликана.

Својом архитектуром, храм Св. цара Константина и царице Јелене¹¹² представља значајан допринос савременој националној црквеној архитектури. Елементи византијске средњовековне традиције обједињени су и уобличени у савременом духу и изведени модерним архитектонским линијама. Равне фасадне површине, геометријски сведени архитектонски облици, ненаметљиви улазни и прозорски отвори, доприносе утиску монументалне узвишености.

Црква Св. апостола Луке у Нишу – налази се на око један километар од центра Ниша, на платоу између улица Краља Стевана Првовенчаног и 7. јула. Изграђена је 2002. године према пројекту Мирјане Даковић.¹¹³

Црква је у основи триконхална грађевина са куполом, док је са западне стране мања припрата из које се дрвеним степецицама стиже до галерије. Изнад припрате уздиже се кула - звоник. На чеоној страни доминира профилисани портал изнад кога је окулус, зракасто украшен. Западни улаз у цркву наглашава лунета са мозаичним попрсјем патрона цркве, док су бочни улази скромнији. Фасадне површине су оживљене аркадно повезаним плитким пиластрима, као и издуженим прозорским отворима, изнад којих је по један мањи окулус. Унутрашњост цркве још није живописана. Сведене фасадне површине, поједностављени архитектонски облици, као и елементи византијске традиције, карактеристични су за српско црквено градитељство прве половине XX века и одликују и овај храм.

¹¹² Празник *Цар Константин и царица Јелена*, посебно свечано се прославља у гаду Нишу 3. Јуна, где је и рођен овај многозаслужни утемељивач хришћанства.

¹¹³ *Лексикон града Ниша*, Ниш, 448.

ЛИТЕРАТУРА

- Анастасијевић С., 1940.
 Андрејевић Б., 2001.
- Бојанић Д., 1983.
 Бојанић Д., 1983.
 Валтровић М., 1986.
 Валтровић М., 1967.
- Влаисављевић М., 2001.
- Васић Р., 2007.
- Гагулић П. В., 1961.
 Гагулић П. В., 1961.
 Гагулић П. В., 1963.
- Гагулић П. В., 1963.
 Гагулић П. В., 1968.
 Гагулић П. В., 1979.
 Гагулић П. В., 1998.
 Група аутора, 2011.
 Дељанин Б., 1979.
- Зиројевић О., 1984.
 Лиречек К., 1991.
 Јеванђеље по Матеју, Глава 16:18.
 Кусовац Н., 1978.
 Калић Мијушковић Ј., 1983.
 Калић Мијушковић Ј., 1983.
 Калић-Мијушковић Ј., 1983.
 Каниц Ф., 1985.
 Кусовац Н., 2001.
 Кадијевић А., 2003.
- Ловрић Бр., 1927.
 Милутиновић Д, Валтровић М., 1184.
- Милићевић М. Ђ., 1884.
 Мишковић Д., 1996.
 Несторовић Б., 1974.
- Петковић В., 1950.
 Ракоција М., 1991.
- Ракоција М., 1992.
- Ракоција М., 1994.
- Ракоција М., 1997.
- Ракоција М., 1998.
 Ракоција М., 2001.
- Ракоција М., 2002.
 Ракоција М., 2002.
- Ракоција М., 2003.
- Стефановић А., 1903.
 Самарџић, Р., 1993.
- Историја Ниша, Ниш 1940.
 Споменици Ниша - заштићена културна добра од изузетног и од великог значаја, II издање, Ниш 2001.
 Верски и етнички састав становништва, Историја Ниша I, Ниш 1983.
 Српска православна црква, Историја Ниша, I, Ниш 1983.
 Православље у данашњем живопису у Србији, Београд 1886.
 Православност у данашњем живопису у Србији - српска ликовна критика, избор, Београд, 1967.
 Албум фотографија Ниша, Прокупља и Куршумлије-поклоњен Краљу Милану Обреновићу, Зборник XX, Ниш 2011.
 Слике Ђорђа Крстића са споменика Краљу Милану Обреновићу, у цркви Св. Петке у Ђурлинама, приказ конзерваторско-рестаураторских радова, Београд 2007.
 Мали нишки Саборни храм са летописом – прилог историји Ниша и нишке епархије, Прокупље 1961.
 Велики нишки Саборни храм - прилог историји Ниша и Епархије нишке, Прокупље 1961.
 Црква Св. Пантелејмон у Нишу, Задужбина великог српског жупана Стевана Немање, Смедерево 1963.
 Црква Св. Николе у Нишу, Ниш 1963.
 Метох манастира Хиландара у Нишу - са преписком, Ниш 1968.
 У сићевачкој клисури цркве и манастири, Ниш 1979.
 Св. Петка - Параскева, Ниш 1998.
 Нишки лексикон, Ниш 2011.
 Латинска црква у Горњем Матејевцу, Ниш, Археолошки преглед XX, Београд 1979.
 Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683, Београд 1984.
 Историја Срба, књ. I, Београд 1991.
- Сликар Ђорђе Крстић, Крагујевац, 1978.
 Турска освајања у XIV и XV веку, Историја Ниша I, 1983.
 Доба византијске власти, Историја Ниша I, Ниш, 1983.
 Ниш у средњем веку, Историја Ниша I, Ниш, 1983.
 Србија – земља и становништво, II књига, Београд 1985.
 Сликар Ђорђе Крстић (1851-1907), Београд 2001.
 О архитектури нишке Саборне цркве Силаска Светог духа на апостоле, Ниш и Византија - Зборник радова I, Ниш, 2003.
 Историја Ниша, Ниш 1927.
 Извештај уметничког одбора Српског ученог друштва, ГСУД XLVIII, Београд 1880.
 Краљевина Србија, Београд, 1884.
 Црква Св. Николе у Нишу, Ниш 1996.
 Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века, Саопштења X, Београд 1974.
 Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950.
 Латинска црква у Горњем Матејевцу код Ниша, Саопштења XXII- XXIII, Београд 1991.
 Манастириште св. Ђорђа код с. Каменице поред Ниша, Гласник Друштва конзерватора Србије XVI, Београд 1992.
 Манастир Св. Јован изнад Горњег Матејевца код Ниша, Гласник Друштва конзерватора Србије XVIII, Београд 1994.
 Манастир Св. Богородице у Сићевачкој клисури - историја и архитектура, Саопштења, XXIX, Београд 1997.
 Манастири и цркве града Ниша, Ниш 1998.
 Зидно сликарство Богородичине цркве сићевачког манастира, Саопштења XXXII-XXXIII, Београд 2001.
 Гласник Друштва конзерватора Србије, XXVI, Београд, 2002.
 Резултати археолошких истраживања у порти цркве Св. Николе у Нишу и покушај убикације епископске цркве Св. Прокопија, Гласник Друштва конзерватора Србије XXVI, Београд 2002.
 О цркви Св. Јована у селу Орљане код Ниша и њеном месту у историји византијске архитектуре, Ниш и Византија - Зборник радова I, Ниш 2003.
 Стара српска црквена архитектура, Српски књижевни Гласник, 1903.
 Српска православна црква у XV и XVI веку, Историја српског народа III, Београд 1993.

CHURCHES AND MONASTERIES IN THE CITY OF NIS AREA

ABSTRACT

With arrival of the Slavs to these regions (mid VI century) and their conversions in IX century, one of the first episcopacies was founded in Nis. Historians say that with accepting Christianity, the Serbs immediately began to erect monasteries and churches, and that there are still traces of church buildings which had been erected in the Serbian land even in the times of Nemanja.

In chronological order, 22 sacred buildings are elaborated, that have been built in the period from X - XXI century, divided into several periods (period of Byzantine restoration, post-Byzantine period and restoration period after liberation from the Turks).

In the times of Byzantine restoration, among the first sacral buildings that have been mentioned in this region, is the Episcopal Church of Saint Procopius from XI century. to that period also belongs Latin Church in Gornji Matejevac village, the remains of three conchae church on which the Church of St. John was built later, as well as the Church of St. John in Orljane village. Sometime later in XII century Stefan Nemanja restored three navel Basilica of St. Panteleimon. About the Byzantine architectural activities also tell ruins of churches (three navel Basilica in Curlina village and Basilica with a crypt before Ostrovica village). However, there is not a single church in Nis and surrounding area nowadays that can be dated to XIII century. During the reign of Stefan Dusan (XVI century) Nis was one of the prominent centers of Serbian power. A legend has been preserved from that times, according to which the Emperor Dusan's army took the Holy Communion in the monastery of Gabrovac. During that period, the monastery churches of St. George above Kamenica village of and St. Nicholas near Miljkovac village were restored.

In the period from XVI to XVII century, Nis was the center of Turkish power. In XVI century, only one church in the city was mentioned by the written sources (most probably even nowadays visible foundations of St. Nicolas Church), while modest data from the second half of this century point out to existence of the Chilandar metohion. Serbian people headed by the church, in the long period of slavery under Turks, adapted to the new circumstances. In the vicinity of Nis, the monks activity was getting stronger, which was reflected by bigger number of monasteries. The fight for the national and spiritual preservation in this period also led to creation of monastic colonies. One community like that existed ever since the beginning of XV century in the vicinity of Nis, in Sicevo canyon; nowadays, on its significance remind us the church of Holy Virgin, the church of ST. Petka Iverica and others. In the middle of XVI century, the center of spiritual and cultural life was the monastery of St. George in Kamenica village. The precious sources from this period are Turkish censuses (in 1498, 1516 and 1564), which reveal existence of large number of monasteries. Only in XVII century there is material stability in the villages, which enabled slightly better development of cultural and spiritual life. During this period, many churches have been built, restored and painted, and nowadays there are a few preserved (St. John near Gornji Matejevac village is restored, it is assumed that the Church of St. Nicholas in Nis was also restored in that period, while the monastery church of the Holy Virgin in Sicevo canyon was rebuilt from its foundations up. Later, in XVIII century, it was also built the Church of St. Petka near Matejevac village.

During XIX century in Nis, especially in its surrounding, big number of churches has been restored or built, most often in the spirit of traditional national architecture with elements of ancient Byzantine architecture (the Church of St. Nicolas in Kamenica village, the Monastery church in Gabrovac village. the Church of St. Archangel Michael in Donji Matejevac village, the Church of St. Nicholas in Manastir village, the Church of Assumption of the Holy Virgin in Miljkovac village). In last decades of the century, when the middle class got financially stronger, in Nis was also built the monumental temple of the Holy Spirit descending on the apostles-Cathedral Church, which by its architectural forms encourage development of modern architecture among the Serbs. After expulsion of the Turks from Nis (in 1878), the first temple that had been built was the Church of Holy Panteleimon.

The end XX century was marked by construction of two new churches in Chilandar complex, that is, the church dedicated to St. Sava, the church dedicated to St. Constantine and Empress Helen, and in the beginning of the next millennium, also the church dedicated to St. Apostle Lucas. According to stylistic features of these temples, church architecture can be defined as symbiosis of old Serbian forms and Byzantine elements, but unlike the second half of XIX century, it is with simplified and reduced forms in a manner acceptable to modern architectural concepts.

Most of these churches that have been elaborated here also exist nowadays serving their purpose, and most of them are under the state protection.

Ива Трајковић

ТРАДИЦИОНАЛНО ХРИШЋАНСТВО У НИШУ

Увод

Ниш је данас, уочи 1700-те годишњице од доношења Миланског едикта, мултиконфесионални град. У њему живе припадници две највеће светске религије: хришћанске и исламске. Хришћанство тј. православље је доминантна религија. Највећи број верника, преко осамдесет процената припада овој религији. Српска православна црква или, како је Запад зове ортодоксна, поштује изворне каноне у свом духовном раду и чинодејствима установљеним на првом Васељенском сабору у Никеји 325. године. Бројне су цркве и манастири широм Србије, па и у Нишу и његовој околини, које народ свакодневно посећује о празницима и благданима из верских потреба и убеђења, и присуствује литургијама и обредним радњама које обављају свештеници. У њима се деца крштавају, млади брачни парови венчавају. У црквеним двориштима о славама и благданима се одржавају народни сабори, вашари и разна славаља, а у прошлости су доношене значајне државне одлуке, усвајани закони и подизани устанци. Народ светкује Господње, Богородичине и анђеоске празнике, хришћанске светитеље и пророке, и слави крсне, црквене, градске - општинске, сеоске и еснафске славе и литије. Српски народ се сахрањује уз хришћанске обреде и обичаје и обележава гробове крстом, традиционалним хришћанским симболом. Бројност цркава и манастира на овом простору, из различитих времена, сведочи о њиховом доследном поштовању и грађењу током минулих 1700. година. Српски средњовековни владари су били ктитори бројних сакралних објеката - цркава и манастира и материјално их помагали. Заузврат, црква их је проглашавала свецима а народ светковао. Српска држава и црква су заједно водиле народ кроз историју. Хришћанство је на овим просторима опстајало и очувало се до наших дана у изворном облику, упркос значајним историјским догађајима и прекретницама. Ни петстогодишње робовање под Турцима није сломило хришћански дух у народу, упркос бројним повластицама које је нудио ислам каурима-неверницима, како су Турци називали хришћански народ. Срби су свагда и увек храбро бранили свој дом, породицу, цркву и домовину и с вером у бога Исуса Христа ратовали и умирали. И педесетогодишња безбожничка комунистичка владавина у другој половини 20. века није сломила хришћански дух у народу. Након пада комунистичког режима обезбожени комунисти су се брзо вратили својој прадедовској православној вери. Данас, у предвечерје прославе 1700. година хришћанства на овим просторима, с правом можемо да кажемо да смо ми Срби прави хришћани православци, доследни верници, достојни наследници наших

православних предака, српских владара и црквених поглавара, који су при доласку на Балкан као многобошци током 8. и 9. века примили хришћанство. Рађамо се, достојно живимо и умиремо у име Господа Бога Исуса Христа.

У Нишу данас живи процентуално мали број хришћана католичке вероисповести и њених секти: баптиста-суботара, јеховиних сведока, протестаната итд. који имају своје богомоље-цркве.

Исламу, другој конфесији по бројности у Нишу, припадају градски Роми (Арлије, Гурбети-Чергари) и други муслимани. За своје верске потребе они користе једину преосталу џамију из турског времена. Роми православци (градски и сеоски) су доследни поштоваоци хришћанске традиције и цркве.

До другог светског рата у Нишу је било око 1000 Јевреја Сефарда и Ашкеназа, данас их је на десетине. Они су били доследни верници јудистичке вере, а верске обреде су обављали у свом храму-синагоги, која је данас споменик културе и користи се као галерија за музејске изложбе и друга културна дешавања.

Предмети за изложбу

Етнолошко одељење Народног музеја у Нишу у својим збиркама поседује предмете из 19. и 20. века, који су коришћени у домаћинствима на простору Ниша и околине за верске потребе, током различитих светковина у обредима и ритуалима. То су кадионице, световоди, кандила, свећњаци, крстови, кутије за нафору, мумаказе, поскурници итд. Многи употребни, одевни и разни други предмети на себи имају хришћанске симболе - обележја: преслице, буклије, грнчарски предмети, одевни предмети - женски јелеци, гусле, предмети текстилног покућства, од стакла, дрвета итд. Преслице, гусле, сандуци за гардеробу и други предмети су украшавани урезаним, барелефним или осликаним крстом. На појединим предметима срећемо представе светаца. На грнчарском производу шепендеру је приказан Свети Ђорђе на коњу са копљем којим пробада аждају. Хришћанске елементе срећемо и на народном накиту са ових простора (привесци у облику светаца и крстова, наушнице, медаљони, прстење, пафте итд.). Ови симболи су имали естетску и апотропејску функцију. Украшавали су тело и одећу и штитили од злих сила и лоших погледа онога ко их носи о врату, на грудима, глави, ушима, рукама, појасу. Српски грб са крстом, као световни симбол нације је присутан и на неким народним грнчарским, дрвеним и текстилним производима (кондирима, буклијама, гуслама, ћилимима, либадама, лулама и др.). Централни мотив пиротског ћилима „Српска круна“ је српски грб. Покрстице су чест мотив веза на народној ношњи и предметима од платна (јастуци, столњаци, зидњаци, куварице итд.). У збирци се чувају обредни хлебови (копије у гипсу) који се спремају за највеће хришћанске празнике Божић и Ускрс, затим хлебови за крсне славе, свадбе, Тодорову суботу. За Ускрс се традиционално фарбају и шарају јаја у разним бојама. Овом приликом изложићемо најкарактеристичнија и најлепше нашарана јаја, како би истакли њихов значај у Ускршњим обичајима и обредима. Посебан апотропејско магијски значај придаје се прво офарбаном црвеном јајету - „чуваркући“, које се чува током године. Старе Нишлије су га држале у прелепим кујунџијским зарфовима. Сви ови предмети потврђују да је хришћанство током минулих векова дубоко продрло у све поре народног живота. Оно је пратила и нераскидиви део сваког појединца у различитим животним ситуацијама, уткану у многе предмете који окружују човека, славља, верске и народне обичаје, обреде и ритуале. Бројни призори обреда и ритуала током различитих светковина, сачувани на фотографијама, само потврђују претходне констатације и допуњују изложбу.

Да бисмо лакше разумели верски живот грађана Ниша и околине покушаћемо да га

прикажемо преко обичаја из животног циклуса, и циклуса годишњих верских хришћанских празника које црква слави а верници светкују. Ове празнике прати обичајна и обредна пракса приношења жртве у бадњаку, обредним хлебовима, јелима, пићима, јајима, житу, вину, воћу, печеници. Говорићемо о обредима и ритуалима код Срба који су везани за градске, сеоске, црквене и еснафске славе и заветине, породична славља (крсне славе, Божићни и Ускршњи празници, Богородичини празници), као и о односу према свештенству и црквеним великодостојницима.

Кућни религијски предмети

Неки предмети у домаћинствима су имали искључиво верску намену и коришћени су током обреда и ритуала о верским православним празницима, Божићу, Ускрсу, крсној и другим славама, при рођењу, свадбама и умирању. То су: световоди, свећњаци, кутије за нафору, кандила, иконе, кадионице, тамјан, босиљак, просфоре - „поскурници“ - печати за хлеб. Световоди су посуде од керамике и метала, облика пехара са наглашеном стопом, широким овалом и звоноликим поклопцем са крстом на врху. Израђивали су их занатлије: грнчари и кујунције. Пре крсне славе и Ускрса локални парох је у њима светио воду помоћу молитве и босиљка, и њоме шкропио укућане и све просторије у дому ради здравља и заштите од злих и невидљивих сила. Свећњаци од сребра, месинга, лима и керамике употребљавани су за држање воштаних свећа које су паљене током празника. Кутије за нафору су кружног овалног облика са поклопцем који је украшен са натписом имена Господа Бога Исуса Христа, израђене од сребра и служиле су за држање нафоре у кући. Метална кандила, са ланцима и стакленом чашом у коју се наспе уље и вода, украшена крстовима, висила су на зиду испред крсне иконе и паљена о благоданима, а кад умре неко од укућана горела су сваке ноћи, до четрдесет дана. Икона свеца, заштитника куће и чељади, држана је на источном зиду дневне собе, а у селу у гостинској соби. Пред њом су се укућани скоро свакодневно клањали, и молили, а обавезно о великим верским празницима и славама, уверени да ће им светац доносити срећу и помагати у свакој прилици: на путу, при обављању свакодневних послова, решавању проблема који се појаве, излечењу, постизању бољих резултата у школи, пољопривреди и да ће боље живети и доста новца зарађивати. Иконе су домаћини наслеђивали од својих предака а синовима куповали нове приликом предавања крсне славе. Богатији су куповали иконе на дрвету, а сиромашни литографије и копије икона на папиру које су урамљивали и застакљивали. Пожељно је да се иконе купе у цркви, јер су освештане, а ако се набаве ван цркве обавеза је домаћина да их однесе на освећење у цркву или свештеник то уради приликом свећења воде у кући за крсну славу или Ускрс. Кадионице од месинга или керамике су такође биле саставни део верских реквизита сваке куће у Нишу, околини и целој Србији. Приликом освећења воде у кући свештеник је помоћу упаљеног тамјана кадио све чланове домаћинства, иконе и просторије у кући, а о верским празницима то је обављао домаћин при резању колача пре свечаног ручка, ради здравља укућана и растеривања злих сила. У Пироту су у посебним просторијама тзв. кандил - собама имали „ћошку“ - дрвени изрезбарени олтар у коме су држали иконе, и палили кандило.¹ За шарање обредних хлебова коришћени су дрвени и метални печати-просфоре, поскурници. Дрвене „поскурнике“ - печате за хлеб су израђивали вешти људи, али и сами домаћини од буковог, кленовог или неког тврђег дрвета, или су куповани на пијаци од занатлија који су израђивали употребне предмете за домаћинство. Облика су овалних кружних плоча са

¹ Ива Трајковић, Очувана староварошка балканска архитектура на југоистоку Србије-Доксатара у Алексинцу, *Зборник Народног музеја Ниш*, бр. 1, Ниш 1985, 76.

истуреном четвртастом конусном дршком на средини овалног дела. Равна површина круга и четвртастог држача су изрезбарене урезаним крстом на чијим пољима се налазе словне скраћенице ИС, ХС, НИ, КА, што би на нашем језику било (ИСУС ХРИСТОС ПОБЕЂУЈЕ). Метални поскурници су квадратна постоља бронзаних или месинганих крстова са урезаним призорима Христовог страдања и уписаним религиозним текстоваима и симболима. Дрвени поскурници се и данас користе а метални су коришћени од XVI до XIX века.

Обичаји из животног циклуса

Хришћански верски обичаји су неизоставни у животном циклусу људи са ових простора. Они су уткани у живот сваког верника и прате га од рођења до смрти (рођење-крштење; брак-венчање; смрт-сахрана).

Рођење-крштење

Крштење је у хришћанству једна од седам светих тајни, видљива свештена радња кроз коју Божја Благодат приноси чудотворне дарове на оне који је примају.² Прва крштења у духу хришћанства на реци Јордану обављао је свети Јован Крститељ, који је крстио и Исуса Христа у његовој тридесетој години живота.

У српском народу се одмах након рођења детета приступа његовом крштењу. Верује се да Господ Бог чува само крштено децу. Административно крштење се обавља у општинама и месним заједницама при матичним службама. Црквено крштење је крштење пред Богом а обавља га свештеник у цркви у присуству кума и родитеља детета. Свештеник том приликом чита одговарајуће молитве за здравље и дуговечност детета, симболично га окупа освештаном водом и крсти пред кумом и Богом именом које даје кум, а које се уписује у црквене књиге крштених. Сам чин крштења у цркви је достојанствен и узвишен. У другој половини 20. века није било дозвољено крштење у цркви, па су многа деца тајно крштавана а крајем 20. века, многи некрштени, одрасли, приступали су светој тајни крштења. У забитим селима југоисточне Србије мајка и новорођенче су сматрани „нечистим“ све док се не окупају „молитве“ освећеном водицом, донетом из цркве и до тог ритуалног купања су спавали на слами на поду. Првом згодном приликом дете је ношено у цркву на крштење.

Брак-венчање

Брачна заједница по библијском учењу је, такође, једна од седам светих тајни у коју својевољно улазе двоје младих. Њихово венчање обавља свештеник у цркви у присуству два сведока (кума, старог свата и сватова) на традиционалан верски начин, уз одговарајуће молитве. Наш народ брак склопљен у цркви сматра Божјим и вечитим. Верује се да ће Господ Бог брачним партнерима подарити срећан, дуговечан, складан брачни живот и здраво потомство.³

Смрт-сахрана

У српском народу се при укопу покојника позива свештеник да одржи опело уз молитве за мртве, покој душе умрлог и опрост његових грехова. Он то ритуално обавља уз кандило, тамјан, свећу жито и вино, како налаже Божја служба. Опело за покојника се држи у кући покојника, капели или цркви у присуству чланова породице, родбине, пријатеља и поштоваоца. Свештеник том приликом окади покојника за покој душе, а присутне за здравље и у славу умрлог, одржи пригодан говор. Он до гробља прати обредну поворку и успутно на пар места чита кратке молитве. Пре укопа окади гроб и прелије вином, преко сандука баци комад

² Седам светих тајни, Црквени календар за 2012.год.

³ Ива Трајковић, Свадебни обичаји у Нишу, Зборник Народног музеја Ниш,бр.18-19, Ниш, 2010, 75-86.

земље. Свештеник се током године позива за сва подушја која се приређују у спомен умрлом (прва субота, четрдесет дана, пола године, годину као и за вишегодишња), којом прилико чита молитве за упокојење мртвог.⁴ Свештеници не држе опела самоубицама и некрштеним особама, јер су по црквеном веровању такве особе грешне. Самоубице се код нашег народа сахрањују на периферији гробља.

Задушнице

Српска православна црква је својим канонима установила да се задушнице покојницима дају три пута у години, у фебруару зимске, пред Духове, односно Свету Тројицу - Духовске, и на јесен Митровданске. У Нишу и околини задушнице су углавном у суботу, али у неким селима (Доње Влазе) су у петак. У новије време, због гужви око превоза до Новог гробља суботом, много људи иду у петак на задушнице. На прву задушницу после нечије смрти, у Нишу се по обичају позива свештеник да окади гроб и одржи опело. На задушнице се иде углавном у преподневним сатима са цвећем, свећама и разноврсном храном и пићем, које се на гробљу дели присутнима за помен и покој душе умрлих. У селима се за задушнице на сред гробља преко чаршафа стави све што је спремљено од јела и пића да се присутни послуже. До средине 20. века у Нишу на задушницама, након паљења свећа, жене су гласно плачући нарицале за покојницима, што понеко и данас чини за млађим и скоро преминулим. Скоро све што се понесе на задушнице раздели се на гробљу, а до краја 20. века на излазу из гробља преостала храна је дељена сиротињи.⁵

Годишњи верски празници

Православна религија је зашла у све поре народног живота и рада на овим просторима. Календарска година је пуна празника које народ и црква празнују и славе. У цркви се свакодневно одржавају богослужења, а о великим празницима слави уз одговарајуће литургије којима присуствује велики број верника. Народ о великим празницима не ради и празнује уз одговарајуће обреде и ритуале, приношењем жртве у хлебовима, јелу и пићу. Народ посебно слави Господње празнике, Богородичине, анђеоске, пророчке, апостолске, светих отаца, свештеномученика, преподобних, праведних, чудотвораца.

Господњи празници су: Христово рођење - Божић, Богојављање, Обрезање Господње и Нова година, Сретење Господње, Свечани улазак Христов у Јерусалим - Цвети, Велики четвртак, Велики петак, Васкрсење Христово - Ускрс, Вознесење Господње - Спасовдан, Силазак св. Духа – Духови - Света Тројица, Преображење Господње, Воздвиженије часног и животворног крста Господњег - Крстовдан.

Богородичини празници су: Мала Госпојина, Ваведење, Благовести, Велика Госпојина.

Анђеоски празници су: Свети Арханђел Михаило, Гаврило.

Пророчки празници су: Свети Јован Претеча и Крститељ, Свети Јеремија, Свети Илија, Свети Јелисеј, Свети Данило.

Апостолски и равноапостолски празници су: Свети Стеван, Свети Марко, Свети Тирило и Методије, Свети Константин и Јелена, Свети Вартоломеј и Варнава, Свети Петар - Петровдан и Петрове Часне вериге, Свети Павле, Света Марија Магдалена - Блага Марија, Свети Јован Богослов, Свети Тома, Свети Лука, Свети Филип, Свети Матеј, Свети Андрија.

Празници Светих отаца, пастира и учитеља Васељенских су: Свети Василије Велики, Свети

⁴ Ива Трајковић, Посмртни обичаји и гробља у Нишу, *Зборник Народног музеја Ниш*, бр. 20, Ниш 2011, 146-148.

⁵ Исто, 149.

Сава, архиепископ и просветитељ српски, свети Атанасије Велики, Свети Григорије Богослов, Света Три јерарха, Свети Јоаким и Ана, Сабор српских светитеља и учитеља, Свети Јован Милостиви и Златоусти, Свети Григорије Чудотворац, Свети Јован Дамаскин, Свети Никола Чудотворац, Свети Спиридон Чудотворац.

Празници Свештеномученика, мученика и мученица су: Свети Трифун, Свети Харалампије, Свети Тодор Тирон -Тодорова субота, Свети четрдесет мученика - Младенци, Свети Ђорђе-Ђурђевдан и Ђурђиц, Видовдан и Свети Лазар, Свети Прокопије, Свети Кирик и Јулита, Света Марина - Огњена Марија, Света Параскева - Трнова Петка, Свети Макавеји, Свети Агатоник, Свети Евстатије, Свети Срђевдан, Свети Димитрије, Митровдан, Свети Стефан Милутин, краљ српски, Свети Стефан Дечански, Мина, Виктор и Викентије, Мартин - Мрата, Свети Меркурије, Свети Климент, Света Варвара, Свети Игњатије Богоносац.

Празници преподобних су: Антоније Велики, Јевтимије Велики, Симеон Мироточиви - Стеван Немања, Мати Ангелина, Краљ Стеван Првовенчани, Михољ-дан, Свети Киријак Отшелник, Мати Параскева - Света Петка, Аврамије Затворник, Алимпије Столпник, Сава освећени-Савица.

Празници праведних су: Свети Симеон - Богопримац, Свети праведни Лазар - Лазарева субота, Свети праведни Захарије и Јелисавета.

Празници безмитних врачева, бесребреника и чудотвораца су: Свети Пантелејмон - Пантелија, Свети Козма и Дамњан - Врачеви.⁶

Све наведене празнике црква слави једном годишње, обично се обележава дан смрти светитеља, уз одговарајућу службу, литургију и обреде. Значајним великим светитељима се празнује и дан рођења, а неким се обележавају и значајни датуми из њиховог живота или времена након смрти. Народ празнује све празнике, које је црква у свом календару означила црвеном и појачаном црном бојом. Ако одабрани светитељ кога домаћинство слави као крсну славу има два празника у години, обично се слави зимски празник, а други - летњи пригодно обележава и поштује. Ово је највероватније урађено из практичних разлога јер се преко зиме уз богате јесење плодове и вишка слободног времена боље може славити. Нека домаћинства летњи празник славе као преславу. Народ празнује све празнике на свој начин уз одговарајуће обредне, магијске и ритуалне радње и веровања која се често разликују од црквених. Понекада се у народу мање важним црквеним празницима придаје велики значај. Разлог томе су бројна народна предања и догдовштине везане за сваког од наведених светитеља који се празнује. Народ је на основу генерацијског искуства сам рангирао празнике по тежини и светковању. У празновању неких црквених празника присутна су веровања сачувана из предхришћанског паганског периода. О свему томе ће бити речи у тексту о светитељима у којима се може јасно уочити разлика између црквеног и народног светковања сваког празника, кроз веровања, обичајну и обредну праксу. О мање важним празницима, по народном веровању у Нишу и широј околини, неће бити речи.

Свети Игњат (2. јануар)

Црква овај дан слави као сећање на Антиохијског свештеника и мученика Светог Игњата Богоносца који је због Христове вере страдао 109. године наше ере. По Трајановој наредби војници су га ухватили, одвели у Рим и бацили лавовима у арену. Игњат је био оно дете које је Исус Христ, учећи смерности своје ученике, поставио међу њих и рекао: Ко се понизи као дете ово онај је највећи у царству небеском.⁷ У источној и јужној Србији су раније

⁶ Братислав Грубачић, Момир Томић, *Српске славе...*, Београд, 1988, 42-180.

⁷ Драгомир Антонић, Миодраг Зупанц, *Српски наодни календар за 1991. годину*, 24,25.

КАТ. БР. 152

КАТ. БР. 136

КАТ. БР. 151

од Светог Игњата полазиле коледарске поворке, група момака који играју, певају, дижу галаму, све са циљем да растерају зле силе које су опасност у Новој години. У неким местима у Србији овај дан зову и Кокошији дан и Кокошији Божић и празнују га за напредак живине и остале домаће стоке уз магијско религијске обреде.⁸ У југоисточним крајевима Србије домаћица је изјутра рано конопцем правила круг у авлији и у њему хранила житом кокошке. Ово раде да би кокошке током године сносиле јаја у дворишту домаћина, а не у туђем, и да би се одржало њихово бројно стање. По народном веровању ако пада снег или киша на овај дан биће добар принос у пољу, доста меда и пчелињих друштава на лето.⁹

Туциндан (5. јануар)

Овај дан црква слави као помен на светог Наума Охридског Чудотворца, ученика Тирила и Методија, настављача њиховог дела. За живота је био познат као велики исцелитељ, утемељивач медицине на нашим просторима и оснивач манастира светог Наума на Охридском језеру. На овај дан се у селима коље прасе или јагње за Божић, а у граду се купује месо за божићну печеницу. Тога дана деца се не туку, да им не излазе чиреви преко године.

Детињци, Материце, Оци

Ови празници се стално падају у недељу, три недеље пре Божића су Детињци, две недеље пре Божића су Материце, а задње недеље уочи Божића су Оци. На овим празницима родитељи и деца се међусобно везују, а везани се откупљују. Деца за откуп родитељима дају плодове које су сама убрала током године: лешници, ораси, и друго воће. Родитељи се такође откупљују кад деца покушавају да их свежу: слаткишима, орасима, смоквама и другим воћем, које мањка у ово доба године и сматра се послastiцом, а у новије време се деци даје и новац. Ови обичаји су познати и другим народима.¹⁰ Ови празници су тзв „закопити празници“, у којима су присутни ритуали заклапања и завезивања. То се чини због веровања да зле силе, ђаволи и демони не улазе у куће које имају заклопе, и у посуде са заклопима. Игра завезивања родитеља и деце је опомена злим силама да је у кући све на свом месту, те да је непотребно њихово присуство у новој години.¹¹

Божићни празници

Бадњи дан - вече, Божић (6. 7. јануар)

Божић се слави на дан Христовог рођења. По библијском учењу родила га је девица Марија у пећини у околини Витлејема где се склањала стока од невремена. Те ноћи уплашеним пастирима анђео са неба је пренео радосну вест о рођењу „Богом обећаног спаситеља света, Христа“, а они су похитали на место рођења, поклонили се малом Христу, казавши Марији и Јосифу шта им је анђео рекао, и отишли хвалећи Бога. Истовремено су мудраци из Персије (Гаспар, Валтазар и Мелихор) према предсказању пратили велику сјајну звезду над Израелом, која је најављивала рођење цара. Њихов долазак у Јерусалим узнемирио је грађане, о чему је био обавештен и цар Ирод који се забринуо за долазак новог цара, те је замолио мудраце кад га пронађу да га одведу њему на поклоњење. Следећи звезду, они су пронашли у Витлејему, Јосифа, Марију и малог Исуса кога су богато даривали златом као цара, тамјаном као Бога

⁸ Петар Влаховић, *Обичаји веровања и празноверице народа Југославије*, Београд, 1972. 76,77.

⁹ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе...*, 162.

¹⁰ П. Влаховић, *Обичаји...*, 75.

¹¹ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски...*, 29.

и смирном као првосвештеника и учитеља. Током ноћи им се јави Господ и рече да се не јављају Ироду већ да се врате кући. То је ражестило Ирода те је наредио да се посеку сва новорођенчад до две године старости, њих 14000. По наређењу анђела Марија и Јосиф су пре тога одвели Исуса у Мисир (Египат) где су живели до Иродове смрти.¹² Од рођења Христа започиње хришћанска вера и ново бројање година, што је прихваћено у целом свету. Христово рођење се још од апостолских дана слави као велики празник Божић. Од IV века, из времена цара Аркадија Божић се слави истога дана (25. децембар по Грегоријанском и 7. јануар по Јулијанском). За прославу Божића хришћани се достојно припремају великим постом, од 28. новембра до 6. јануара и од 15. новембра до 24. децембра. У Нишу и околини са радошћу се дочекују и славе Божићни празници, Бадњи дан - Бадње вече и Божић. Слави се уз много хране и бројне обредно-ритуалне и магијске радње. Све то треба да обезбеди срећу и здравље људима и стоци, успех у пословима током године, плодност њива, ливада, винограда, башти. Током празника се приносе бројне жртве Бадњак, обредни хлебови, печеница (прасе, јагње, живина), плодови воћа, жито, вино, чиме би се умилоствила божанства плодности, светлости, душе покојника, зле и невидљиве силе.¹³ Бадњи дан и Бадње вече имају централно место у прослави, а први и други дан Божића се прослављају уз мањи број обредно-ритуалних радњи. Неке радње се протежу на сва три дана слава, чиме се потенцира на значају и важности овог празника.

За прославу Божићних празника људи се припремају раније, обезбеђивањем жртвене животиње и намирница. На Божић се хришћани поздрављају традиционалним хришћанским поздравом „Христос се роди“, и „Ваистину се роди“. Божићне празнике прати сечење Бадњака и његово полагање на огањ, застирање домова сламом, квоцање и пијукање, мешање чеснице и других обредних хлебова, печење печенице, полагајник.

Бадњак

У раним јутарњим сатима на Бадњи дан иде се по Бадњак у забран – шуму. Са собом домаћин носи секиру, вино, ракију, жито, „кравајче“. За Бадњак одабира младо храстово или церово дрво са осушеним лишћем, које може посећи са три ударца и носити га на рамену. Сече га са источне стране, пошто се предходно помоли Богу за здравље и срећу, полије га вином, ређе житом и мало попије. У нишком крају се разликују обичаји при сечењу од села до села, али у основи овај обичај сви практикују.¹⁴ У старом Нишу Бадњак су китили разнобојним папирима и воћем, и држали га у кући сва три дана Божића на дрвеном крсту или у вази заједно са сламом. Спаљиван је четвртог дана Божића на огњишту или у дворишту. По Бадњак се између два рата из града ишло камионом, кога су обезбеђивали црква, скаути, соколи и војска. Црква Бадњак спаљује на Бадње вече у порти, соколи су га окићеног држали током Божића, а спаљивали четвртог дана. Ритуалном спаљивању Бадњака у порти Саборног храма присуствују бројни грађани Ниша, који малим гранчицама царају по ватри за здравље, срећу и напредак у пословима. Данас се у граду купују гранчице храстовог или церовог дрвета и држе у кући током Божића, као украс.

¹² Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе* 42, 43.

¹³ Ива Трајковић, *Божићни обичаји у Нишу и околини*, ГЕМ, бр.69, Бгд. 2005, 31.

¹⁴ У Каменици се Бадњак пре сечења поздравља као живо биће „Добро јутро Бадњаче“, чита „Оче наш“ и посече са три ударца са источне стране. На Бадње вече домаћин посечен Бадњак на мале комаде уноси у кућу, увијен у белу мушку кошуљу или чаршав. Радосно га дочекују деца, на прагу а домаћица у кући са ситом пуним воћа. Деца се ухвате за домаћина и „пивкају“, он квоца, а домаћица баца орахе. У Вукманову домаћин наздравља и благосиља „Добро јутро, дошла Нова година са јарчики, са прашчики, са пилетинку, сас ћуретинку, пуну врчву масло, с' пуну кесу паре и с' много здравље“, потом спушта Бадњак на огњиште, гранчицом удара по распаљеном Бадњаку, уз речи „Кол' ко жишке, тол' ко дечица, тол' ко здравље и тол' ко паре, телци, јагњаци, прасци, пилићи и берићет у поље“. Сутрадан се од недогорелих делова Бадњака праве крстови, по један закачи на кућу и привредне зграде, а један односи у виноград. (И. Трајковић, *Божићни обичаји...*, 32, 33)

КАТ. БР. 266

КАТ. БР. 189

КАТ. БР. 171

Слама

Значајно место у обичајима за Бадње вече има слама. У прошлости се преко застрте сламе постављала трпеза. У новије време се симболично поспе по поду, држи у цаку испод стола или у вази са бадњаком. Слама се уноси ритуално, као и бадњак, уз истоветне обичаје. Трећег дана по Божићу износе је из куће и одлажу на воћке, у гнезда, испод стоке јер се верује у њену плодотворну моћ. Неко њоме симболично потпаљује воћке да роде.¹⁵ Верује се да слама има апотропејску, магијску, и лустративну моћ (штити од болести, повећава плодност, даје квалитет и прочишћује).

Обредни хлебови

У нишким селима за Божић се меси већи број обредних хлебова, нарочито у селима североисточно од Ниша према Сврљигу. Сви обредни колачи имају одређену магијску улогу и представљају жртве ради плодности усева, берићета, и здравља људи и стоке. Поседују плодносну моћ, због чега се односе у поља, винограде, дају стоци.¹⁶

На Бадњи дан, изјутра, домаћица меси бројне хлебове за вечерњу трпезу. Обавезно се меси погача - чесница са новчићем коју ломе пре вечере. Кома се падне новчић биће срећан и успешан у пословима током године. Поред погаче она умеси и друге хлебове које шара.¹⁷

Трпеза за Бадње вече По уношењу Бадњака и сламе поставља се трпеза и на њој сва јела, обредни хлебови, пите, мед, разноврсно суво воће, ораси којима се придаје посебна заштитна и плодотворна моћ, бундева, жути шећер, нишадор, црно или црвено вино, ракија, сокови. Сва јела су посна јер је Бадњи дан последњи дан Божићног поста.¹⁸

Божић (7. јануар) Божић се, на простору Ниша и околине као и целој у Србији, слави као породична светковина и најрадоснији празник. Изјутра рано се спрема печеница-прасе, јагње, негде и врапци, и праве крстови од недогорелих делова бадњака. Омрсе се печеним врапцима или печењем, уноси се „шумка“ и долази полагајник.

Пологајник, положеник, подлазник. Изјутра рано на Божић по обичају кућу „подлази“ здраво мушко дете, добре нарави, батлија, коме су живи родитељи. Ако кућа напредује, полагајник се годинама не мења, позива сваке године и добро награђује новцем, чарапама, шалом, орасима, слаткишима.¹⁹

15 Јовица Васић, *Јелашица*, Хроника села 43, Београд, 1996, 117-119.

16 Драгослав Антонијевић, *Алексиначко поморавље*, СЕЗБ, Живот и обичаји народни, књига 35. Београд, 1971. 171.

17 На колачу „кућа“ представљени су сви укућани, са једном фигуром више да би било принове, ту су и мачка, пас, огњиште са дрвима. Колач „бачва“ се користи за ритуално испијање вина из отвора за чеп, уз благослов за здравље. У неким селима се меси „Богу брада“, „тајна вечера“, „краве“, „свиња“, „кола“, „срп“, „чезе“, „њиве“, „трактор“, „лојзе“, „ливаде“, „овчарник“. Име ових хлебова казује коме су намењени, али они и по шарама и изгледу могу да се препознају. На хлебу намењеном пољу „њива“ централно место заузимају укрштени снопови са фигуром змије, кроз чију главу је провучен клас жита. Овај орнамент срећемо у Алексиначком поморављу, источно од Мораве, сврљишким селима западне зоне, нишким селима северо-источне зоне, те територијално он представља целину и сигурно вуче корене из даље прошлости када је змија поштована као кућно и аграрно божанство, и била „чуварница њива и кућа“. Поред њих меси се и непаран број кравајчића „ковржање“, „ковржањци“, „гутутке“, намењене покојним прецима, а деле се по комшилуку сутрадан. Током вечере већи број хлебова се сече и ломи, нешто од тога поједе или сутрадан даје стоци, а неки као апотропејон чувају током целе године („Богу брада“). (Д. Антонијевић, *Алексиначко поморавље* 117-119.)

18 Главна јела су пасуљ на „тавче“, пуњена сува паприка, печена риба, пите (купусара и бундевара), боб. Пре вечере се ритуално, једновременно сви изувају на команду домаћина. Овим обичајем се жели постићи истовремено извођење пилића, брзо порађање жена, телење крава, јагњење оваца, а гатали су и по полагају одбачених опанака и ципела, није добар предзнак ако се обућа поклопи. Пуну трпезу пре вечере домаћин кади уз молитву и благослов за здравље, срећу, берићет, напредак куће, стоке, чељадни. (И. Трајковић, *Божићни обичаји...*, 39.)

19 При доласку он честита Божић, седне „да се задржи срећа“ и са границом од бадњака цара по ватри уз благослов. У граду по договору полагајник рано долази и на капији пева: „коленделе, менделе, цинцили, панцили, дај ми два колендили, да дохватим кобасицу, кобасица паде, жена ми грош даде.“ (Исто, 40, 41.)

Нишким православним Ромима положајници су сви чланови породице одељеног сина, који са собом доносе жито, новац, кукуруз, и све то бацају у ћошкове. У положајнику многи истраживачи виде отелотвореног претка или прерушено божанство.

Печеница. За Божић се бира здраво бравче, прасе, јагње-„Божићар“, ређе живина. Кољу га на Бадњи дан а пеку изјутра на Божић, након Бадње вечере. Многи почетак и крај печења најављују пуцањем из пушке. Негде се заједно са печеницом пеку врапци са којима се причешћују „да будемо лаки као птице преко године“.²⁰

Божићни ручак На Божић се рано руча „да је година рана“. Током дана се обављају само најнужнији послови, јер све што треба спремљено је на Бадњи дан. Тога дана се не чисти кућа.²¹

Стефандан (9. јануар)

Овај празник се пада на трећи дан Божића, а посвећен је светом првомученику Стефану, првом од седам архијаконa кога су апостоли поставили да служи сиротињи у Јерусалиму. По предању је познат по великим чудима и делима али и по великој привржености Христовој вери. Први је мученик после Христа који је страдао због вере. На Стефандан се у нашем народу износи слама из куће после Божића, део се чува а остатак ставља на воћке и калеме и носи у њиве или баци у воду. Овај празник се слави и као крсна слава.²²

Некрштени дани (10 -18 јануар)

У некрштене дане се рачуна време од Божића до Богојављања. Народ верује да је тих дана земља отворена те мртви могу да излазе, а са њима и друга зла бића (демони, ђаволи). Свакако да је овај обичај имао везе са Христом, јер је то време од његовог рођења до крштења. У прошлости су у ово време селима ишле обредне маскиране групе „коледара“, „сировара“ и друге. Коледари су мушкарци који су се маскирали у „деде“, „бабе“, „младожењу“, „младу“.²³

Српска Нова година – Василица, Свети Василије Велики, (14. јануар)

У духу старе јеврејске традиције, четрнаестог јануара, осмог дана по рођењу, Исус Христ је обрезан и дато му је име „Исус“, на јеврејском „Спаситељ“, а „Христос“ је грчка реч и значи помазани или освешћени.²⁴ Тога дана се у српском народу, по старом календару слави Нова година, уз „попареницу“, „бареницу“ од кукурузног брашна, као обредни колач

20 Драгослав Антонијевић, Алексиначко Поморавље, 173.

21 Јела за ручак са масна и спремају се на Бадњи дан, али има случајева да то обављају, и месе чесницу на Божић. Од јела највише је присутна пуњена паприка, купус, свињско месо, печење, ћурећи подварак. Другог и трећег дана Божића иде се у госте на честитање празника, а у прошлости су наред села играли и веселили се уз музику. У старом Нишу о Божићу су од куће до куће ишле обредне групе жена и девојака, и певале песме у дворишту, за шта су добијале поклоне у новцу, колаче, орахе. „Божић, Божић Бата, носи киту злата, да позлати врата, од боја до боја, и сву кућу до крова“. Истовремено куће у граду су обилазили и „цареви“ мушке обредне групе које предводи цар Ирод са оружјем униформисаном пратњом. Они су махањем „сабљама“ имитирали борбу, за шта су их домаћини награђивали колачима и пићем. Истовремено су од куће до куће ишле и музичке „банде“ свирајући кола и песме за шта су их домаћини чашћавали храном и пићем.

(И. Трајковић, Божићни обичаји..., 43.)

22 Д. Антонић, М. Зупанц, Српски..., 32.

23 „Деда“, се облачио у преврнуте кожухе и поцепане ствари и са брадом и брковима на маски деловао је смешно. Он је предводио поворку-групу, која је ишла од куће до куће и тражила прилоге у меду, сланини, јајима, брашну, млеку, вино, ракији, које на крају сви коледари попију и поједу. Тих дана се не преде, али може да се плете. Напољу се ништа не оставља од рубља, поготову деце и белог, јер се верује да зле очи могу да уркну дете, а ноћу се застиру прозори завесама и ролетнама. Не ваља ноћу ни воду пити, јер су се можда демони увукли у њу. Ноћу се избегавао сваки излазак из куће, а ко је морао да излази носио је са собом бели лук, крст или неко сечиво. Народ је веровао да су деца рођена тих дана склона болестима, тешко се одржавају, а демони одузимају мајкама млеко. (Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски* ..., 32,33.)

24 Б. Грubaчић, М. Томић, *Српске славе*, Београд 1988, 49.

КАТ. БР. 150

среће, а има исту улогу као и чесница.²⁵ Тада се слави и празник светог Василија. Свети Василије Велики је рођен 329. године у Кападокији у време Цара Константина. Завршио је високе школе у Цариграду и Атини, где се дружио са Григоријем Богословом. Иако се касно покрестио био је велики поборник хришћанства. Једно време је провео у понтиској пустињи, где се дружио са Григоријем Богословом и ту саставио монашка правила. Он је скратио литургију светог Јакова и написао тзв. „Василијеву службу“ која се и сада служи првих пет недеља Великог поста, на Велики четвртак, Велику суботу, на Василијев дан, очи Божића и Богојављења, а понекад и на сам дан Божића и Богојављења (10 пута годишње). Био је архиепископ Кесаријски. Свети Василије Велики се светкује и на празник Три јерарха (12. фебруара), заједно са Јованом Златоустом и Григоријем Богословом.²⁶ У јужним крајевима Србије тога дана иду обредне групе „сировари“ који се супротстављају „коледарима“ и терају их сматрајући их злим демонима. „Сировари су група“ од десетак немаскираних младића који иду од куће до куће, певају обредне песме и узимају поклоне као и „коледари“, у храни и пићу.²⁷ Овај дан посебно светкују и славе Роми свих конфесија на територији целе Србије. Тога дана се припрема богата трпеза и коље непаран број живине, а по могућности тај број се увећава сваке године. У ромским махалама после ручка се приређује општеномодно славље и веселје уз музику и песму.²⁸ У југоисточној Србији у неким местима, у околини Сурдулице, се за тај дан спрема ручак од осушене свињске главе, па отуда у народу шaljиви слоган: „Василица Василос, свињска глава целивос“.

Крстовдан – Воздвиженије Часнога и животворнога Крста Христовог (18. јануар, 27. септембар)

Царица Јелена, мајка цара Константина је 326. године била на поклоњењу светим местима у Палестини. Намера јој је била да нађе часни крст на коме је Христ био разапет, што је и успела уз помоћ патријарха Макарија.

Крстовдан се слави на дан када је пронађен и ископан часни крст на Голготи 18. јануара, а слави се и дан када је враћен из Персије у Јерусалим 27. септембра. Часни крст је био закопан испод Венериног храма на Голготи, који је подигао цар Хадријан. Овај храм је током ископавања Крста био порушен, када су у темељима пронађена три крста. Да би се одгонетнуло на коме је Христ био разапет, патријарх Макарије је наредио да се сви крстови редом стављају на покојника, који је тог дана умро. Трећи крст га је оживео те су били сигурни да је то Часни крст. Он је однет и постављен на Голготу и то је било његово прво воздвиженије. За његово чување царица Јелена је наредила да се искује сребрни ковчег, и изгради Храм Христовог васкрсења, где се чува.

У народу се овај дан светкује великим постом и не ради се. Црква је обичаје везане за Крстовдан пребацила на празник Богојављење.²⁹ Крст има апотропејско значење. Символ је хришћанства, а у дубокој старини је симбол ветра, олује, кише, Сунца, чија се заштита протеже на читаво село-атар.³⁰

25 Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, 29.

26 Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, Бгд. 1988, 112.

27 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски...*, 34.

28 Ива Трајковић, Роми- *Цигани Ниша //*, Зборник Народног музеја Ниш бр. 9, Ниш, 2000, 143, 144.

29 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски...*, 36, 37.

30 Жижа Стојичић-Драгићевић, Примери украшавања народног градитељства у Србији, Зборник Народног музеја Ниш, бр. 10., Ниш 2001, 127.

КАТ. БР. 193

КАТ. БР. 262

КАТ. БР. 255

КАТ. БР. 164

узор свим калуђерима и испосницима. Убрзо се у Студеници закалуђерио и Стефан Немања, под именом Симеон, и дошао код сина на Свету Гору. Ту су заједно са сином прошли целу Свету Гору, и даривали манастире новцем. Како Срби нису овде имали свој манастир, они су за будући српски манастир Хиландар изабрали место неког порушеног манастира. Од грчког цара су добили дозволу за земљиште и градњу. Манастир су брзо подигли уз помоћ српског жупана Стевана Првовенчаног (брата и сина). Убрзо умире свети Симеон, а свети Сава је на Хиландар довео много побожних и учених људи који ће се бринути о духовном образовању. Овде је Свети Сава саставио правила по којима ће се владати калуђери, позната као Типик светог Саве. Својом енергичношћу и образовањем успео је да у Никеји, код цара и патријарха издејствује аутокефалност Српске православне цркве 1219. године. За седиште прве архиепископије одредио је манастир Жичу, и установио у држави дванаест епархија и епископских столица. У Жичи је на Спасовдан 1220. године свога брата Стевана миропомазао и венчао краљевском круном, те је он постао први српски краљ. За живота је често обилазио света места, свуда дочекиван и поштован као светац. Умро је у 67. години у великом Трнову у Бугарској, при повратку са последњег обиласка светих места, а сахранио га је у цркви „40 мученика“ бугарски краљ Асен, таст српског краља Владислава. Убрзо је краљ Владислав из Бугарске пренео његове мошти у манастир Милешево. Народ је његове светитељске мошти посећивао, клањао се и молио за помоћ. У XVI веку Турци су желели да униште све трагове славне српске прошлости, те по наређењу турског Синан-паше, српског потурице његово тело је из Милешеве донешено у Београд и на Врачару спаљено 27. априла 1595. године. Данас се на овом месту налази највећи православни храм на свету, храм Светог Саве. Срби га светкују 27. јануара, мада је он умро два дана раније. Верује се да је то тако јер је то први дан по Богојављању у који може бити самостална служба. Светог Саву славе и Руси, Бугари, Грци ...³⁶ Светог Саву славе све школе у Србији као школску славу. О Светом Сави постоје бројне анегдоте, приче и легенде. Њега сматрају путујућим божанством, које заводи ред, доноси благостање и подучава народ како да оре, копа, како да добије ватру, жене учи да кувају, месе хлеб, ткају, плету, коваче да кују гвозђе, како се сади лоза, прави вино. По једној легенди, он је на једном од својих пропутавања жедан свратио у село Сићево надомак Ниша, како би потражио воду да се напије. Жена којој се обратио није имала воду него му је дала домаће вино, које се веома допало Светом Сави, те га је он благословио. Народ верује да је због тога сићевачко вино добро за пиће.³⁷ По легендама Свети Сава је имао велику божанску и исцелитељску моћ. Додиривши штапом стену стварао је изворе, претварао је људе у животиње, отварао закључана врата, пресушивао воде, покретао језера, створио вука, медведа, веверицу. Он је оживљавао мртве, болеснима враћао здравље, разговарао са животињама итд. О Светом Сави се не раде тешки послови.³⁸ У нашем народу се верује да ако на Светог Саву грми, десиће се много крупних догађаја током године. Такође верује се да ће свакоме ко чита на овај дан Свети Сава помагати у учењу током године, те школарци, по савету родитеља, у овим крајевима обавезно читају оно што ће учити те године.

Часне вериге светог апостола Петра (29 јануар)

Овај дан црква слави као сећање на окове-вериге у које је светог апостола Петра оковао цар Ирод, које су спале кад се појавио анђео. Те вериге се данас налазе у цркви Светог Петра у Риму и верује се да имају велику исцелитељску моћ. Овај празник неки домаћини славе као

36 Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, Бгд 1998, 113-117.

37 Божидар Јанковић, *Задругарство у Сићеву*, 1905-1990. Ниш 1990. 15.

38 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски...*, 42.

КАТ. БР. 122

КАТ. БР. 241

КАТ. БР. 228

КАТ. БР. 119

крсну славу. Верује се код нашег народа да је и Свети Сава био окован веригама, са којима је по ослобађању лечио. При једном сусрету свети Петар и Сава су разменили вериге. Свети Сава је дао хладне светом Петру а овај њему вруће, и тиме су предупредили несносне летње врућине и зимске хладноће.³⁹ На простору југоисточне Србије овај дан се посебно празнује као заштита од громава те се избегава обављање било каквог посла.

Свети Атанасије Велики - Чумин дан (31. јануар)

Свети Атанасије је био александријски архиепископ, учен и одан хришћанству, учесник првог Сабора у Никеји 325. године, који је својом духовношћу и мудрошћу у дискусијама са јеретичима придобио симпатије учесника сабора. Током година сукобљавао се са јеретичима и био прогањан. У нашем народу га славе као заштитника од куге-чуме, па отуда и Чумин дан. Верује се да ко се разболи тога дана, неће преживети. Тога дана жене не ткају и не предугавају.⁴⁰

Свети Григорије Богослов (7. фебруар)

Свети Григорије је син епископа, (у то време су се владике жениле) из града Назијанза. Рођен је 329. Године, а умро 391. године. Од малена је васпитаван у хришћанском духу. Током школовања у Атини упознао се са светим Василијем, и њихово пријатељство је трајало читавог живота. Након повратка ступио је у свештено-монашки чин, и као пустињак боравио у пределима Понта на Азијској обали Црног мора, где су са Василијем проучавали Свето Писмо. Био је епископ сасимски и патријарх васељенски у Цариграду. Са места патријарха се сам повукао после силних расправа са јеретичима који су уз себе придобили многе епископе, и остатак живота провео у писању црквених књига и песама, због чега је назван Богослов.⁴¹

Три Јерарха (12. фебруар)

На овај дан се славе три светитеља Василије Велики, Григорије Богослов и Јован Златоусти, јер је тога дана престала велика народна расправа на тему: ко је од њих највећи светац. Они су се у сну јавили епископу Јовану и рекли му да су сва тројица једнаки пред Богом. Празнују се од XI века у време Алексија Комнена. Наш народ их празнује као заштиту од превеликих хладноћа и лошег времена за људе и животиње. По дувању ветрова се гата какво ће време бити током године. Бакали су их славили као еснафску славу.⁴²

Свети Трифун (14. фебруар)

Свети Трифун је гушчар родом из Фригије, који је имао исцелитељску моћ. Излечио је умоболну ћерку римског цара Гордијана, који га је богато наградио, а он то поделио сиротињи. Свети Трифун је био велики Христов следбеник, па је после Гордијанове смрти прогањан, мучен и на крају посечен.⁴³

У Нишу, Пироту и другим местима Србије, овај дан славе виноградари сматрајући га заштитником винограда и вина. Верује се да он уништава штетне инсекте и болести које нападају виноградну лозу. Виноградари Ниша и околине са свештеником тога дана одлазе у виноград, ритуално одсецају-зарезу и прелију вином неколико чокота винове лозе, за добар род и доста вина. Због тога овај празник зову и „Зарезоја“. Након симболичног орезивања

39 Исто, 43.

40 Исто, 43, 44.

41 Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 120, 121.

42 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски...*, 52.

43 Исто, 53, 54.

винограда, виноградаре се удружују и приређују заједничку гозбу на којој се пије вино. У Нишу се овај православни празник слави и као Крсна слава.

Народ предвиђа родност године по времену, сунчан дан наговештава сушу, а киша добар берићет.

Сретење (15. фебруар)

Четрдесетог дана по рођењу, малог Исуса Христа мајка је однела у цркву. Тада се са њим први пут срео побожни старац Симеун, коме је Бог обећао да неће умрети док не види свога Спаситеља Исуса Христа. По овом догађају овај дан се слави као Господње Сретење. Цар Ирод је био обавештен преко фарисеја о овоме и послао људе да га убију, јер су звездари са истока раније најавили његово рођење. Народ верује да се тога дана срећу зима и лето, дани почињу повећавати, а ноћи постају краће па се каже „Сретење - обретење“. На Сретење мечке излазе из јазбине, па ако виде своју сенку, враћају се назад где ће проборавити још шест недеља, јер ће зима још толико трајати. Народ гата и по времену тога дана, па ако је облачно, зима ће на крају бити лепа, а ако је леп дан, зима ће бити хладна и ветровита. Ако се деси да овај дан падне у Чисти понедељак - први дан великог поста, преноси се у Сирну - Белу недељу.⁴⁴

Тодорица - Тодорова субота

Прву суботу Ускршњег поста народ слави као Тодоров дан или Тодорицу. Црква овај дан слави 1. марта и посвећује га војнику, великомученику Теодору Тирону, који није хтео да учествује у прогону хришћана, јавно признавши да је и он хришћанин. Мучењем су га приморавали да се одрекне Христове вере, што није прихватио а због чега су га живог бацили у огањ.

Народ свету Тодорицу слави као заштитницу стоке, посебно коња, као коњски празник. У прошлости су, на свету Тодорицу, у селима источне Србије, коње нахрањене и отимарене шетали кроз село и организовали коњске трке. За коње се припрема жито - кољиво, и прави „коњски колач“ или „копитњак“, са представом коња, коња и коњаника или потковице са рупом наред колача. У сврљашким селима су крмили коња кроз ову рупу на „столоватом“ камену. Око Прокупља се верује да свети Тодор тога дана на коњу одлази да доведе лето, те овај празник наговештава долазак лета. По другој причи он тога дана кује невидљивог коња, који ће стићи у наше крајеве на Младенце.⁴⁵

Младенци (22. март)

Овај дан је посвећен четрдесеторици мученика, војницима у Ликинији, који су страдали у време прогона хришћана. Своје веровање у Исуса Христа нису порекли ни пред судом, за шта су осуђени на смрт каменовањем. Камене се враћало на бацаче, па је суд наложио да их баце у залеђено језеро, где су прошли без икаквих последица. То је ражестило суд и појачало страх од чуда па је донео одлуку да сваког понаособ убију, раскомадају и баце на дно језера. Ујутру их је вода избацила на површину уз чудесну светлост, а народ сахранио. По њима се овај дан зове и Дан мученика.

На овај дан жене изјутра умесе 40 кравајчића - „младенчића“ и намажу их медом. Пре подне их разделе деци и гостима куће. На Младенце млади брачни парови, венчани током прошле године, приређују гозбу за рођаке и пријатеље, који им долазе у госте доносећи поклоне. У прошлости се ово дешавало у градовима, а данас и на селу.

⁴⁴ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 50.

⁴⁵ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски...*, 59-61.

Лазарева субота-Врбица

У српској цркви Врбица се прославља на Лазареву суботу која претходи Цветима. Јутрење се држи у шест сати, а после службе врши свечани чин Светог причешћа. Тога дана свечано обучени житељи Ниша и околине са децом окићеном венчићима од врбовог прућа око главе и звончићима са тробојком око врата одлазе у православне храмове. Пре литургије у поподневним сатима се испред цркве формира свечана поворка, коју у Саборној прати нишки владика. На челу поворке су млади верници и свештеници са литијским иконама и барјацима, а прате их сви присутни. Поворка обиђе круг око Цркве, изађе из црквеног дворишта, обиђе парк на Тргу авијатичара и враћа се у Цркву на литургију коју држи владика. У дворишту Саборне цркве, раздрагана и весела деца се фотографишу са јагањцима током целог дана.⁴⁶

По селима око Ниша, до средине 20. Века, на Лазареву суботу села су обилазиле обредне групе - Лазарице, младе девојчице, до осам година, њих шест до осам у народној ношњи, окићене венчићима од врбовог прућа, што симболично представља долазак пролећа.⁴⁷ Предводио их је мушкарац - лазар, код кога се изјутра окупљају, доручкују и отпевају песму: „Ој лазаре, лазаре, лазаричке девојке/ Овде лани пројдомо /Златан прстен најдомо /, /Кому ће га дадемо/лазару га дадемо /Ој лазаре, лазаре лазаричке девојке/.” Обилазиле су сва домаћинства по селима око Ниша и одлазиле у Ниш да певају по кућама. Оне су певале и сутрадан, на Цвети. Поред сеоских Лазарица, пригодне песме певале су и мале варошанке, све до 1900. године, а касније их је све ређе бивало.⁴⁸ Први у поворци је лазар, за њим иде лазаричка, две запевачке и на крају отпевачке. Запевачке носе корпе за даривана јаја.⁴⁹ У свакој прилици, на путу, испред капије, у кући, домаћици, домаћину, момку, девојци па и војнику, певане су веселе или шаливе песме за шта су лазарице дариване јајима (једно до три) ређе новцем. Ко их не прими у кућу, двориште, певана му је погрдна песма.

Лазаричка песма из села Лесковика: ⁵⁰

Сутра кажу Цветнице
Сутра кажу Цветнице
ће беремо цвећице
да китимо лазарке

Овде лани минумо,
златну гривну затрмо,
а сада гу најдомо.
Коме ће гу дадемо?
Е, лазару, е, лазарки.
(пева се успутно)

Добро јутро, дворови!
Бог помогао, лазарке!
Лазарице девојко,
Љуби руку, лазаре.
Лазарице, девојко.
(кад улазе у кућу)

Нишнула се девојка
На два свилна гајтана,
По појеш гу јабука.
Испаде гу јабука.

Слетеше се облаци
Узоше ју јабуку
Јао,моја јабуко
није било јабука
(девојци)

Момче гризе јабуку,
Упа се за руку.
Јао, леле, ручица!
Момче гризе јабуку,
Није била ручица
(момку)

Домаћине води реда
неко пије, неко гледа.
Проклето је предузеће
што не прави чаше веће.
(домаћину)

Ова кућа липава,
у њу кучка дрипава,
она ржи,а ми бежи!
(кад их не приме у кућу)

Ој, војниче, редениче,
Што те младо уписао,
те ти мајку расплакаше,
те ти татка расцвелише.
(војнику)

Ову кућу идомо,
Што ни лепо дарува.
(кад излазе из куће)

⁴⁶ Б.П Народне новине Ниш, 9.април 2012, 2.

⁴⁷ Петар Влаховић, *Обичаји...*, 95.

⁴⁸ Никола Аранђеловић, *Рукописи*, Народни музеј Ниш, инв. бр. 2050.

⁴⁹ Нишки лексикон, *Лазарице*, Београд 2011, 226.

- Надежда Пешић Максимовић, *Казивање и певање песама у селима око Ниша*, Зборник Народног музеја Ниш, бр.10, Ниш, 2001, 75.

⁵⁰ Ана Хофман, Александра Марковић, *Вокална музичка традиција околине Ниша*, Београд, 2005, 38.

Цвети

Цвети (Цветна недеља, Цветница) је веома стари празник који пада недељу дана пред Ускрс, и везује се за освећење палми, а у хришћанству се слави од деветог века.⁵¹ Слави се као сећање на Христов улазак у Јерусалим на магарцу уз пратњу апостола и много људи, поздрављан од народа. У Јеруслиму је тога дана био јеврејски празник Пасха, те су његов улазак у град сви приметили и запитали се ко је то, а гомила која га је пратила одговарала је да је он „Исус из Назарета Галилејског“.⁵² Тога дана Исус је у храму исцелио бројне богаље, и болесне, а народ и деца су му са одушевљењем клицали: „Осана, Сину Давидовом, Цару Израилском“. По целодневном богослужењу Христ се вратио у Византију.

У народу се овај дан зове и Врбица јер се у црквама, после богослужења, окаде врбове гранчице и разделе народу. Тамо где нема цркве народ сам убере врбово пруће за здравље, па се од њега праве венци, ките капије и довратници, а млади се друже и изјављују љубав. Тога дана децу свечано облаче, опасују врбовим гранчицама, купују звончиће, стављају им око врата и воде у цркву. Цвети су током Ускршњег поста, те се не играју кола. Милош Обреновић је 1815. год. на овај дан подигао, у Такову, Други српски устанак против Турака. Након литургије, у цркви Таковски Грм, он је честитао празник окупљеном народу, помолио се Богу, казавши да више не може да се живи под тешким турским јармом, у чему га је народ подржао, и изабрао за вођу устанка.

Благовести (8. април)

У четрнаестој години живота, након завршеног школовања у Јерусалиму, свештеници су Марију предали Јосифу (84), њеном даљем рођаку, јер су јој родитељи већ поумирали. Он је њу одвео у Назарет. Божји анђео је, једнога дана, Марији донео радосну вест да ће постати мајка Сину Божјем „Радуј се благодатна! Господ је с тобом“, и казао када се роди да му надене име Исус. Тога тренутка зачео се плод у њеној утроби, а након девет месеци у својој петнаестој години родила је на Божић сина Божјег Исуса Христа. Као спомен на ове благе вести хришћани су установили овај празник у првима данима хришћанства. Ако се случајно Благовести падну на Ускрс или Велики петак, у цркви се држи литургија, а служи се служба Јована Златоустог.

У народу је овај празник велики и радостан. Народ каже да на овај дан и птице гнездо не свијају. Највише га празнују жене због порођаја. Нероткиње одлазе у цркве и манастире са посвећеним иконама Блавестима и моле се пресветој Богородици. По Србији се пале ђубришта на овај дан, а пепео се просипа око штала и торова, како би се отерале болештине. У сврљишким селима се не отварају бритве, поклопци, маказе, и не увлачи конач у иглу, да се змије не увлаче у кућу. То је добар дан за калемљење воћа, обрезивање лозе и сађење паприке (да би била слатка).⁵³

Ускршњи празници

Ускрс се на просторима Србије и Ниша слави три дана, а претходе му Велики четвртак и Велики петак.

51 Др Петар Влаховић, *Обичаји ...*, 96.

52 Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 51.

53 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 85, 86.;
Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 67, 68, 69.

Велики четвртак.

У православљу се на овај дан подсећа на последње Христово обедовање у Јерусалиму са апостолима, познато као Тајна вечера. Исус Христ је на пасхалној вечери својим ученицима опрао ноге, што је по обичају радило женско чељаде из куће. Кад је Петар са чуђењем одбио „Ти никад нећеш опрати моје ноге!”, Исус је објаснио да је то учинио из разлога што они треба да буду међусобно једнаки, солидарни, да се не надмећу и не уздижу, јер их је прањем ногу изједначио њихов Господ. За вечером је наговестио издајство Јуде Искарјота, „Један од вас издаће ме”.⁵⁴ Том приликом је благословио хлеб и вино „Узмите, једите, ово је моје тело, које се за вас моли, ради опроштења грехова!” и послужио их вином рекавши: „Пијте из ње сви, ово је крв моја Новог Завета, која се пролива за вас и за мене, ради отпуштања греха. Ово чините за Мој спомен”. На овој Тајној вечери, установљена је тајна светог причешћа, која се током литургије чини у сваком храму. Након вечере Христ је са ученицима отишао у Гетсимански врт, а Јуда свештеничким главарима, који су послали слуге да га ухвате. Успутно им је казао, да ће им га поздравом одати. „С ким се будем поздравио то је Исус, њега хватајте”.⁵⁵ Након хватања, Христа су главари и свештеници изјутра осудили на смрт. Јуда се покајао одмах и обесио.

На Велики четвртак се у храмовима служи литургија Василија Великог и вади „агнец“ (освећени хлеб), који се издробљен осуши, те се њиме у цркви, преко године, причешћују болесници. Завршетком литургије, све до Христове сахране, звона замењује дрвено клепало - дрвена даска, у коју се удара.⁵⁶ Увече се држи велико бденије и читају дванаест „страчних“ јеванђеља у којима су описана страдања Исусова. Народ верује да се и највећим грешницима, који се причесте на овај дан, опраштају греси. Велики четвртак се на иконама представља као Тајна вечера на којој Исус вечера са својим ученицима.⁵⁷ Велики четвртак и петак су тешки дани, престаје се са радним активностима, али се неизоставно тада фарбају и шарају ускршња јаја. Јаја се обавезно фарбају црвеном бојом и другим јарким бојама. По предању, прва хришћанка која је офарбала јаје је Марија Магдалена. Она је цару Тиберију у Риму испричала о Христовом васкрсењу и поклонила му црвено кокошије јаје. За фарбање у црвено коришћен је броћ, луковина и варзило, а друге боје су добијане помоћу коприве и листова различитих биљака.⁵⁸ Јаја се шарају воском или бојом, геометријским биљним и антропоморфним мотивима. У новије време, за фарбање и шарање се користе фабричке боје и готове осликане налепнице. Јаја су шарана и у праисторији са мотивима кукастих крстова - свастика, што сведочи да је јаје и у предхришћанству имало значајно место у обредима и ритуалима као универзални симбол живота, извор снаге, постанка, рађања и бесмртности - васкрсења. Са друге стране оно је средство заштите од злих бића, духова, демона и сваке друге недаће (болести, заштита поља од градобитних облака) и доприноси повећању приноса. Магијска моћ Ускршњег јајета протеже се на целу годину, због чега се и чува прво офарбано црвено јаје, перашка – „чуваркућа”. У земљорадничком ритуалу користи се за побољшање плодности и заштиту од градобитних облака, симболичним заоравањем у прву бразду и стављањем у семе којим је сејана њива. Љуске ускршњих јаја су лепљене на горњи праг кућних врата, те су је штитиле од сваког зла.⁵⁹ У Црној Трави и Власини су, уочи Ђурђевдана, остављали јаје од кокошке или од вроне у „бробинало“-мравињак, где је ноћило а сутрадан су га узимали и стављали овцама у крмилу. Људи верују да се овом магијском радњом знатно повећава плодност па и бројност стоке.⁶⁰

⁵⁴ Исто, 52.

⁵⁵ Исто, 53.

⁵⁶ Народне новине, Ниш, *Тајна вечера*, Ниш, 12. 4. 2012, 16.

⁵⁷ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 53.

⁵⁸ Исто, 58.

⁵⁹ П. Влаховић, *Обичаји ...*, 97,98.

⁶⁰ Ива Трајковић, *Сточарство на Чемернику*, Лесковачки зборник, бр 44, Лесковац 2004, 271

Велики петак.

На Велики петак је суђено Исусу Христу - самозваном цару из Галилеје. На инсистирање народа, Пилат га је осудио на смрт распињањем на крст. Велики крст Исус Христ је на леђима однео до брда Голготе, где је пободен у земљу и на њега разапет, око девет сати изјутра. Изнад главе су му прикуцали дашчицу са натписом: „Исус Назарећанин, Цар јудејски”, кривица за коју је осуђен. Старешине јудејске, народ и војници су исмевали Исуса, док су покрај крста плакале његова мајка Марија, њена сестра, Марија Магдалена и ученик Јован кога је, по Библији, Исус највише волео. У тешким мукама Исус је издахнуо у три сата поподне, а задње речи су му биле: „Оче, у твоје руке предајем дух свој”.⁶¹ Увече су га са крста скинули његови тајни ученици Јосиф и Никодим, увили по јеврејском обичају у платно, однели у Јосифов врт и сахранили у гроб, па преко поставили тешку плочу. Како је Христ на суђењу говорио да ће после три дана у гробу устати, фарисеји и свештенички главари су затражили од Пилата да стража обезбеђује његов гроб, што је он дозволио, плашећи се да га не украду његови ученици па лажно обзнане народу његово васкрсење из мртвих.

Велики петак се у народу зове и Распети петак, као асоцијација на распетог Исуса Христа. То је празник са мало обичаја, којима се придаје посебан значај. Не обављају се никакви послови, па чак и покојници не сахрањују, јер не ваља земљу дирати пошто је Христос сахрањен тога дана. Молитве у цркви нема, изузетно се држе ако Благовести падну на тај дан, и сва је у стилу гробнице и сахране. Не служи се литургија јер се на њој приноси бескрвна жртва, а сам Христ је себе принео на жртву. Тужно расположење се преноси и у домове, јер је то дан жалости. Тога дана многи се уздржавају од јела и пића - једноданче, жене се не чешљају, а у време молитве и при најављивању нечије смрти у цркви лупају клепака. Једино што се ради је фарбање - шарање ускршњих јаја, јер се верује у њихову велику магијску и благотворну моћ.⁶² Поподне у три сата се износи Плаштаница (платно са представом Христовог полагања у гроб) и поставља на посебно украшен сто испред олтара, коју народ целива. По народном веровању, тада треба помислити неку лепу жељу која ће се испунити. На Велики петак нема литургије, а поподне је вечерње, у време Христове смрти.⁶³ Велики петак се на иконама представља мотивом распетог Исуса на крсту.

Велика субота.

Код православних народа, Велика субота се не сматра посебним празником. Тога дана се меси ускршњи колач, завршавају започети послови, и фарбају јаја, они који то нису обавили на Велики четвртак и петак. У суботу се кућа спрема и чисти, да би за Ускрс била што свечанија.⁶⁴

У храмовима на јутрењу Велике суботе, а негде на Велики петак, касно увече обавља се сахрана Христова, када се певају статије (жалопојке), а у осам сати је служба Божија. Од тога момента се сматра да Христ пребива у гробу до васкрснућа. Поподневна литургија на Велику суботу се служи у склопу вечерња.⁶⁵

По тумачењу теолога, на Велику суботу Христ је прележао у гробу, сишао у ад, где бораве душе умрлих до васкрсења и праведног суда. „Доласком Христовим у ад, смрт је савладана, нечастиви је поражен, а заробљени од демона ослобођени”.⁶⁶

61 Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 55.

62 Петар Влаховић, *Обичаји ...*, 97, 98, 99.

63 Народне новине, Ниш, *Велики петак*, Ниш, 12. 4. 2012, 16.

64 Петар Влаховић, *Обичаји ...*, 100.

65 Н. Новине, Ниш, *Велики петак*, 12. 4. 2012, 16.

66 Н. Новине, Ниш, *Велика субота, Христов силазак у ад*, 12. 4. 2012. 16.

Ускрс-васкрсење Христово.

Ускрс је празник над празницима, најрадоснији и најсвечанији хришћански празник, који се слави у част Христовог васкрсења.

На првом Васељенском сабору у Nikeји 325. године одлучено је да се Ускрс свуда празнује после пролећне равнодневнице, прве недеље после Цвети и Јеврејске пасхе. Зато је он покретни празник, увек се слави у недељу и може пасти у размаку од 35 дана (од 4. априла до 8. маја).

По Библији, у недељу рано изјутра, Исус Христ је васкрсао из гроба. На њега је слетео анђео Божји и одвалио улазну плочу како би стражари, жене мироноснице и апостоли, могли да се увере у његово васкрснуће. При васкрснућу земља се тресла, стражари, чувари гроба су онесвешћени од страха падали, потом у паници побегли и о томе испричали јеврејским властима. Марија Магдалена је прва приметила Христов празан гроб, а потом и мироноснице и о томе обавестиле апостоле. Миросницама се на путу за град јавио Христ уз речи „Радујте се”. Пошто их је благословио, нестало је, а оне су о томе причале по граду. Истога дана Исус се указао и својим ученицима.⁶⁷

На Васкрс по сванућу, са свих православних храмова, дугим звоњењем најављује се велики празник, Христово васкрснуће. Тада се скидају двери на олтару, чиме се показује да је Христос својим васкрсењем победио смрт и отворио рајска врата. Домаћини са породицама одлазе у цркву на свету васкршњу службу, после које се народ међусобно поздравља „Христос Васкресе” на шта се одговара: „Ваистину васкресе”. Тај поздрав је до 1945. године трајао до Спасовдана, а данас само за два Ускршња дана. По обичају, по доласку кући сви се поздрављају васкршњим поздравом и изљубе. Домаћин упали свећу, кадионицом окади укућане на молитви и преда млађем да окади све просторије. Овом приликом се говоре молитве, а обавезно „Оче наш” и сви седају за свечану трпезу.⁶⁸ На Васкрс се најпре једу васкршња црвена и шарена јаја, која домаћица подели домаћину и свим укућанима, а децу протрља црвеним јајетом по јагодицама и уснама уз речи „Да си црвен-а да си румен-а”, а потом и остала јела. У селима јужне Србије, рано изјутра укућани се свечано облаче по могућности у ново одело, па се причешћују „комком”. Комку спрема домаћица тако што у вино потопа ресе дрена, коприве, здравца и комадиће од Ускршњег колача. Даје је изнад секире коју домаћин полаже са унутрашње стране кућног прага. Након примања „комке” свако скочи напоље колико може, изговарајући жеље за здравље и напредак куће.⁶⁹ Раније су за Ускрс спремани колачи са јајима, велики за кућу и мањи за укућане. У домаћинов колач се обавезно ставе три јаја а за остале укућане по једно. Прво офарбано црвено јаје се оставља у кућу и чува током године као „чуваркућа”. Обавезно се спрема печеница, коље прасе или јагње, ако је Ускрс после Ђурђевдана, јер се по народном веровању јагње не сме јести пре Ђурђевдана. Након свечаног ручка у поподневним сатима у старом Нишу су приређивана општенародна славља уз музику и игру, која су трајала до пред вече.⁷⁰ Тога дана се уобичајено дарује гост јајетом при одласку. Целога дана се људи туцају јајима, и по правилима, чије се јаје сломи уступа се ономе чије га је разбило. На Ускрс се укућани, а нарочито деца, умивају водом у којој је преноћило прво обојено црвено јаје са здравцем, калопером и рутвицом. У неким крајевима, чобани Ускршња јаја по народном веровању могу да једу другог дана Ускрса, јер ће у противном стока добити „гуке” по телу. Другог дана домаћица односи чобанину колач са три јаја. Средње он разбија псу о чело, држећи га за десно уво, и подели свим псима. Ускршњи обичаји треба да донесу здравље и

⁶⁷ Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 56,57,58.

⁶⁸ Н. Новине, Ниш, Прослава Ускрса, 12. 4. 2011. 16.

⁶⁹ Д. Антонић, М. Зупанц, Српски ..., 84.

⁷⁰ Н. Аранђеловић, Рукописи, инв. бр. 2050.

напредак.⁷¹ Многи од ових обичаја сигурно вуку корене из предхришћанског времена али их је хришћанство преузело и прихватило у својим обредима и ритуалима.

Побусани понедељак.

Први понедељак након Ускрса, у Нишу и околини, је празник посвећен мртвима. Тога дана се обавезно одлази на гробове покојника, на сва четири краја гробља ставља се камен, и побусава гроб, прекопава земља. На прекопано бусење изнад главе покојника стављају се офарбана ускршња јаја.⁷²

Свети Ђорђе - Ђурђевдан и Ђурђиц (6. мај, 16. новембар)

По црквеном учењу св. Ђорђе је син богатог хришћанина из Кападокије. Радио је као трибун у војсци цара Диоклицијана, прогонитеља хришћана. Св. Ђорђе је признао властима своју оданост према хришћанству, за шта је био осуђен и изложен тешким мукама, које обичан смртник не би могао да преживи. Сматра се да му је због оданости Христу, Бог дао моћ да помаже свима који му се обрате молитвом за помоћ. Дан када је погинуо свети Ђорђе слави се као дан „Свјатаго славнаго великомученика побједоносца и чудотворца Георгија”- Ђурђевдан (6. мај). Дан када је обновљена његова црква „идјеже положено часније тјело јего“, слави се 16. новембра под славским именом Ђурђиц. На икони Ђурђевдан, свети Ђорђе је представљен у војводском оделу на коњу са копљем којим пробада аждају, а на икони на којој у стојећем ставу без коња убија аждају је славска икона Ђурђиц. Сматра се да аждаја овде симболизује многобожачку силу, која је прождирала бројне хришћанске жртве.⁷³

На Ђурђевдан се устаје рано и одлази на „уранак“ ван села, на ливаду, у шуму, на вис, поток, реку. Тада се бере разноврсно биље, и плету венци, уз игру, песму, а понеко се и окупа у реци. Сточари у планинским селима су убрану траву, цвеће и дрен стављали у мекиње и крмили овце, ради здравља и заштите од злих погледа током године. Да би се добило што више маслаца, око бучке је стављан венац оплетен црвеним концем. Жене су брале врбове гране и њима се опасивале да их не боле леђа кад копају, а мушкарци врбове гране постављали у њиве, ради заштите од града и злих очију.⁷⁴ За Ђурђевдан се обавезно коље јагње, пре тога не, због народног веровања да је Ђурђевдан највећи сточарски празник. Народ Ђурђевдан слави и као почетак пролећа, јер по народном календару и веровању, тога дана престаје зима и почиње лето, које траје до Митровдана. Ђурђевдану се радују и стари и млади, стоку ките венцима, а биљу се придаје мађијско - религијски и апотропејски значај. У прошлости су многи послови уговарани пре Ђурђевдана, а отпочињали су са Ђурђевданом и завршавали са Митровданом. Пастири, чувари стоке, су обично узимани у најам ради чувања стоке. Све обредно - ритуалне радње о Ђурђевдану су имале за циљ да обезбеде плодност поља и стоке, напредак, здравље и срећу укућана.⁷⁵ У источној Србији је познат обичај „идење у венци”. На Ђурђевдан, пре свитања, момци и девојке су ишли да беру цвеће у шуми и ливадама и мешали га са цвећем донетим од куће. Са таквим букетом су одлазили на десну обалу реке, где су седећи умаkali ноге до чланака у воду, а девојке чија су домаћинства имала стоку су „виле венац” уз песме посвећене венцу. Након тога су играли кола, а момци су се трудили да ухвате неку од девојка и да је убаце у воду. Овај обичај има симболично значење, да из вимена стоке тече млеко попут

⁷¹ Петар Влаховић, *Обичаји ...*, 101-105.

⁷² Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 89.

⁷³ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 144.

⁷⁴ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 95.

⁷⁵ П. Влаховић, *Обичаји*, 106.

реке, да година буде родна и да пада киша. Код куће су их дочекивали са судовима пуним воде, и поливали уз речи „цурило млеко из вимена као вода по тебе”, након чега су стављани венци на посуђе и ношени код стоке уз певање веселих Ђурђевданских песама „да година буде весела“. На Ђурђевдан се забрањује испаша стоке на ливадама, домови ките зеленилом, јер се он сматра првим даном пролећа, а људи умивају водом у коју се убаца разна цвеће и траве, и купају се водом захваћеном испод воденичног кола.⁷⁶

Поред хришћана, Ђурђевдан у Нишу славе и Роми- муслимани, уз обавезно клање непарног броја јагњади и уз бројне друге обредно ритуалне радње, које се завршавају свечаним породичним ручком и свеопштим народним весељем.⁷⁷

Ђурђевданска песма из Горњег Матејевца:

Дизајте се, мало и големо
да вијемо три венца зелена:
први венац за то бело стадо,
други венац за ведро шарено,
трећи венац за домаћина.
или варијанта ове песме:
Дигните се мало и големо
да идемо у гору зелену
да беремо свакојаке травке
да вијемо два до три венца.
венче здравче вију ли те моме?
Вију, вију како да не вију,
направише триста пририпише
... на брег настојаше,
дигни ми се Ђурђевданче.⁷⁸
Ђурђевданска песма из Горње Студене:
Пошле девојке у цвејке
Пошле девојке у цвејке,
да беру цвеће свакако,
понајвише здравац зелени.⁷⁹

Краљице- Љеље (Ђурђевдан)

Током XIX и почетком XX века на Ђурђевдан су нишка села и Ниш обилазиле лепо одевене девојке од 18 до 20 година, и невесте удате те године. Такве обредне поворке су се звале „Краљице” - „љеље”. Носиле су мараму око појаса и биле су окићене цвећем по коси и нанизима новца на челу и грудима. Предводио их је наочит, отмен, лепо одевен момак са барјаком у руци, који добро познаје села и градске улице. Ове групе су се „састављале” пре Ђурђевдана и вежбале певање краљичких песама. Изјутра, на Ђурђевдан, брале су цвеће, плеле венце и обилазиле сеоска, а потом и градска домаћинства, успутно певјући веселе песме. Кад

⁷⁶ Исто, 106,107.

⁷⁷ И. Трајковић, Роми ..., 145, 146.

⁷⁸ А. Хофман, А. Марковић, Вокална ..., 49.

⁷⁹ Исто, 53.

уђу у кућу, на главу ставе венац, три пута обиђу око стола и певају. Мештани су их даривали новцем и чашћавали печењем, колачима, кафом. Доручковале су и вечерале код краља, где су делиле добијени новац, а ручале код краљице.⁸⁰

Краљичка песма из Рујника:

Ушини се , краље
Ушини се краље
Ушини се краље
краље барјактаре.
Краљице да пројду
краља да проведу
краља барјактара
(Певају успутно)⁸¹

Краљичке песме из Горњег Матејевца:

Поврвела војска
Еј поврвела војска,
Еј поврвела војска Љељо.
Поврвела војска
по краљеве друме.
варијанта.....
Отварајте порте
да ви доодимо
да вам доносимо
здравље и весеље.
(Певају испред капије)

Марков дан-Свети Марко (8. мај)

Свети апостол и јеванђелист Марко је рођен 43. године наше ере у Грчкој. Био је први помоћник апостола Петра. У Риму је написао књигу о учењу Исуса Христа, његовим чудесима и животу. То је у ствари Јеванђеље по Марку, чију је истинитост потврдио лично свети Петар. Овај дан се код земљорадника сматра као благи дан и не раде се пољски послови. Народ верује да тог дана не ваља спавати јер ће бити поспани целе године, а изузетак су они који су спавали на Ђурђевдан. Народ сматра да он хода светом и свима који раде на његов дан шаље градоносне облаке.

Свети Василије Острошки (12. мај)

Световно име светог Василија је Василије Јовановић. Рођен је у Херцеговини 1639. године. Био је епископ Захумски и Скендеријски. Службовао је као архијереј у манастиру Тврдошу, а када су га Турци порушили преселио се у манастир Острог. Након смрти, Српска православна црква га је прогласила свецем. Његове мошти се чувају у Острогу и верује се да имају велику чудотворну и исцелитељску моћ. Ствари које преноће код моштију употребљавају се за лечење разних болести. Памук, уље и тамјан из манастира чувају се у кући „за не дај Боже”.⁸² Велики број Нишлија, људи из окружења и целе Србије верује у његову чудотворну исцелитељску моћ, те многи болесни али и здрави, ради превентиве, одлазе у манастир Острог да преноће, уверени да ће се излечити. За њега се у народу каже да је „светац који хода”. Монаси му свако вече обувају чисте вунене чарапе, које он током ноћи ходајући испрља, те му се на поклон односе вунене чарапе.

80 Н. Аранђеловић, Рукописи, Инв. бр. 2050.

-Н. П-Максимовић, Казивање ..., 72,73.

81 Мр. А.Хофман, А. Марковић, Вокална ..., 41,42.

82 Д. Антонић, М. Зупанц, Српски ..., 99.

Свети пророк Јеремија (14. мај)

По црквеном учењу св. Јеремија је живео у 6. веку п. н. е. близу Јерусалима. Био је познат по својим пророчанствима, која су се остваривала, због чега је прогањан и мучен. За живота је поштован као светац. Јевреји су га убили каменовањем. По предању, Александар Македонски је посетио његов гроб и наредио да му се мошти сахране у Александрији. Народ Мисирије (Египта) га је посебно обожавао и веровао у његову исцелитељску моћ. Сматра се да прах са његовог гроба сигурно лечи ујед змија отровница.⁸³ Овај празник у народу се празнује ради заштите од змија. Тога дана се изводе бројне радње ради заштите чељади, куће и стоке од змија. Обично се рано изјутра обилази кућа и привредне зграде, уз лупање или звоњење и изговарање магијских речи „Јеремија у поље, а све змије у море” или „Јеремија у поље, беште змије у море”.⁸⁴ У околини Ниша лупање се изводи увече уочи Јеремије. Овај дан неке породице славе као крсну славу. Јака лупњава и магијска песма имају за циљ да заштите простор од присуства змија, све докле год се чује звук лупања и песме. Тога дана се по народном веровању не сме ништа вући за собом, нити спомињати име змија, не дира се игла и конач, шило, плетиво и чешаљ, и не ради се у пољу, сем сејања конопље.⁸⁵ У Алексиначком поморављу је био обичај да жене тога дана сакупљају росу - „мају” са младог жита и стављају у вино да се укисели.⁸⁶

У старом Нишу, у очи св. Јеремије домаћин или домаћица обилази све своје њиве, ливаде, баште и шуме, и удара у ашов гласно узвикујући „Јеремија у поље, а змије у море”. Ово су радили са уверењем да ће током године избећи сусрет са змијама.⁸⁷

Пољобранија (15. мај)

Овај празник строго поштују сви пољопривредници на простору целе Србије. Тога дана се не ради у пољу, кола не возе, стока не преже јер би, у противном, невреме, град, кртице, птице и друге штеточине уништиле усеве. Ако се случајно деси да падне град, или какво невреме нанесе велике штете, мештани окриве онога који је радио на Пољобранију.⁸⁸

Спасовдан

Црква овај дан слави као сећање на последње Христово јављање својим ученицима након Васкрсења.

Спасовдан се празнује четрдесетог дана по Ускрсу, и увек пада у четвртак. Православни хришћани тога дана ките поља, торове, куће лесковим гранчицама, уверени да их штите од града и обезбеђују заштиту и напредак летине.⁸⁹ У многим селима се одржавају литије, односно крстоноше. Литије полазе из локалне цркве и праве круг, опход око села, успутно застајући код записа, светог дрвета. Након тога враћају се у црквено двориште и завршавају заједничким ручком, за који се обавезно спрема јагњећа чорба.⁹⁰

83 Исто, 100.

84 П. Влаховић, *Обичаји ...*, 108.

85 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 101.

86 Д. Антонијевић, *Алексиначко поморавље*, 186, 187.

87 Никола Аранђеловић, *Рукописи*, Инв. бр. 2050.

88 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 102.

89 П. Влаховић, *Обичаји ...*, 108.

90 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 102-103.

Свети Герман (25. мај)

Свети Герман је био цариградски патријарх. Последњих 10 година живота провео је у манастиру, пошто га је цар прогнао са патријаршијског трона. Умро је 740. године.

Народ га слави као заштитника од градобитних облака, громава, поплава и суша. Многе жене се тога дана не умивају, косу не чешљају и не перу. Кад се приближавају градобитни облаци у селима око Ниша, изађу из куће и вичу, „До међу, Ђермо! ” Ако загрми тога дана онда кажу: „Германе, љути празнице, пренеси га (град) у пуну гору!”⁹¹ У селима јужне Србије у сличним ситуацијама кроз сито прогледају облак и говоре, „Врти, врти, Вртоломо, пренеси га Ђермане где нема ништа и нигде”. Верује се, ако грми на његов дан, година ће бити родна.⁹²

Духови - Света тројица - Силазак светог духа на апостоле

То је покретни празник који увек пада педесетог дана по Ускрсу. Црква овај дан слави као излив обилате благодети Светога духа на ученике Христове, која им је дала снагу да истрају у Христовој вери. Тога дана се цркве ките зеленим гранчицама, лишћем и посипају травом и цвећем.⁹³ У Нишу, на овај дан, народ у црквама, уз литургију плете венчиће од разноврсног цвећа и траве и односи кући за здравље. Након литургије, литијска поворка три пута обиђе цркву. Поред записа, домаћин славе за ту годину пререже славски колач заједно са наредним домаћином, свештеник на запису - заветном дрвету обнови и миропомаже урезани крст и пошкропи светом водицом учеснике литије. У селима око Ниша, Духови се славе сваке године као сеоске заветине – славе - литије. Литије су носиле крстове и иконе око села, ради родности поља, заштите усева од града, невремена, суше и ради здравља људи и стоке. Литију предводи локални парох након духовске литургије. Он освети записе које литија обилази, освежи старе крстове на њима, и при повратку код записа у центру села или кругу цркве освети и пререже колач принесен као жртва, а ломе га домаћини славе за текућу и наредну годину. Сваке године се домаћин мења и драге воље се прихвата та улога. На крају се приређује заједнички ручак, уз музику, славље и весеље. Сва домаћинства су тога дана примала госте са стране, а узвраћала када су њихове литије.

У прошлости код Срба веровало се да се тога дана отварају гробови и да се може разговарати са мртвима.⁹⁴ У неким крајевима Србије, села су обилазиле обредне поворке „краљице“ - група девојака окићених и лепо обучених, које су у обредним песмама помињале старословенска божанства љубави - Лада (краљице- ладарице).⁹⁵ У источној Србији, код Влаха, о Духовима је познат обичај Русаље, жене „падалице“ које падају у транс, из кога их враћају краљеви и краљице (по три).⁹⁶

Духовски понедељак и уторак

То су велики празници које слави и празнује српски народ. У понедељак се не ради у њивама које су близу воде, деци се забрањује купање у рекама и избегава прелажење мостова. Обично се ови дани славе као заветне славе – литије због временских непогода, града, олује, поплаве, суше. На сеоске славе долазе гости из суседних насеља, те заједно прослављају. Духовски уторак није добар за отпочињање послова, а добар је за мобе, послове организоване из севапа и љубави према сиромашнима. И у уторак се не ваља приближавати води, јер се сматра да из ње вребају водењаци.

91 Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски ...*, 123.

92 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 105.

93 Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 61.

94 П. Влаховић, *Обичаји*, 109.

95 Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 61.

96 П. Влаховић, *Обичаји*, 110.

Свети цар Константин и царица Јелена (3. јун)

Овај дан се празнује као спомен на Константинову смрт. Цар Константин је рођен у Нишу од оца Констанција Хлора и мајке Јелене, 274. године после Христа. Царевао је 31 годину и десет месеци, све до своје смрти 337. године у Никонидији, и био је 47. римски цар после Августа Цезара. После смрти његовог оца, заповедника Западних римских области, цар Константин је проглашен за његовог наследника. У Риму је у то време владао цар Максенције, познат као цар тиранин, а на Истоку цар Ликиније, зет Константинов. Максенцијева тиранија је изазвала велики револт и незадовољство код народа, те је Константин одлучио да га свргне са власти. У то време у Риму се хришћанство увелико развијало и снажило упркос сталним прогонима хришћана од римских власти. Једнога дана на небу се Константину приказао светли стуб у облику крста изнад кога је био натпис „Овим побеђуј“. Ову појаву су видели и други људи и потврдили му, што га је натерало на помисао да је то чудесно божје знамење. Током ноћи њему се у сну јавио Христос казавши му да начини онакво знамење, које ће стално носити са собом, као знак победе над варварима. Изјутра је наредио да се искује златни крст који ће се носити испред војске, уместо дотадашњих застава са сребрним орловима. Овај симбол победе и слободе хришћана, одушевљено је прихватила Константинова војска, која је већином била хришћанска. Константин је са војском пошао на Рим и код Мулвијског моста, недалеко од Рима потукао његову војску, а Максенције се приликом бекства утопио у реци. Константина су у Риму грађани дочекали као свог спасиоца. Он је обуставио прогањање хришћана, заточенике ослободио и дозволио обнову порушених хришћанских храмова. И сам је почео да подиже хришћанске храмове и да их скупочено украшава.

У Милану је, 313. године уз договор са Ликинијем, издао Милански едикт, којим је прогласио слободу хришћанске вероисповести у целој римској империји. Ликиније је потајно мрзео хришћане и наставио да их прогања, што је довело до сукоба и рата са Константином. После силних бојева на копну и мору, Константин га је победио у приморском градићу Халкидону, а њега послао у Солун. Ликиније је и овде наставио да окупља варварску војску, како би се осветио Константину за пораз. Дознавши то, Константин наређује да се Ликиније убије, а он постаде цар целог Римског царства. Убрзо је прогласио хришћанску веру за водећу, забранио разапињање на крст, укинуо гладијаторске игре, забранио државним властима приношење жртве идолима, и наредио да се недеља светкује. Он је 325. године сазвао први Васељенски сабор у Никеји, на који је дошло 318 светих отаца, како би расправили Аријево учење о Сину Божјем. Цар Константин је председавао овим сабором, на коме је осуђена Аријева јерес, састављен Симбол вере до осмог члана и уређено када да се празнује хришћанска Пасха - Ускрс.

Константиновим реформама су се противили многобошци у Риму, због чега је он одлучио да оснује нову престоницу на месту старог Византиона, коју је назвао Константинопољ. Свети оци, учесници првог Васељенског сабора, освештали су темеље нове престонице.

Константинова мајка Јелена као врло побожна жена, обилазила је света места у Палестини. Приликом посете Јерусалима пронашла је Христов крст са Голготе, о чему је писано у поглављу о празнику Крстовдан. Старом граду Дрепану, из кога је Јелена пошла у Палестину, Константин даде име Јеленополис. У 65. години цар Константин се разболео па отишао у Јеленополиску Бању да се лечи. Увидевши да бољци нема лека, одлази у Никомидију, где га је на недељу дана пред смрт крстио никомидијски епископ Евсевије. Умро је 21. маја 337. године као хришћанин.⁹⁷ Празник цар Константин и царица Јелена град Ниш слави као своју градску славу од 2000. године. Тога дана се служи литургија у новоизграђеном храму посвећеном

⁹⁷ Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 93-95.

овим светитељима. Литијска поворка обилази светосавски парк, у кругу цркве реже славски колач и слави уз пригодни културно - уметнички програм и општеномодно весеље. Општина Палилула, на простору Палилулске рампе, традиционално слави овај празник, приређујући славље и приредбу за грађане Ниша, познату као „Палилулско вече”.

Свети Вартоломеј (24. јуни)

Свети Вартоломеј је један од дванаест великих апостола, који је проповедао јеванђеља и ширио веру Хришћанску у Азији, Индији, Јерменији, где је мученички страдао. Мошти му се чувају у Ватикану. У нашем народу је познат као Вартолома. Тога дана се брани деци да се пењу по дрвећу да неби сломила врат. Верује се да заједно са светим Савом штите усеве од града.⁹⁸ У југоисточној Србији га празнују од громава.

Свети Јелисеј (27. јун)

Свети Јелисеј је живео у IX веку. Сматра се да га је свети Илија одредио за свог наследника, те се и он прославио пророковањем, чудесним исцељењима и мудрошћу. Овај дан је заветни за све који пате од очних болести. Тога дана се не обављају пољски радови, а болесници одлазе у цркве и манастире, где прстима скидају малтер са зидова и њиме протрљају очи.⁹⁹

Видовдан (28. Јун)

По црквеном календару свети Вид је рођен на Сицилији, прослављени је борац нове вере, а сматрају га за чудотворца и исцелитеља. Мошти му се чувају у Прагу. По народном предању, он лечи очне болести, а слепима враћа вид. Обичаји из праксе говоре да је овом свецу приписано неко старије божанство у коме су наши преци нашли замену у хришћанству.¹⁰⁰ На Видовдан се у алексиначким селима износи девојачка спрема и стави на ограду или преко жице, да би људи могли да виде шта је све спремила будућа удавача. Ту остаје до мрака. Верује се да сунце убија мољце те је и то разлог због чега се износи. Тога дана ваља пре сунца започети израду ручних радова (плетење, предење, ткање) како би се успешно израђивали током године.¹⁰¹ Обичај изношења одевних предмета и текстилног покућства на овај дан присутан је на простору целе југоисточне Србије, како би могли да се виде, па се у народу каже, „Иде Вида да види”. Други послови се тога дана не обављају. На овај дан је био Косовски бој, те га се народ са тугом присећа а по црквама се дају парастоси косовским јунацима и светом цару Лазару.

Додоле

Додоле су народни обичај највероватније из прехришћанског времена са видним хришћанским елементима, који се одржао у Србији и нишкој околини до средине XX века.

Током лета, за време дуге суше, младе циганчице, девојчице од 5-10 година, у групи од 5-6, обилазиле су села и Ниш и певале додолске песме за кишу. Биле су скоро голе, оденуте дугом травом око паса са врбовим венцима на глави. Са собом су носиле чаше и непрекидно се поливале водом. Предводио их је додол - последње рођено дете. Све носе корпе, у дворишту нагазе раоник, а сито закотрљају па ако се поклопи биће кише и певају. Додоле се у песмама обраћају Богу „Наша дода Бога моли, дај нам Боже росну кишу”. У основи, ово је аграрно

⁹⁸ Д. Антонић, М. Зупанц, Српски ..., 115.

⁹⁹ Исто, 116.

¹⁰⁰ Исто, 116, 117.

¹⁰¹ Д. Антонијевић, *Алексиначко поморавље*, 196.

- магијски обичај којим се призива киша за плодност поља. Из бакрача захватају воду и „плискају се”. Жене их дарују хлебом, луком и ситним новцем. Јаја им не дају да не призову град. Људи су по обичају на њих изливали воду из судова у намери да изазову кишу. После ручка све што остане баца се у реку, да роди жито. На крају дана се купају у реци.¹⁰²

Додолске песме:

Из Горњег Матејевца, Ниш.

Наша дода Бога моли
да удари, да пороси
росна поља и загоре.
Ми идемо преко поља,
а облаци преко небо
да удари да пороси,
од две гиче тебар вино.

Из Рујника, Ниш.

Ми идемо преко поље
Ми идемо преко поље, дај, додоле, дај. Боже, кишу дај! ¹⁰³

Ивандан (7. јул)

Дан рођења св. Јована Претече - Крститеља, црква празнује 7. јула као Ивандан. У народу св Јован Претеча, познат је и као „Биљобер”. Верује се да од овог дана сунце креће назад од севера ка југу, успутно застајући и играјући три пута. Од тада дани постају краћи. У неким крајевима се због тога у сумрак пале ватре, како би дану ојачале снагу. Верује се да вода има посебну магичну моћ, те се купају у рекама и осталим водама.¹⁰⁴ У Нишу и околини се верује да лековито биље тога дана достиже своју пуну лековитост, те га ваља брати за чајеве. На Ивањдан девојке беру цвеће на ливадама, и уз песме плету венце, који се држе у кући током године за здравље и заштиту од болести. Њима се ките куће и стаје, а тога дана се пале и ивањске ватре. Сматра се да је тога дана цвеће достигло пуну зрелост, и да се „природа тиме овенчава”. Тих дана се не улази у винограде јер се верује да их чува свети Јован.

Петровдан - свети апостол Петар и Павле (12. јул)

Свети апостол Петар је један од 12 великих апостола. Био је рибар, са световним именом Симон. Први је прихватио веру Христову и целог живота је био непоколебљив и доследан хришћанин. Хришћанску веру је проповедао по Палестини, Малој Азији, Илирику и Италији. Чинио је чуда и исцељивао болесне. Убио га је цар Нерон. Верује се да му је Бог подарио кључеве од небеског царства, те он на вратима раја испитује умрле. Најстарија српска црква из IX века код Новог Пазара посвећена је светом Петру. На Петровдан се овде одржава велики народни сабор где се игра, пева и пије.¹⁰⁵ И у нишком крају се на Петровдан одржавају сабори, народна веселја и вашари. У Алексинцу се сваке године одржава велики тродневни вашар, а народ празнује два дана и не ради у пољу.

¹⁰² Н. П-Максимовић, *Казивање...* 82.

¹⁰³ А. Хофман, А. Марковић, *Вокална ...*, 60, 61.

¹⁰⁴ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 121.

¹⁰⁵ Исто, 122, 123.

Свети Павле је родом из Мале Азије. Право име му је Савле. Бавио се израдом ћилимова и изучавањем Божјих закона. Био је велики поборник старе јеврејске вере, обреда и обичаја, а мрзео нову Христову веру коју су проповедали апостоли. Лично је учествовао у каменовању светог Стевана архиђакона. Важио је за највећег прогонитеља хришћана у Јерусалиму и шире. Током пута за Дамаск, где је требало да хапси хришћане уз оружану пратњу, јака светлост са неба га је оборила на земљу, и чуо се глас Божји „Ја сам Исус, кога ти гониш”. Кад је стигао у Дамаск, неки човек Божји изасланик му је пришао и казао да треба да прогледа и испуни се Духом светим. Од тог момента он је од љутог непријатеља хришћана постао њихов највећи поборник, због чега су га Јудејци прогањали. Знајући његове раније ставове, свети Петар и други апостоли са којим се упознао нису имали поверења у њега. Апостолски рад је започео и обављао заједно са Варнавом, у многим градовима Блиског Истока, Македоније, Грчке, Кипра и у крајевима данашњих српских земаља. Уз велике муке, невоље и искушења је проповедао Божју реч. Касније је проповедање наставио у Риму, Италији, Галији, Шпанији, а на Криту је Тита поставио за епископа. По наредби Нероновој, ухапшен је у граду Остији и мачем му је одсечена глава. Истога дана је свети Петар у Риму разапет на крст. На иконама се заједно представљају, а Петар је увек са десне стране. Пред овај празник црква је установила пост који траје од 8 дана до шест недеља, што зависи од дана када се Ускрс падне. Овај пост није строг.¹⁰⁶

Свети Врачи (14. јул; 14. новембар)

Браћа Дамјан и Козма су се за живота прославили исцелитељским моћима и вером у Христа. Током прогона хришћана довели су их код римског цара Карина да га излече. Они су му објаснили да њихова моћ без вере у Христа нема ефекта. Цар је прихватио хришћанство и излечио се. Од тада је и престао прогон хришћана. Лечили су народ без надокнаде. Страдали су због тога од љубоморних колега који су их каменовали.¹⁰⁷

Свети Прокопије (21. јул)

Рођен је у Јерусалиму у II веку. Био је официр у војсци цара Диоклецијана. По његовој заповести отишао је у Александрију да побије хришћане. На путу му се јавио Христ и приволео га својој вери. Цар га је због тога ставио на најтеже муке. У тамници га је Христ храбрио да истраје у новој вери и прекрстио у хришћанство. Тога дана се праве свадбе јер је он заштитник младенаца од урока. У Србији је то тежак дан, те не ваља земљу дирати и покојника сахрањивати. Славе га рудари као свог заштитника. У селима се земља не дира, не пере рубље и не купа.¹⁰⁸ У Нишу и околини се тога дана врца мед.

Горешњаци (27. јул)

Горешњаци су најтоплији дани лета, то је време несносних врућина. У Јужном поморављу то су дани од 26 -29. јула, у пиротском крају су дан светог Ћирила и два дана иза њега. У околини Сурдулице су дани од 26 -28. јула, али многи у ове празнике сматрају дане од архангела Гаврила до светог Илије. То су дани када од врућине прете пожари и паљевине, те се не ради у пољу да их сунце не спржи, а жене само увече улазе у баште. Тих дана се ништа не сади нити бере. Негде се деци забрањује купање, да их не би „Горешњаци” из шуме подавили.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 98-100.

¹⁰⁷ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 124.

¹⁰⁸ Исто, 126,127.

¹⁰⁹ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српске славе*, 128.

Огњена Марија (30. јул)

Овог дана Црква слави свету великомученицу Марину која је страдала као хришћанка за време Диоклецијанове владавине. Њене мошти имају чудотворну и исцелитељску моћ, због чега их верници поштују и обилазе. Једна рука се чува у манастиру Ватопеду на Светој гори, а остале мошти у Албанији у манастиру Ланга, изнад Охридског језера. Због бројних чудесних догађаја у овом манастиру и Турци су поштовали мошти ове светитељке. У нашем народу Огњена Марија је позната као сестра светог Илије, која стално од њега крије његов дан, јер се верује да би он прослављајући га, громовима побио много људи. Посебно је славе људи којима су гром или олуја причинили штете.¹¹⁰ У југоисточној Србији је празнују од пожара, ватре, огња, те тога дана скоро ништа не раде.

Свети Илија, Илиндан - (2. август)

Овај дан је посвећен светом пророку Илији из града Тесвита, племена Аробовог. Своју младост је провео у пустињи читајући молитве. Прогањан је често од израелског цара, због тачног предсказивања догађаја. Да би им пркосио и показао велику власт Божју извео је бројна чуда, од којих су многа заувек запамћена. Једно од највећих је када је затворио небо, те киша није падала три и по године, а то време он је провео у затвореној пећини близу града Јерихона, у потпуној самоћи. Хранио га је и појио орао кроз уски отвор. Пред смрт је огртачем пресекао воду у Јордану, одредио Јелисеја за свога наследника, предао му огртач и узнео се на небо са огњеним колима и коњима. По народном веровању кад грми људи кажу да тутње кола светог Илије на небу. Он одређује колико ће и где пасти киша, доноси олују, одлучује о ударању громава и севању муња. Народ верује да он не зна свој дан, те сваке године пита сестру Огњену Марију, а она га лаже, јер се верује да би се веселио муњама и громовима и много штете нанео.¹¹¹ У југоисточној Србији се верује да свети Илија предводи облаке и громове, у ватреним кочијама које вуку 12 љутих змајева. У Алексиначком поморављу и неким нишким селима северно од Ниша, тога дана се обавезно коље петао, а ако се то не уради газда неће преживети. На нишким пијацама у прошлости петлови су продавани у бесцење пре светог Илије, јер нису смели да дочекају овај празник са живим петлом. Клање петла Драгослав Антонијевић сматра за неку врсту тотемистичког реликта.¹¹² О светом Илији се људи окупљају на саборима, веселе, пију и не раде никакве послове.

Блага Марија (4. август)

Овај дан се слави као помен на Марију Магдалену коју је Христ ослободио мучења од седам злих демона. Она је верно пратила Христа у овоземаљском животу. Присутствовала је његовом распињању на крст на Голготи, три пута обишла његов гроб и два пута јој се јавио Христ након васкрснућа. Доживела је дубоку старост у Ефесу, а сахрањена је у Цариграду у руском храму „Марија Магдалена” посвећеном њој. Народ је њу сматрао блаженом а овај дан Благим.¹¹³

Трнова Петка (8. август)

Ова светица је страствено проповедала хришћанство у XIII веку, због чега је мучена, злостављана и посечена по наредби кнеза Тарасија 1238. године. По наредби бугарског краља Асена пренесена је и сахрањена у град Трново у цркви, која је по њој добила име. Од тада се

¹¹⁰ Исто, 129.

¹¹¹ Исто, 133.

¹¹² Д. Антонијевић, Алексиначко поморавље, 197.

¹¹³ Д. Антонић, М. Зупанц, Српски ..., 134.

код народа Балкана слави овај празник, а посебно то чине жене па га зову и женски празник. Жене тога дана избегавају да раде кућне послове: предење, мешење, прање и не износе пепео да им не „трни снага”. Девојчицама тога дана облаче нове хаљине, девојке ките венцима кућу а жене окупљају и наздрављају светој Петки уз приче о њеним подвизима. Тога дана болесни клече пред њеним иконама и фрескама и моле за излечење.¹¹⁴

Свети Пантелија (9. август)

Свети Пантелејмон је живео у 4. веку наше ере, као лекар и исцелитељ Господњи. Пострадао је у време прогона хришћана, посекали су га испод једне маслине, док се молио Богу. Најлепши храм, њему посвећен, је руски манастир на Светој гори, а један од ктитора је био и српски цар Лазар. Народ овог свеца сматра братом светог Илије и великим путником, те ваља тога дана кренути на велики пут.¹¹⁵ Овога дана се у народу одржавају бројни велики вашари, какав је био и нишки вашар, који се и данас сваке године одржава у порти цркве Светог Пантелејмона у Нишу. У кругу цркве се налази лековити извор који лечи од различитих болести, те се људи на вашару умивају и пију ову воду. Народ слави овог свеца и као крсну славу.

Преображење (19. август)

У трећој години свога проповедања нове вере Исус Христ је повео своје ученике Јакова, Петра и Јована на гору Тавор, где се преобразио пред њима (лице му је засијало као сунце, а хаљине побелеле) и показао своје божанске моћи. Појавили су се давно умрли Мојсије и Илија, са којима је он разговарао, а онда се зачуо божји глас са неба, који је апостолима казао да никада не губе веру у Бога и његовог сина.¹¹⁶ На преображење, црква освећује грожђе или неко друго воће које се рађа у том крају и дели народу. То се не сматра светим причешћем већ освећивање у знак захвалности Богу на плодовима, које нам дарује. Народ преображење везује за промене у природи, када нестају несносне врућине, ноћи постају хладније - „преображава се и гора и вода”. Од тога дана људи се не купају у рекама и језерима. У прошлости, до преображења су смела да се поједу само три зрна грожђа. Народ је гатао по преображењском дану, ако је ведро тога дана наредна година ће бити сушна и слабородна. У неким крајевима се преображење сматра за прелазак летњег времена у зимско време. Тога дана се одржавају црквени вашари са народним весељем и не ради се.¹¹⁷

Богородичини празници

Успеније пресвете Богородице - Велика госпојина (28. август)

Пресвета Богородица је након смрти синовљеве живела још 15 година година код Јована Богослова, Христовог ученика, коме ју је син Исус Христ предао на чување пре смрти. Она се за то време често молила Богу на Јелеонској гори, са које се њен син вазнео, желећи да се што пре пресели код њега на небо. Обилазила је бројна места која су је подсећала на сина: Голготу, Витлејем, у Антиохији је посетила светог Игњатија Богоносца, била је код епископа Кипарског и опловила око Свете Горе. Она се сматра заштитницом Свете горе, те су јој многи манастири и цркве посвећени. Она је била велика светица те је зато народ и зове Велика

¹¹⁴ Исто, 134.

¹¹⁵ Исто, 133, 134.

¹¹⁶ Исто, 137.

¹¹⁷ Исто, 137.

-Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 62, 63.

госпођа - Госпојина. Смрт Богородици најавио је анђео, а при умирању по њу је дошао Исус Христ са мноштвом анђела. Њено тело сахранили су апостоли у Гетсиманији, одакле се успела на небо, по чему се и зове овај дан Успеније пресвете Богородице.

Народ верује да Богородица има велику моћ. Сматрају је заштитницом свега живог, а посебно мајки и породиља. Састругана боја са њених фресака лечи женске болести. Биље убрано на овај дан и дане међудневице (дани између Велике и Мале госпојине), има посебна лековита својства, па травари често бирају ове празнике за бербу. Широм Србије тога дана се одржавају вашари и сабори. Тих дана се не венчава и не крсте деца.¹¹⁸

Мала госпојина - Рођење пресвете Богородице (21. септембар)

Овај дан се слави као рођендан пресвете Богородице, Благодатне Марије из Назарета. Родитељи су јој били мајка Ана, пореклом из првосвештеничког рода, и отац Јоаким од царског рода Давидовог. Родили су је у познијим годинама свога живота након даноноћних молби које је Бог услишио, а анђео казао мајци да ће родити. На те речи она се заветовала да ће новорођенче посветити Господу Богу, да му служи. Новорођеној кћерки дали су име Марија, што значи висока или господарећа. Рођендан Маријин – свете Марије се у нашем народу слави као Мала госпојина.¹¹⁹ Српски народ слави овај дан као велики празник и славу. Уколико се не слави тога дана код куће, људи празнично обучени одлазе на бројне саборе и вашаре, који се одржавају у портама цркава. Највећи вашари у Србији су у Неготину и Шапцу.¹²⁰

Свети Тома - Томиндан (19. октобар)

Овога дана се слави апостол Тома познат у народу као „неверни Тома”, једини апостол који није поверовао у Христово васкрснуће. Да би га разуверио, Христос се по други пут јавио и дозволио му да додирне његово ребро. Током живота прославио се бројним чудесима као мисионар у Индији. У Новом завету је записано да је једини од апостола који је закаснио на погреб свете Богородице. На његов захтев отварањем је њен гроб, и том приликом је затечен само покров, јер је већ била васкрсла. Данас се покров налази у Цариграду. Народ верује да свети Тома доноси кишу, те му се моле у време суше, а верује се да он може да донесе други потоп, због чега га стално надгледа света Марија и не дозвољава му то да уради. У многим српским крајевима он се слави као крсна слава, а као еснафску славу га дунђери и дрводеље.

Света Петка - Пејчиндан (27. октобар)

Света Петка - Параскева је живела у XI веку, а пореклом је Српкиња. Након смрти родитеља замонашила се у Цариграду па отишла у Јорданску пустињу и ту живела до старости. Пред смрт јој се јавио анђео, похвалио је због узорног богољубног живота, и саопштио јој да је време да се врати у завичај и ту преда Богу душу. Њене мошти су из Цариграда преношене у Трново, враћане у Цариград, потом одношене у Београд, а данас се чувају у румунском граду Јаши. Народи Балкана верују у исцелитељску моћ њених моштију, нарочито жене које се тешко порађају и које немају децу. Из поменутих разлога одлазе у Јашу да на тренутак легну преко њеног гроба, уверене да ће им света Петка помоћи.¹²¹ Многе цркве широм Србије су посвећене њој а једна се налази у Сићеву. У Србији се света Петка слави и као крсна слава.

¹¹⁸ Д. Антонић, М. Зупанц, Српски ..., 139, 140.;

-Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 69, 70.

¹¹⁹ Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 66.

¹²⁰ Д. Антонић, М. Зупанц Српски ..., 146.

¹²¹ Исто, 156.

Свети Лука (31. октобар)

Свети Лука, апостол и јеванђелист, рођен је у Антиохији у првом веку наше ере. Написао је једно јеванђеље Новог завета. Након смрти светог Петра и Павла, свети Лука је проповедао Јеванђеље по Италији, Далмацији, Грчкој и Македонији. Насликао је три иконе Богородице и иконе апостола Петра и Павла. Сматра се да је он оснивач хришћанског иконописа. Његове мошти је из Рогуса у митрополитску цркву у Смедереву пренео српски деспот Ђурађ Бранковић, уз велике литије и трошкове од 30 000 дуката, које је у име поклоне дао турском султану. Десетак година касније Турци су освојили Смедерево, поубијали доста људи и разорили град. У том ратном метежу нестале су мошти овог великог светитеља.¹²² У Србији се свети Лука празнује као заштитник од вукова, који током наступајуће зиме могу нанети велике штете сточарима. Из превентивних разлога се торови опасују концима на овај дан. Народ верује да од светог Луке почиње права зима, те се може чути изрека „Свети Лука, снег до кука”. Многа домаћинства славе овог светитеља као крсну славу.¹²³

Митровдан (8. новембар)

Овај дан се слави као сећање на светог Димитрија, сина солунског војсковође, који је наследио очев положај. Због заштите и помоћи хришћанима цар Максимилијан га је утамничио, па како није успео да га одврати од хришћанства издао је наредбу да га војници прободу са девет копаља. Из прободних рана истекло је целебно миро којим су излечени многи болесници. По предању, цар Јустинијан је пожелео да његове мошти пребаци у Цариград, али при додиру ковчега чуле су се одлучне речи: „Станите не дирајте”. Због тога се његове мошти и данас налазе у Солуну као заштитник града. Његове мошти лече разне болести те их обилазе верници из целог света. Народ овај дан слави као крсну славу у Србији. Са Митровданом, по народном уверењу, почиње зимски период, када су престајале све службе уговоране од Ђурђевдана до Митровдана и обрнуто. При уговарању изградње куће пре Ђурђевдана, водило се рачуна да буде готова до Митровдана. У сточарским крајевима пастири-чобани су погађани да чувају стоку од Ђурђевдана до Митровдана, када су отпуштани. Од Митровдана до Ђурђевдана се једе суво месо. Верује се да на овај дан не ваља полазити на пут већ треба свако да спава у својој кући, у противном, целе године ће ноћити по туђим кућама. Жене на овај дан не дирају вретено, маказе и чешљеве. Пада ли снег на Митровдан, падаће целе зиме.¹²⁴ На овај дан су се хајдуци растајали и одлазили код јатака на зимовање „Митровданак хајдучки растанак”. Негде се на Митровдан у сваки угао куће стави по белутак, као заштита од мишева. На икони, свети Димитрије, он је у војводском оделу на коњу, копљем пробада човека који је испод копита његовог коња.

Анђeosки празници

Свети арханђео Михаило - Аранђеловдан, Гаврило (21. новембар; 26. јул)

Анђели су бестелесне Божје силе, које славе и верно служе своме творцу Господу Богу. Они извршавају заповести Божје, чине добра дела људима и одржавају поредак каквим га је Бог створио. Сваки човек има свога анђела чувара. Први међу анђелима је архангел Михаило, јер је први ступио у борбу са злом. Он је вођа небеске војске. Кад је ђаво Луцифер отпао од Бога и са собом повео један број анђела, први му се успротивио архангел Михаило. Он је

¹²² Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 105, 106.

¹²³ Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски*, 157.

¹²⁴ Исто, 161, 162.

сabraо преостале анђеле, добро их организовао на принципу једнакости, љубави, послушности и светој Божјој вољи, као безгрешној. Установљен је као празник у време римског папе Силвестера и патријарха александријског Александра. Слави се 21. новембра, када је Бог на овај дан у марту створио свет. Обзиром да има девет анђеоских чинова, најважнијем архангелу Михаилу посвећен је девети месец. Он је најстарији анђео са дванаест крила. Неки га сматрају Богом доњег света. Сматра се да он односи људске душе пред пакао, где грешне прелазе преко длаке, и обавезно падају у катран, а праведне преко брвна стижу у рај. Због тога га у југоисточним крајевима Србије зову душевадник. При прослави крсне славе Аранђеловдана верује се да он невидљив стоји на десном рамену свога свечара.¹²⁵ У једној причи се каже да је Арханђео дошао код самртника да му „вади душу”. Овај га упита: „Како си ушао кад су врата закључана?”, на то ће анђео: „Ушао сам кроз кључаоницу”. Самртник му тада рече. „Кад си тако спретан ти би могао и у флашу да уђеш”, што је он и учинио, а овај зачепио. Самртник се кратко порадовао што га је надмудрио, јер га је одмах снажан земљотрес затетурао, флаша му испала и поломила се, а Арханђео изашао и одвео га са собом.¹²⁶

Народ верује да у јесен и зими Архангео прерушен у просјака ходајући куша људе. Он обилази и исцељује болесне, штити стоку од вукова. Верује се да је живи светац, те му се за славу не спрема жито. Он повремено са неба долази да изгрди невернике.¹²⁷ Архангел Гаврило се слави лети. Он је међу анђелима други пред Богом, има крила и окриља, а памагао је Богу при стварању земље и света. Црква га сматра гласником Божје воље, а народ га празнује као заветни, због временских непогода.¹²⁸ Црква тога дана помиње сва чуда која су се догодила у историји хришћанства, која је он учинио. Људима се он јавља као весник, а Богородици је саопштио да ће умрети. Слави се од IX века за време царева Василија и Константина Порфирогенита, јер се у Кареји у манастирској келији јавио, и на камену исписао песму Богородици. Ова келија се и данас сматра светим местом.¹²⁹

Свети Јован Златоусти (26. новембар)

На овај дан се слави дан његовог рођења 354. године. Био је веома образован, добар говорник, па отуда и Златоусти, велики борац против јеретика, цариградски патријарх, писац -тумач Старог завета. Царица Евдокија га је прогнала у Јерменију, где је и умро 407. године. Глава његових моштију се чува у Успенском храму у Москви, а тело у Ватикану. Народ сматра да на овај дан ваља нешто прочитати, а жене не треба да раде са вуницом и концем.¹³⁰ Ваведење пресвете Богородице (4. децембар)

Пресвета Марија је прва заветована девица у хришћанству. На овај дан родитељи су је, пошто је напунила три године, а по завету Богу пре рођења, одвели у Јерусалим и предали цркви. Првосвештеник Захарије, отац Јована Претече, је њу увео у одвојени олтар „светињу над светињама” и посветио Богу на службу.

У народу се на овај празник одржавају вашари, а празнују га сточари као заштиту од дивљих звери, да би светица заштитила стоку. Тога дана се не праве свадбе и не узимају сечива и маказе, да се зверима не отварају чељусти.¹³¹ У селима јужног Поморавља жене нероткиње

125 Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски ...*, 13, 14.

126 Ово ми је казивао Војислав Трајковић (76) из села Троскач СО Сурдулица 1974.године.

127 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски*, 165, 166, 167.;

Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 72, 73.

128 Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски ...*, 13.

129 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 127.

130 Исто, 168, 169.

131 Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски ...*, 72.

одлазе у манастир Црковницу и ту проведу једну ноћ у молитвама, да би добиле пород. Ако на Ваведене пада киша, биће родна наредна година, дува ли ветар, биће неродна. Многи манастири и цркве славе ваведене као своју славу, а један од највећих и најпознатијих је и Хиландар.¹³²

Свети Алимпије Столпни к -Алимпијевдан (9. децембар)

У младости је као ђакон пожелео да живи усамљеничким животом, те је за то одабрао неко грчко гробље ван града, а веровало се да ту живе демони и нечисте силе. Ту је побоо крст и сазидао храм посветивши га својој заштитници светој Ефимији. Поред храма је подигао висок стуб и ту на њему у посту и молитви провео 53 године. У почетку је исмеван од народа, а касније поштован од народа и монаха, који су ту подигли два манастира (женски и мушки), чији је духовник он био. Умро је 640. године у стотој години живота. Народ верује да је он прегазео кугу, заустављао губу, штитио од нездравих ветрова и чинио разна чудеса. Тога дана се рано одлази у цркву ради здравља током године и не прежу се волови у јарам. Слави се као крсна слава у Србији.¹³³

Свети Андреја (13. децембар)

По библијском учењу св. Андреја првозвани је био рибар, први апостол Исуса Христа и ученик св. Јована, који му је лично показао Исуса Христа. Проповедао је јеванђеља у Византији, Русији, Епиру, Грчкој, Пелопонезу, где је мученички страдао за хришћанску веру. Разапет је на крст са косим попречним краковима, по коме се и данас такав крст зове Андрејин крст.

Народ га сматра заштитником великих животиња. Цигани мечкари су га славили и веровали да овај светац кроти медведе и путује светом јашући на мечки.¹³⁴

Овај дан се у југоисточној Србији назива „Мечкин дан”. Сви обичаји који се изводе тога дана имају за циљ да се заштите људи и стока током године од медведа. Тога дана се не помиње мечкино име већ се назива „она”, и не раде се ручни радови. Уочи св. Андреје кувају се клипови кукуруза. Домаћица увече изнесе напоље три клипа, сваки загризе и остави их у дрво или на кров неке зграде да преноће. Сутрадан их уноси у кућу, показује укућанима а нарочито деци уз речи: „Ево мечка је долазила и мало појела”, и свима да по неколико зрна да поједу ради здравља.¹³⁵

Света Варвара, Вариндан (17. децембар)

Овај дан црква слави као сећање на свету великомученицу Варвару, ћерку грчког велможе и великаша, који јој је одсекао главу 306. године после Христа, сазнавши да је примила Христову веру. Њене мошти се чувају у Кијеву и имају чудотворну моћ. Уочи овога дана у Србији се кува варица - јело од мешаног жита, грашка, сочива, кукуруза, пиринча, белог лука и другог поврћа. Варица се једе за ручак и вечеру а остатак се даје стоци. У већини српских крајева, кад се скува, мајка са децом пева песму: „Варила се варица, Савица се хладила/Николица куса, мајка му се буса/Козица се козила, окозила козице/Да тор буде пунији, овчице се јањиле/Краве нам се телиле, кобиле се ждребиле/Добре ждрале, соколе, нек их момци играју”. Не ваља да се сања од Вариндана до Божића, али ако се некеме и деси о томе не прича никоме. Верује се да ће вуци стоку поклати свакоме ко сања или дира гараве судове.¹³⁶

132 Д. Антонић, М. Зупанц, Српски, 172.;

-Б. Грубачић, М. Томић, Српске славе, 66, 67.

133 Исто, 173.

134 Исто, 174.

135 Д. Антонијевић, *Алексиначко поморавље*, 166.

136 Д. Антонић, М. Зупанц, *Српски ...*, 175.

Свети Никола чудотворац (19. децембар)

Свети Никола је био архиепископ Мирликијски. Као јединац у родитеља, после њихове смрти сву имовину је поделио сиротињи. Учесник је првог Васељенског сабора у Никеји, на коме је ошамарио јеретика Арију и због чега је истеран са Сабора. Вера у Христа и његова чудотворна моћ су му дали епитет свеца, још за живота. Упокојио се 19. децембра 343. године. Овај празник се у Србији најчешће слави као крсна слава. Народ верује да је он заштитник путника и морепловаца, те да превози душе покојника са овог на онај свет. Сматра се да је он људима душе узимао па га је заменио арханђел Михајло, а њега Гаврило. Не ваља започети пут овога дана, иако је светац заштитник путника, а морнари не треба да испловљавају. Ко се затекне на путу ваља да застане и помоли се светом Николи. По градовима се верује да уочи празника свети Никола дели деци поклоне на белом коњу. Велики број цркава је посвећен светом Николи.¹³⁷

Свети пророк Данило (30. децембар)

Црква овај дан слави као спомен на пророка Данила, који се својим пророчанствима прославио код Навукодоносора, вавилонског краља, након његовог одвођења у ропство по разарању Јерусалима. Рано је открио своју пророчанску моћ. Видео је Бога на престолу окруженог анђелима, прорицао будућност виђенијим људима, царевима, народима, а пророковао је чак и дан доласка Спаситеља на земљу. Страдао је у Вавилонији.¹³⁸ Светог пророка Данила су славили сапунције и мумције. На овај дан људи су посећивали гатаре да им предвиђају будућност. У прошлости су људи по звездама (ако их има) предвиђали родност наредне године. На овај дан се деци рођеној те јесени облачила нова кошуља. У Нишу се посебно не празнује.

Пости

У Нишу и околини, током прошлих векова, пости су имали значајно место у верском животу становништва. Култно се постило уочи великих празника, за Божић, Ускрс, Петровдан, Велику госпојину, Малу госпојину, Богородичин покров, а редовно средом и петком. Сви су се стриктно придржавали поста, а нарочито хаџије и старији људи. Уколико би се неко огрешио о пост, веровало се да ће га стићи Божја казна. Пост је имао и хигијенско профилактички значај јер се током поста тело чистило од масноће, а душа од злих мисли и лоших дела, што је повољно утицало на здравље. Уздржавањем од јела и пића народ се поистовећивао са Богом, постајао је религиозно часнији, смернији и духовно јачи. Веровало се да само постом очишћена тела и душе људи могу достојно да се покају, причесте и славе велике празнике Божић и Ускрс, који су на овим просторима са усхићењем дочекивани и прослављани. Причешћивали су се на крају поста у цркви, хлебом и вином, где хлеб симболично представља Христово тело а вино његову крв. Под посном храном подразумевана је храна у којој нема намирница животињског порекла. Углавном се јело поврће, житарице и њихове прерађевине, воће и ређе риба. Прве недеље поста до причешћа јело је кувано на води, као и средом и петком. Жестоко пиће није конзумирано а вино умерено, и то само одређених дана.

Божићни пост.

Божићним празницима претходи божићни пост који траје шест недеља, а започиње божићним покладама, од 14. по старом или 27. новембра по новом календару, па до Божића, 25. децембра по старом или 7. јануара по новом календару. Верује се да су постом верници

¹³⁷ Исто, 176-178.

¹³⁸ Исто, 180,181.

припремљени за велико славље Христовог рођења. Божићни пост завршава Бадњим даном и Бадњом вечером, када се на трпезу износе обредни хлебови посна јела и суво воће.

Велики Ускршњи пост.

Велики ускршњи пост је започињао након „Месојеђа” које је трајало од Богојављања па до Великог поста „Беле недеље” која се завршава „Белим покладама”. За наредна четрдесет два дана поста, до Ускрса, у Србији се нису склапали бракови. Бела недеља се у неким крајевима Србије и Македоније зове и „проштена недеља”. То је било време за праштање увреда и грехова пре поста и Ускрса. На Беле покладе су паљене култне ватре олалије, оратнице, за које се веровало да доносе напредак у пословима и утичу на плодност стоке и здравље људи.¹³⁹ Ватри у овом случају можемо приписати и утилатералну - чистилачку моћ, пре поста. На Беле покладе, по обичају, млади су се љуљали на љуљашкама у Србији, а у Нишу на „слнцицима-„нишаљкама”, а увече је „ламкано” јаје, које су деца и укућани покушавали да ухвате зубима, док се везано црвеним концем љуљало обешено о таваницу, ради здравља деце и укућана. Пост започиње „чистом недељом”. Први дан током ове недеље је „чисти понедељак” када је колективно прана постељина, шишало се и бријало групно, а деца купана.

Током ранијих векова старији људи су прве недеље ускршњег поста док се не причесте о Тодоровој суботи јели једном дневно, око четири сата по подне. Тај оброк је познат под именом Једноничење.¹⁴⁰ Током поста надаље, кувана су јела на зејтину, сем среде и петка. На Велики петак се у Нишу није кувало, јер се ватра не ложи.

Петрове пости.

Овај пост траје две недеље. За то време хранили су се лаким чорбицама од зеља, кували пасуљ и боранију и јели краставце.

Постови за Велику и Малу госпојину.

Постови за Велику и Малу госпојину трају по петнаест дана. Тада су се хранили разноврсним зрелим плодовима којих је било у изобиљу, припремљених на зејтину.

Култ хаџилука у Нишу

Током XIX и прве половине XX века бројне Нишлије су одлазиле на хаџилук из дубоких религиозно-верских убеђења. Свако, ко је иоле био у могућности, трудио се да за живота посети Христов гроб. Након повратка добијао је звање хаџија. Нишлије су се са особитим поштовањем односиле према њима, цениле их и поштовале. На хаџилук се ишло почетком великог поста за Ускрс. Родбина и пријатељи су са великим поштовањем испраћали људе на хаџилук, а усрдније и религиозније их дочекивали. Од уласка у град па до куће, застирана су платна и застирачи да по њима газе, сви су их љубили у руку, а они им целивали лице. Уобичајено је да хаџија при доласку својим ближњима подели поклон из Јерусалима, уз благослов. Поклони су углавном били религиозног карактера (иконе, крстићи и крстови), али и други свети предмети (свеће) који су поручени. Људи су са посебном љубављу чували ове поклоне. Иконе су држали поред кандила, крстиће носили око врата као амајлију и предавали их потомцима с колена на колена. Свеће донете са хаџилука су им паљене при смрти. Хаџије су испред свог имена додавале звање хаџи. Поменућемо само неке од старих нишких хаџија: хаџи Јордан Цветковић - индустријалац, хаџи Пеша, хаџи Коца, хаџи Риста, Стојан хаџи

¹³⁹ П. Влаховић, Обичаји ..., 93.

¹⁴⁰ Н. Аранђеловић, Рукописи, Инв. бр. Е 2050.

Пешић, хаџи Микал итд.¹⁴¹ Када се наслеђује звање хаџи пише се после личног имена, какво је имао Стојан хаџи Пешић.

Градске, општинске, сеоске славе Литије

Све општине у току године славе одређени дан као славу, односно литије. У неким местима таквих слава има неколико, али је једна одређена као главна. Тога дана се са свештеником носи литија кроз поља, читају молитве за плодност и заштиту усева од временских непогода и заштиту људи од болести и разних невоља. Они који носе литије називају се крстоноше. На дан литија, после богослужења у цркви, млади људи узимају барјаке и иконе из цркве, лупају у клепало и иду по двоје у реду са свештеником. Прате их остали верници до свих записа, певајући успут побожне песме. Свештеник код записа (дрво или дрвени крст са иконом, а у нишкој околини и камени крст) чита одговарајуће молитве, обнови крст изрезан у запису и прелије га вином. Таквих записа је углавном пет, по један на свакој страни света, а пети је у средини општине, насеља. Овде литије завршава свећењем водике и кропљењем. Ту домаћин (колачар) даје част, приређује ручак уз резање колача. Опходом око села се прави магијски круг који становнике села и поља треба да штити. Записе у нишком крају поштују, не скрнавe, а многи су волели да их имају на свом имању, а у атарима појединих села је било и више од двадесет записа. Запис је могло да буде дудово, церово, крушково и храстово дрво. Он је ограђиван, поштован, а уколико би га неко оскрнавио стизала га је „проклетија“. Код записа је власник имања на коме је запис, послуживао крстоноше пићем и јелом.¹⁴² Заветине имају предхришћанско порекло, а канонизоване су црквеним правилима. На присутност старих обичаја указује приношење жртве (вина, жита) пољским демонима за које се веровало да почивају у стаблима дрвећа. Заветине се углавном славе на Спасовдан, Свету тројицу, Преображење.¹⁴³

Заветине - сеоске славе

Скоро сва села у Србији славе један дан у години као сеоску славу - „Заветину“, у част свога „патрона“ – свеца заштитника. Тога дана се не обављају никакви послови, већ се слави са гостима из суседних насеља. Ове светковине се одржавају од Ускрса до Петрових пости.¹⁴⁴ Села у околини Ниша на идентичан начин прослављају своје заветине. По обичају, након службе у цркви, формира се поворка која носи реликвије (крстове, барјаке, иконе, кандила и др.) и обилази сеоски атар, успутно се задржавајући око „Записа“ (дрво, камен крст), где свештеник чита молитве, освежи раније урезан крст или на дрвету уреже нови. Сваке године по једно домаћинство је домаћин славе. За сеоску славу он припрема колач, кољиво и пиће. На заједничком ручку колач ломи домаћин славе и будући домаћин за наредну годину. Овим обичајем се свакако жели постићи добра летина, за шта се молбама обраћају одабраном свецу заштитнику. Професор Влаховић сматра да је овај обичај предхришћански, а црква га је присвојила.¹⁴⁵ Цркве су имале своје славе, које су одржаване на дан свеца, чије име црква носи.

¹⁴¹ Исто, Инв. бр. 2050.

¹⁴² Љиљана Тојага-Васић, *Заветине у нишким селима*, Етно-културолошки зборник, књ. 4, Сврљиг 1998., 287-290.

¹⁴³ Б. Грубачић, *Момир Томић*, 20,21.

¹⁴⁴ Петар Влаховић, *Обичаји*, 111.

¹⁴⁵ Исто, 112.

Крстоношка песма из Горњег Матејевца:

Крстоношо, брајко мили
Крстоношо, брајко мили
господи помилуј
крстоношо, брајко мили
крст ти носиш, Бога молиш.

Варијанта песме:

Девојчица цркву мете,
цркву мете, Бога моли:
„Дај ми Боже, попа свекра
а свекрву попадију“.¹⁴⁶
Крстоношка из села Рујника:
Задали се три облака
Задали се три облака
један облак са истока,
други облак са севера,
трећи облак са запада.
Тој што облак са истока
из њега ми слунце греје,
тој што облак са запада
из њега ми ветар дува,
а што облак са севера
из њега ми киша пада.¹⁴⁷

Литије у граду

У Нишу су литије ношене традиционално о великим празницима, на Богојављање 19. јануара, на Врбицу -Тодорову суботу, на први дан Ускрса и на дан славе Саборне цркве.

Богојављенске литије су у преподневним сатима, предвођене владиком и свештенством, са рипидама и великим црквеним заставама, ишле Обреновићевом улицом до Нишаве. Након богослужења и водоосвећења, владика баца крст у воду, а добровољци скачу да га изваде. Ко га ухвати и изнесе добија награду (данас се даје златан крст са ланцем). Литије се враћају у цркву, рипиде и барјаке одлажу на своја места, а присутни одлазе да честитају владики.

Литије о Врбици се носе у поподневним сатима, уз велику пратњу деце и младих, окићених врбовим венцима и звончићима. Успутно се пева песма „Општеје Воскресеније”. У прошлости, у XIX веку, литија је ишла до парка испред двора краља Милана. Након богослужења враћали су се у цркву истим путем. Црквене барјаке су носили свештеници, а еснафске чланови Еснафа. На еснафским барјацима су биле иконе светаца које су славили. Пред двором су учесници дељене гранчице младих врба.¹⁴⁸ Данас се кружи око цркве и Трга авијатичара.

Литије на први дан Ускрса до средине XX века су ношене дужом стазом. Из Саборне цркве ишло се Душановом улицом до Чаира, улицом Стамбол Капија до парка испред двора, и назад. Ова литија је намењена освећењу поља.

¹⁴⁶ А. Хофман, А. Марковић, *Вокална ...*, 67.

¹⁴⁷ Исто, 71.

¹⁴⁸ Н. Аранђеловић, *Рукописи*, Инв. бр. Е 2050.

Дан славе Саборне цркве обележаван је литијом другог дана Духова истим путем као и за Врбицу са идентичним обредима.

Литије су ношене достојанствено уз музику и песму, много цвећа и учесника. Тиме је одавана почаст тим празницима, са жељом да им се узврати добрим здрављем, просперитетом, берићетом и зарадом. У прошлости је на челу ишла војна музика. У Нишу су литије ношене од ослобођења од Турака 1878. године до 1915. године. У време Првог светског рата до 1918. нису ношене, од 1919. се носе до 1945. године, када је престало ношење по граду, већ само око цркве. Од 1992. године се поново носе и кроз град.¹⁴⁹

Породична слава (крсно име, слава, свети)

Слава се у литератури први пут помиње 15. августа 1018. године. У околини Охрида славу је славио војвода Ивац, последњи потомак Самуилове државе, који је пружао отпор Византијској империји.

Славски обичаји су везани за кућу, тј. домаће огњиште и напредак породице. Слава се слави на дан неког од хришћанских светаца за здравље, срећу, благостање, а по неким истраживачима и за спокој покојника. Петар Влаховић сматра славу обредом за здравље живих и врсту аграрне жртве за напредак породице и домаћинства, а не култ мртвих.

На славу се позивају гости, али тога дана су врата слављеника отворена и за све намернике. У народној поезији има доста примера присуства незваних гостију, па некада и недрагих. Али увек су испоштовани јер слава није смела да се оскрнави и тога дана је свима праштано. У песми „Турци у Марка на слави” мајка Краљевића Марка га заклиње : „Немој данас крви учинити, данас ти је крсно име красно...”

Марко обуздава мржњу према Турцима и позива их на славу, са које они брзо одлазе, па се отуда у народу каже: „Ко крсно име слави ономе и помаже“.¹⁵⁰

У Динарским крајевима славу је славило цело племе, сматрали су се родом, те се нису међусобно удавали и женили.

У Нишу и околини крсне славе су древни обичаји од „памтивека”. У овом крају је крсна слава најрадоснији, најпоштованији и најузвишенији празник. За славу се кућа кречи, намештај пребрисује. Прекида се са свим пословима да би се што боље прославила слава. У граду су на испомоћ узимали девојке из фамилије или комшилука. Најзаступљенији свеци који се прославањају су: св. Никола, св. Ђорђе, св. Аранђел, Митровдан, св. Јован, св. Алимпије, Ђурђевдан, св. Петка, св. Стефан, св. Лука, св. Врачи итд. Божић, Богојављање и Ускрс се не славе као крсне славе, већ као опште хришћанске. У граду се слави два дана, ређе три. Дан уочи славе је „предвечерје“, „вечерња“, први дан славе је слава, а други дан је „патерица“ „женски дан“, трећи дан је „рукавица“ или „сиктер слава“. Десетак дана пре славе свештеник свети воду у кући домаћина. Домаћица за славу меси славски колач и припрема се свећа, жито- кољиво, тамјан. Колач се меси од пшеничног брашна, а замеша освећеном водицом и шара разноврсним украсним мотивима (плетенице, кругови, листићи, грозд, птице, цвет, клас, бачва...).

Славски колач са „пресветицом“ у облику крста домаћин изјутра рано са мушким дететом носи у цркву на резање, које обредно обавља свештеник.¹⁵¹ У граду се за славски ручак позива само најближа родбина, а непозвани гости током целог дана долазе на честитање. Слава се наслеђује по мушкој линији и на имању. Слава се губи ако породица нема мушког

¹⁴⁹ Исто.

¹⁵⁰ П. Влаховић, Обичаји ..., 113, 115.

¹⁵¹ Ива Трајковић, *Крсна слава у Нишу и нишким селима*, Етнокултуролошки зборник, књига 4, Сврљиг 1998, 296.

потомка, али често ћерке настављају да славе очеву славу као преславу у мужевљевој кући. Преславу слави домазет, посинак и женска деца која немају брата, али и онај ко купи туђу кућу са имањем.

У селима око Ниша уочи славе се слави повечерје, „повечерњак“, сутрадан је „главна слава“, „д`н`к“. Други дан славе је „патерица, паторица, патарица“, појутарје, „кекерица“, „сировица“.¹⁵²

На селу месе два до четири колача „повечерња“, „славски колач“, „баба“. Од истог теста се месе и литурђије, кравајчићи, поскурице- „свете и пресвете“ или „пресветица“, са шарама у облику крста, а поскурице су печатирани „поскурњаком“. Вечерњи колач реже домаћин, кум, први мушки гост уочи славе уз молитву „Оче наш“. По резању колача следи „напев божје славе“ (сви гости и укућани редом пију вино, а остали певају песме).

Славска песма из Бербатова и Церја:

„Кој ми пије славу Божју
слава њему помагала
Господи помилуј“
„Ко за свеца вино пије
помого му Бог,
помогли му свеци Божји
и сам Господ Бог“¹⁵³

Уочи и на дан славе појединци одлазе на гроб предака, што говори да се слави и у част покојних предака, од којих је наслеђена слава.¹⁵⁴ Поједини истраживачи сматрају да је крсна слава завет светитељима са крвном жртвом до Светога Саве, који је забранио крвну жртву и увео чисто хришћанско славље славе са бескрвном жртвом и поменима. Гозба је пренета у кућу где се слави помен изабраном светитељу - заштитнику куће. Славски ритуал је и црквени и народни, користе се исти реквизити (свећа, хлебови, пшеница, вино, уље, тамјан)¹⁵⁵

Црквене славе

Све цркве, парохијске и манастирске, у току године, на дан светитеља коме су посвећене славе славу. Ове славе су такође имале своју процесију и домоћина, који се мења сваке године. Након црквених обреда који се обављају у духу славе крсног имена, тога дана се одржавају општенародна весеља.

Цркве се посвећују Божијем имену, Пресветој Богородици, анђелима, апостолима и другим светитељима, а освећује их архијереј (владика или митрополит). Према празнику који славе називају се „Саборна“, „Вазнесењска“, „Николска“, „Благовештење“, „Сретење“ и сл. На тај дан обавља се свечано богослужење: бдење и служење литургије, и окупљање народа на сабор код цркве. Црквена слава је најчешће и слава насеља, тј. заветина, дан када сва домаћинства примају госте. По црквеним правилима празници се према важности догађаја или светитеља који се прославља богослужбено деле на велике, средње и мале; а другачије

¹⁵² Исто, 295.

¹⁵³ Записао Ива Трајковић 1998. године.

¹⁵⁴ И. Трајковић, *Крсна слава* ..., 299.

¹⁵⁵ Б. Грубачић, Момир Томић, *Српске славе*, 8.

на Господње, Богородичине, Анђеоске, Пророчке, Апостолске, Светих отаца и пастира, мученичке, свештено мученичке, Преподобних, Праведних, бесребреника и чудотвораца. Црква дванаест празника сматра великим, осам Господњих (Божих, Богојављање, Сретење, Цвети, Вазнесење, Тројице, Преображење и Крстовдан), и четири Богородичина (Благовести, Велику и Малу госпојину, Ваведење.) Ускрс се сматра празником над празницима „као Сунце међ звездама”. Уз сваки црквени празник пева се тропар - свечана песма која опевава живот, неки детаљ из живота и рада светитеља, и кондик - похвална песма.¹⁵⁶

Црквене славе Ниша и околине су следеће: Саборна црква слави први дан Духова; црква Св. Николе обележава 5. јун св. Николу; црква Св. Аранђела - стара црква у дворишту Саборне цркве слави св. архангела Михаила 21. новембра; црква Св. Пантелејмона слави 9. августа св. Пантелејмона; манастир Габровац слави други дан Духова; манастир Сићево слави Велику госпојину 28. августа; црква у Јелашници Петровдан, 12. јула; црква у Нишкој Бањи 2. августа слави св. Илију; манастир Св. Јован код Матејевца слави св. Јована Главосека 11. септембра; црква Св. цара Конастантина и царице Јелене слави градску славу Св. цара Константина и царице Јелене 3. јуна; црква Св. Луке слави 31. октобра св. апостола Луку. И остале новоизграђене цркве славе дан свеца заштитника.

Школска слава

Све школе у Србији као школску славу славе првог српског архиепископа и просветитеља - светог Саву, 27. јануара. Записи о првим прославама школских слава датирају још из периода владавине кнеза Милоша, по његовој заповести, тачније 1827. године. 1841. године ова заповест озваничена је Законом, а свети Сава је и званично школска слава. Као и код крсних слава, и школска слава прати обичаје припреме славског колача, жита, вина, свеће, а поред тога приређује се и свечани културно-забавни програм посвећен лику и делу светог Саве.¹⁵⁷

У југоисточној Србији и Нишу школска слава се слави тек након ослобођења од Турака 1878.

Еснафске славе

Занатска удружења у прошлости звала су се еснафи или руфети. Сви занати су имали уредбе и правила по којима су се управљали, а сваки еснаф је имао славу која је називана „еснафски пир“. Турчије и сарачи у Нишу су славили светог Илију. Трговци су славили Св. Тројицу, бакали Три Јерарха, пекари, лебари, абације и други занати који раде са ватром св. Атанасија, дунђери св. Тому, обућари св. Спиридона, мумције пророка Данила, механиције Тодорову суботу, а често је и свети Сава био занатска слава. Еснафска слава се слави као и друге славе, уз обавезно резање колача у цркви, и заједничку гозбу свих чланова еснафа.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Исто, 19, 20, 22, 23.

¹⁵⁷ Исто, 20.

¹⁵⁸ Б. Грубачић, М. Томић, *Српске славе*, 21.

Литература:

1. Антонијевић Драгослав, Алексиначко поморавље, Српски етнографски зборник, књига LXXXIII, Живот и обичаји народни, књига 35, Београд, 1971.
 2. Антонић Драгомир, Миодраг Зупанц, Српски народни календар за 1991. годину. Београд, 1990.
 3. Аранђеловић Никола, Рукописи, народни музеј Ниш, инв.бр. 2050.
 4. Васић Јовица, Јелашница, Хроника села 43, Београд, 1996.
 5. Влаховић Др Петар, Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије, Београд, 1972.
 6. Грубачић Братислав, Момир Томић, Српске славе, Београд, 1988.
 7. Јанковић Божић, Задругарство у Сићеву, 1905 – 1990. Ниш, 1990.
 8. Кулишић Шпиро, Петровић Ж Петар, Пантелић Никола, Српски митолошки речник, Београд, 1998.
 9. Миловановић Крста, Гаврић Томислав, Речник симбола, Београд, 1994.
 10. Мишкова Иглика, Просфори печати за хляб, Софија, 2007.
 11. Народне новине, Ниш, 9.04.2012; 12. 04 2012.
 12. Нишки лексикон, Лазарице, Београд, 2011. (226).
 13. Петровић Сретен, Културна историја Сврљига, Ниш, 1992.
 14. Пешић-Максимовић Надежда, Казивање и певање песама у селима око Ниша, Зборник Народног музеја Ниш, број 10. Ниш, 2001. (63-86).
 15. Стојичић-Драгићевић Жижа, Примери украшавања народног градитељства у Србији, Зборник народног музеја Ниш, број 10. Ниш, 2001. (125-130).
 16. Тојага-Васић Љиљана, Заветине у нишким селима, Етно-културолошки зборник, књ. 4, Сврљиг, 1998. Стр 287-290.
 17. Трајковић Ива, Божићни обичаји у Нишу и околини, Гласник етнографског музеја, број 69. Београд, 2005 (31-45)
 18. Трајковић Ива, Крсна слава у Нишу и нишким селима, Етно-културолошки зборник, књига 4, Сврљиг, 1998. (295-299).
 19. Трајковић Ива, Очувана староварошка балканска архитектура на југоистоку Србије-доксатара у Алексинцу, Зборник народног музеја Ниш, бр. 1, Ниш, 1985. (69-86)
 20. Трајковић Ива, Посмртни обичаји и гробља у Нишу, Зборник Народног музеја Ниш, број 20, Ниш, 2011 (145-158)
 21. Трајковић Ива, Роми – Цигани Ниша, Зборник народног музеја Ниш, број 9. Ниш, 2000. (117-162).
 22. Трајковић Ива Свадебни обичаји у Нишу, Зборник народног музеја Ниш, број 18-19, Ниш, 2010 (75-86)
 23. Трајковић Ива, Сточарство на Чемернику, Лесковачки зборник, број 44, Лесковац, 2004 (253-274)
 24. Црквени календар за 2012. Годину.
 25. Хофман Мр Ана, Марковић Александра, Вокална музичка традиција околине Ниша, Београд, 2005.
- Iva Trajković

Traditional Christianity in Niš

Abstract

In this catalogue and at this exhibition, we depicted life of the Orthodox Christians in Niš and its surrounding area in all aspects of religious life. Around 80% of the population is of Orthodox religion, and they are consistent admirers of the only one Lord God Jesus Christ. Believers regularly attend worship services at numerous churches during major religious holidays. Holidays are not working days and many saints are celebrated on their saint's day. The life cycle of each individual, i.e. birth, christening, marriage and death, is followed by Christian religious rituals and ceremonies. Nowadays, almost all new-born children are christened in the church with appropriate prayers and rituals performed by a priest in presence of godparents. Besides the administrative wedding, most of the young people are also getting married "before the God" in church. Burial of the Orthodox Christians is unthinkable without the dead office that is officiated by a priest over a catafalque of a deceased at his/her home, chapel or church. People believe in an afterlife. The priest is also invited for officiating commemorations that are organized during the first year after the death of the deceased, and to attend memorial service, which was established by the church. On Day of the Dead, people visit graves of their ancestors and bring food and drinks, which are distributed to others for repose of the souls of the dead.

Orthodox Serbs celebrate during the year all Orthodox festivities that have been established by the church and that are significant in the history of Christianity. The Lord's festivities, Christmas and Easter, are awaited with joy with a long fasting that precedes them, and are celebrated with numerous rites and rituals. Christmas is celebrated as the day of Christ's birth, and on that day people greet each other with «Christ is born, truly He is born». Easter is celebrated to commemorate The Passion - The Crucifixion of Christ, and his Resurrection, the act by which his divine power has been confirmed and victory of life over death was made official. On that day, people greet each other with «Christ has resurrected, truly He has resurrected». With bloodless sacrifice - bread and wine, people take the Holy Communion in the church, and the Holy Communion is memorial to the Last Supper which Christ had arranged for his disciples before his sufferings, on Maundy Thursday. Bread and wine are substitutes for Christ's body and blood. The Lord Jesus Christ is always present in prayers of people from this region. People bow to Him, pray Him and address Him on all occasions, in good – thanking to the Lord, in bad - praying for help, hoping that their cries would be heard.

The Lord's and the Holy Virgin Mary's festivities are, by their importance and celebration among people, almost equal. Nativity of the Holy Mother of God, Presentation of the Holy Virgin, Annunciation and Assumption people celebrate by celebrating the patron saint (slava) and fairs, and those festivities are especially celebrated by women. People equally pray the Lord God and the Holy Virgin Mary and believe in her blissful Divine power.

Angelic festivities are celebrated by commemoration, as church patron saint, guild patron saint, family patron saint - slava and people believe in their divine power, because they are considered to be closest to the God. Most celebrated saints are the Archangels Michael and Gabriel. People consider them to be "living" saints and on those days people do not cook the slava wheat. Immediately after the angelic festivities, follow the prophetic festivities - by people's respect for and celebration of those festivities. Although the prophets lived before Christ, people think that they were directly related to the Supreme God, who spoke through them. The most celebrated prophet is St. John the Baptist- the Forerunner, who had announced the coming of Christ and personally baptized him in the Jordan River. Prophets are celebrated as the patron saints (slava) and with various rites and rituals.

Apostles and apostolic festivities in the hierarchy of celebrations and commemorations occupy an important position. People respect and celebrate worthily also the Holy Fathers festivities, the Ecumenical pastors and teachers, festivities of hiero-martyrs, martyrs, venerable ones, righteous ones, unmercenary physicians. Once in a year, their day is celebrated as the day of their patron saint, the patron saint of a craft, a city or a church.

Orthodox Christians from those regions traditionally and ritually celebrate the patron saint (slava)-a saint who was chosen by their ancestors, with a feast and ritual sacrifice in cake, wheat, roasted meat, wine. The most celebrated patron saint is St. Nicholas, who is then followed by the Holy Archangel, St. John, etc. The cake is cut by the priest in the church, for the health of the householder, his family members and for progress in works during the year.

Celebration of the church, city, village, school patron saints have been preserved to the present day, and the guild patron saints have ceased to be celebrated with disappearance of traditional crafts. During processions, people would visit the village area or a part of the city and on a sanctified – holy tree a priest would carve the cross. With processions, people would protect their village and crops from hail and drought and they have favorable impact on yield in the fields. In the past, besides processions, villages and towns had been visited during a year by agrarian ritual magic groups: "koledar", "sirovar", "lazarica", "kraljica", "dodole" and other groups in order to drive away evil forces during the year, so that people and cattle could multiply in health, in order to protect fields from drought, hail clouds, floods and to increase their fertility.

During the festivities, in a household numerous objects were used for religious rite and ritual activities. Those were censers, candleholders, crosses, holy water jars, vigil lamps, mumakaza (iron scissors for cutting candle wick), anaphora (blessed bread) boxes, candles etc. On the exhibition, they will be accompanied by numerous rite bread loafs, molded in plaster, that are made for Christmas, Easter, celebrations of the patron saints (slava) and other festivities. Painted and decorated Easter Eggs enable us to grasp the size of this festivity and their significance in Easter customs and rituals. National jewelry from this region that was worn as amulet on one's head, round a neck, on the chests, arms, round waist, with visible Christian motives, cross and other symbols, is also a part of the exhibition. Numerous objects for use in homes and folk musical instruments from these regions have the motives associated with Christianity, which also can be seen. We hope that this catalogue and the exhibited objects will fully depict the religious life of Orthodox Christians in Niš and its surrounding in all its segments, from distant past until the present days.

ΚΑΤΑΛΟΓ

КАТ. БР. 1

1. Рељеф

крај II века н.е.

дим. 0,60x0,40x0,18м

Ниш (Naissus)

Народни музеј Ниш, инв.бр.178/Р

2. Гробница са фрескама (Мост младости)

VI век н.е.

дим: 2,5x2,7м

Ниш (Naissus)

Гробница правоугаоне основе с полуобличастим сводом. Унутрашњост је била декорисана фрескама с вегетабилним орнаментом изведеним црвеном бојом. На западном зиду је осликан христограм и дрво живота.

3. Гробница са фрескама (Дом средњошколске омладине)

Крај IV-прва половина V века н.е.

Дим: 2,63x2,33x1,78м

Ниш (Naissus)

Гробница правоугаоне основе с полуобличастим сводом. Унутрашњост је била декорисана вегетабилним мотивима, гроздовима, стојећим фигурама, христограмом, хермама и палмовим гранама.

фото: Ненад Младеновић

КАТ. БР. 2

КАТ. БР. 7

КАТ. БР. 7

4. Гробница са фрескама (ул. Књажевачка 55)

Крај IV-прва половина V века н.е.

Дим. 2,30x2,30x2,05м

Ниш (Naissus)

Гробница квадратне основе с полуобличастим сводом. На своду представа христограма на светлоплавој подлози.

5. Саркофаг

олово, ливење

око 410.год.н.е.

дим. 0,85x0,45x0,25.

Ниш (Naissus)

Народни музеј Ниш, инв.бр. 51/В

Саркофаг с поклопцем који прелази преко горњег правоугаоног дела. Откривен је 1953. у зиданом гробу, лево од улаза у крипту базилике. На горњој површини поклопца, по средини, пластично изведен крст. На крајевима хоризонталног крака по једна стојећа фигура у дугој хаљини. На крајевима вертикалног крака *tabula ansata* и три бисте. Исте представе налазе се и на ужим, бочним странама саркофага. Доњи део је перфориран кружним отворима.

6. Комплет за игру

керамика, стакло, кост, мермер

IV век н.е.

Ниш (Naissus), гробни налаз

Народни музеј Ниш, инв.бр. 382-387, 389, 392/В

Налаз сачињавају: већи маслинасто глеђосани крчак са две дршке, стаклени пехар, две коцкице са урезаним „окцима“ од 1 до 6, два мермерна и 22 кружна коштана жетона са нумерацијом или без ње. Служио је за игре *ludus*, *latronculum* (слична шаху), *duodecimscripta* (слична игри чевече не љути се) и *talus*, при којој су се коцкице бацале из пехара (игра слична јамбу).

КАТ. БР. 9

КАТ. БР. 5

7. Сандале

кожа, плута, позлата

IV век н.е.

Ниш (Naissus)

Остаци доњих кожних делова сандала и плуте од две особе. На кожним деловима видљиви трагови позлате. Регистровани су и остаци ланеног тканог платна.

8. Мерица

бронза, ливење, урезивање

крај IV века н.е.

дим. вис. 9цм, Ро 10,4цм, Рд 11,1цм

Ниш (Naissus)

Народни музеј Ниш, инв.бр. 1063/Р

Посуда од бронзе, цилиндричног облика мање оштећена при врху и дну. Са спољне стране при врху, између три пара паралелних линија, урезан натпис у три реда: *SEXTA I EXAC CIVIT NA / ISSAT / URAN*

Скраћенице у првом реду одвојене су урезаним листићима, а у средишњем делу имена Уранијус укомпонован је Христов монограм.

9. Жижак (Lucerna)

керамика

крај IV века н.е.

дим: дуж. 11цм, вис. 3,6цм, Ро 7цм, Рд 3,2цм

Ниш (Naissus)

Народни музеј Ниш, инв.бр. 498/В

Жижак од црвено печене земље, кружастог облика, са два отвора на диску уокворена кружним венцем наизменичних троуглова и квадрата по ободу диска. Између два отвора на диску и кљуну, пластично је изведен христов монограм.

10. Крст

– *држач кандила*, бакар, ливење

дим. 5,4 x 4 cm

случајни налаз / кеј гвозденог моста који води у Тврђаву /, Ниш, 1959.

НМН, инв. бр. 637/Св.

VI - VII век

Држач кандила од бакарног лима у облику латинског крста, са посебно ливеним крацима, благо проширеним на угловима и спојеним нитном. Кроз отвор на горњем делу вертикалног крака је провучена кука од бакарне жице, док су кроз отвор на доњем делу крака крста, преко три бакарне жице, окачене три мање куке које су непосредно носиле кандило.

необјављено

11. Крст

– *процесиски*, бронза, ливење, урезивање

дим. 35 x 20 cm

случајни налаз /рушевине старог града/, Сврљиг, 1923, откуп од Александра Милановића из с. Богденица, 1959.

НМН, инв. бр. 639/Св.

IX - X век

Процесиски крст у облику латинског крста већих димензија, са додатним кружним проширењима на угловима хоризонталног и доњег дела вертикалног крака. Крст је нитнама причвршћен за држач који у једном делу има облик призме, са прорезом отвореним на све четири стране у виду веће кључаонице. Задњи део крста није обрађен, док су на крајевима и централном делу предње стране крста у медаљонима урезана попрсја светитеља: Исус Христос /ИС ХС/ у горњем вертикалном краку, Св. Геронтије /ГЕРОНТИОС/ у левом хоризонталном, Св. Георгије /ГЕОРГИОС/ у централном делу крста, Св. Теодор /ТЕОДОРОС/ у десном хоризонталном и Св. Полихронија /ПОЛИХРОНИЈА/ у доњем вертикалном делу крста.

Литература: Николић Р., 1961, 220-222.

12. Чаша

сребро, ливење, искуцавање, пунктирање

дим. R. 11,8 cm; H. 3,5 cm

случајни налаз /рушевине старе цркве /, околина Куршумлије, откуп пре II светског рата

НМН, инв. бр. 302/Св.

XIII - XIV век

Чаша има облик мање кружне зделе која је по ободу са унутрашње стране орнаментисана преплетом валовница и тачкастим мотивом у виду низа «бисера», док је при дну изведен у низу стилизован вегетабилни мотив у виду листова и ситних цветића око кружног медаљона са представом фантастичне животиње – грифона, која у себи носи снагу земље и снагу неба, симболизујући људску и божанску природу Христа.

необјављено

13. Иконица

таксист са карбонатном компонентом, резање, урезивање, трагови бојења

вис. 4,9 cm

случајни налаз /гробница/, Јагодин-мала, Ниш, 1946, поклон Божицара Младеновића из Ниша, 1955.

НМН, инв. бр. 155/Св.

X - XII век

Иконица је лучно засведена, према дну се шири и завршава формирајући равно постоље, али истовремено има на врху и мали испуст кроз који је хоризонтално недовољно изведен отвор за низање. Задња страна је оштећена, заглачана и благо заобљена, док је на предњој страни у плитком рељефу приказана сцена Крштења. Христ са прекрштеним рукама на грудима стоји у Јордану, лево је поред њега приказана фигура Јована Крститеља, десно фигура анђела са убрусом, а изнад Христове главе је приказан голуб. Свети Дух се јавља у знаку голуба који слеће, а син Божији у Христу. На иконици се са предње стране уочавају трагови плаве и врло слаби трагови црвене боје.

необјављено

14. Иконица

крипто - кристаласти талк стеатитског порекла,
резање, урезивање

дим. 3,1 x 2,2 cm

лок.»Св. Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 138

НМН, инв. бр. 522/Св.

XII - XIII век

Иконица је резана у облику привеска са масивном ушицом за низање и рељефном представом попрсја Богородице у овалном оквиру. Главу Богородице, око које је урезан нимб, обавија огртач / μαφόριον / који се спушта са главе и обавија рамена. На задњој, равној страни иконице је урезан већи крст.

Литература: Крушковић Р., 1972, кат.бр. 46; Радојковић Б., 1976, кат.бр. 10, сл. 10; Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат.бр. 246; Хан В., 1977, сл. 16; Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат.бр. 10; Кораћ В., 2002, Т. II, сл. 204.

15. Крст - привезак

гвожђе, ливење, урезивање

дим. 4,5 x 2,7 cm

случајни налаз / гроб /, Јагодин-Мала, Ниш, 1936.

НМН, инв. бр. 781/Св.

X - XII век

Привезак у облику латинског крста са изједна ливеном и профилисаном масивном ушицом за низање на горњем делу вертикалног крака. Крајеви хоризонталног и доњег дела вертикалног крака имају пластично наглашен завршетак у виду куглице. необјављено

16. Крст – привезак

бронза, ливење

дим. 3,5 x 2,8 cm

лок.»Гласија», Ниш, 1975, гроб 13

НМН, инв. бр. 561/Св.

XI - XII век

Привезак је у облику грчког крста са изједна ливеном и бочно постављеном алком за низање на горњем делу вертикалног крака. Заобљени крајеви кракова крста су орнаментисани са по једним пластично наглашеним кругом и малим тачкастим испупчењем у средини, док се у средишњем делу крста налази кружно удубљење које је могло да послужи као лежиште за емајл. Задња страна привеска је равна.

Литература: Ерцеговић - Павловић С., 1977, 94, Т. III, сл. 1; Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., кат.бр. 217.

КАТ. БР. 15

17. Крст – привезак

уљни шкриљац, резање, урезивање

дим. 1,6 x 1,4 x 0,5 cm

лок.»Св.Пантелејмон», Ниш, 1966, гроб 39

НМН, инв. бр. 359/Св, XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста орнаментисаног урезаним «окцима» на предњој страни. Један део хоризонталног крака је оштећен. Отвор за низање, бочно постављен на горњем делу вертикалног крака, није изведен до краја. Реч је о недовршеном примерку крста.

Литература: Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1922, кат. бр. 9; Кораћ В, 2002, Т. VI, сл. 36.

18. Крст – привезак

глина / глинац /, резање

дим. 3,4 x 2,1 x 0,7 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 2003, гроб 58

НМН, инв. бр. 804/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста са равно резаним хоризонталним и благо проширеним завршенима вертикалног крака, на чијем се горњем делу налази хоризонтално изведен отвор за низање о ланац.

Литература: Црноглавац В, Чершков Т., 2011, 119, Т. III, сл. 11.

19. Крст – привезак

глинац, резање

дим. 2,8 x 2,3 x 0,5-0,7 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 96

НМН, инв. бр. 484/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста са благо профилисаним крацима неједнаке дебљине, оштећењем доњег дела вертикалног крака, и хоризонтално изведеним отвором за низање на горњем делу вертикалног крака крста.

Литература: Кораћ В., 2002, Т. VI, сл. 151.

20. Крст – привезак

хидролискуноско - каолинитска глина, резање, урезивање

дим. 2,9 x 1,9 x 0,7 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1966, гроб 26 б

НМН, инв. бр. 353/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста, равно резаних кракова орнаментисаних урезаним «окцима» на предњој страни, и отвором за низање који је бочно изведен на горњем делу вертикалног крака крста.

Литература: Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат. бр. 8; Кораћ В., 2002, Т. VI, сл. 27.

21. Крст – привезак

талк - стеатит, резање

дим. 2,1 x 1,9 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 2003, гроб 45

НМН, инв. бр. 805/Св.

XII - XIII век

Привезак је скоро облика грчког крста са хоризонтално изведеним отвором за низање о ланац на горњем делу вертикалног крака, без орнамената.

Литература: Црноглавац В, Чершков Т., 2011, 116, Т. III, сл. 2.

22. Крст – привезак

талк - стеатит, резање

дим. 2,6 x 1,8 x 0,6 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1966, гроб 34

НМН, инв. бр. 357/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста са бочно изведеним отвором за низање о ланац на горњем делу вертикалног крака, без орнамената.

Литература: Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат. бр. 1; Кораћ В., 2002, Т. VI, сл. 34.

23. Крст – привезак

талк - стеатит, резање

дим. 3 x 2 x 0,9 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1966, гроб 84

НМН, инв. бр. 415/Св.

XII - III век

Привезак је у облику латинског крста са бочно изведеним отвором за низање о ланац на горњем делу вертикалног крака, без орнамената.

Литература: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат. бр. 237; Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат. бр. 2; Кораћ В., 2002, Т. VI, сл. 120.

24. Крст – привезак

талк - стеатит, резање

дим. 3,5 x 1,7 x 0,6-0,8 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 112

НМН, инв. бр. 426/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста са два хоризонтална крака /тзв. двоструки крст /, са профилацијом која у пресеку кракова даје облик ромба, и бочно изведеним отвором за низање о ланац на горњем делу вертикалног крака крста.

Литературе: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат.бр. 248; Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат.бр. 3; Кораћ В., 2002, Т. VII, сл. 189.

25. Крст – привезак

антигорит, резање, урезивање

дим. 2,6 x 2,1 x 0,7 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 82

НМН, инв. бр. 477/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста, ваљкастих кракова, који су благо сужени и на крају равно завршени с једним малим удубљењем у средини крака крста. Горњи део вертикалног крака, који је наглашен урезаном хоризонталном линијом и додатно сужен, са бочно изведеним већим отвором за низање о ланац, завршен је у виду кубуса. У квадратном пољу на пресеку кракова на предњој страни су урезане две линије попут дијагонала, док је на задњој страни крста исти мотив мање изражен због вероватне излизаности од дуге употребе.

Литература: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат. бр. 247; Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат. бр. 6; Кораћ В., 2002, Т. VI, сл. 119.

26. Крст – привезак

антигорит, резање, урезивање

дим. 3,7 x 2,9 x 0,8 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 51

НМН, инв. бр. 411/Св.

XI - XIII век

Привезак је у облику латинског крста са заобљеним крацима. Завршетак доњег дела вертикалног крака је равно резан, као и крајеви хоризонталног крака који су и благо проширени, док се горњи део вертикалног крака крста са бочно изведеним већим отвором за низање о ланац завршава у виду кубуса с једним мањим брадавичастим испустом на врху, које има мало кружно удубљење у средини. Крајеви кракова крста су орнаментисани паралелно урезаним линијама, док је пресек кракова, у виду наглашеног већег четвртастог поља с обе стране крста, испуњен урезаним линијама које образују поље ромбова. На делимично оштећеним и веома излизаним површинама кракова крста се назиру неки урези који би могли да упуте на христолошке сигнатуре.

Литература: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат. бр. 248; Марјановић - Вујовић Г., 1986, 199, сл. 17; Николић Д, Максимовић М, Бабич Д., 1992, кат. бр. 7; Кораћ В., 2002, Т. VII, сл. 75.

27. Крст – привезак

сребро, ливење, урезивање

дим. 3,5 x 2,5 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 2002, гроб 15

НМН, инв. бр. 806/Св.

XII - XIII век

Привезак је у облику латинског крста са изједна ливеном бочно постављеном већом ушицом за низање о ланац, и заобљеним благо профилисаним крацима. Орнаментисан је праволинијским и кружним урезима, али и натписом изведеним грчким словима на хоризонталном краку крста који у преводу гласи: *Боже чувај онога ко ово носи*.

Литература: Црноглавац В, Чершков Т., 2011, 108, Т. I, сл. 2.

28. Крст – реликвијар

бронза, ливење, урезивање

дим. 11 x 5,5 cm

случајни налаз / гроб /, с. Ореовац, поклон Петра Зечевића из Ореовца, 1955.

НМН, инв. бр. 116/Св.

XI - XII век

Реликвијар је у облику латинског крста са благо проширеним крајевима кракова, са очуваним шарниром и масивном алком за низање о ланац. На аверсној страни је дата рељефна сцена Распећа са доста детаља. Христова глава је приказана са дугом косом и шиљатом брадом нагнута на десну страну и уоквирена крстастим нимбом. Христ је обучен у дуги колобион / *colobion* / који у наборима пада до изнад стопала постављених на супеданеум / *suppedaneum* /. Изнад Христове главе се налази на вертикалној греди причвршћена табула са урезаним словом Х, уместо скраћеног или целог Христовог монограма, а сасвим изнад су представљени Сунце и Месец. Поред Христових руку прислоњених уз хоризонталну греду су грубо изведене фигуре Богородице и Св. Јована / сведоци Христовог страдања /, а испод је грчким словима у два реда урезан текст из Јеванђеља по Јовану. Десно: ΙΔΕΟΥΣΣΟΥ / Јован, XIX, 26 / и лево: ΙΔΕΟΥΜΤΗΡΣΟΥ / Јован, XIX, 27 /. На реверсној страни реликвијара је дата рељефна представа Богородице Оранте са по једним попрсјем јеванђелисте у медаљону / Марко, Матеј, Лука, Јован /.

Литература: Максимовић М., 1992, кат. бр. 11, Т. III, сл. 2 а, 2 б ; Т. VIII, сл. 2.

29. Крст – реликвијар

аверс, бронза, ливење

дим. 6,3 x 3,4 x 0,3-0,4 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 96

НМН, инв. бр. 420/Св.

XII - XIII век

Аверс крста - реликвијара је у облику латинског крста са благо проширеним крајевима кракова, и очуваном каричицом од шарнира и на горњем и доњем крају вертикалног крака. У плитком рељефу је дата сцена Распећа са пластично наглашеним крстом изнад Христове главе, која је благо нагнута на десну страну и обавијена крстастим нимбом. Христос је оденут у дуги колобион / colobion / који се спушта до изнад стопала постављених на супеданеум / suppedaneum /. Преко колобиона је пребачен огртач који у вертикалним наборима пада са обе стране Христовог тела.

Литература: Марјановић - Вујовић Т, Томић Г., 1982, кат. бр. 238; Максимовић М., 1992, кат. бр. 5, Т. II, сл. 2; Кораћ В., 2002, Т. VIII, сл. 150.

30. Крст – реликвијар

аверс, бронза, ливење, урезивање, пунктурање

дим. 6,8 x 3,4 x 0,3 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 92

НМН, инв. бр. 418/Св.

XII - XIII век

Аверс крста - реликвијара је у облику латинског крста са благо проширеним крајевима кракова, и очуваном каричицом од шарнира на горњем делу вертикалног крака крста. Урезана је представа светитеља са рукама подигнутим на молитву, без назначене сигнатуре, у одећи коју чини доња хаљина и огртач пребачен преко рамена. Лице светитеља је приказано доста шематски, с дугим вертикалном линијом у пределу носа, краћим хоризонталним цртицама које представљају уста и очи, и брадом која је нагло проширена и наглашена заједно са оковратником, док је глава светитеља дата са представом косе, без уобичајеног нимба.

Литература: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат. бр. 240; Максимовић М., кат. бр. 2, Т. I, сл. 2; Кораћ В., 2002, Т. VII, сл. 135.

31. Крст – реликвијар

бронза, ливење

дим. 9,8 x 3,7 x 0,9 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 126

НМН, инв. бр. 433/Св.

XII - XIII век

Реликвијар је у облику латинског крста са равно резаним и благо проширеним вертикалним краком са профилисаним, масивном алком за низање о ланац. На аверсној страни је дата сцена Распећа са Христом нејасног лика, шиљате браде, пре с повезом, него нимбом око главе, у одећи која би могла бити нека комбинација колобиона / colobion / и кратке перизоме / περιζωμα /. Над главом и испод ногу су дата попрсја, а испод раширених руку су дата главе јеванђелиста. На реверсној страни реликвијара је представљена Богородица Оранта у дугој туниси / ὀρίβιον / која јој покрива стопала, са огртачем / μαφόριον / који јој омотава главу и рамена, док су на крајевима кракова представљена попрсја јеванђелиста.

Литература: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат. бр.243; Миловановић Д., 1985/1986, кат. бр.131; Максимовић М., 1992, 255, кат. бр.9, Т. III, сл. 1 а, б; Кораћ В., 2002, Т. VIII, сл. 295.

32. Крст – реликвијар

реверс, бронза, ливење, урезивање

дим. 12 x 6 x 0,4 cm

лок. «Св.Пантелејмон», Ниш, 1969, гроб 122

НМН, инв. бр. 431/Св.

XII - XIII век

Реверс крста - реликвијара је у облику латинског крста са благо проширеним крајевима кракова, и очуваним каричицама од шарнира са масивном и профилисаним алком за низање о ланац. Урезана сигнатура / ΜΙΧ ΠΑ / јасно упућује на Св. Михаила приказаног у одећи датој без много детаља. На горњем делу одеће је урезан већи крст с дужим доњим делом вертикалног крака према коме је управљена лева рука светитеља, док је десна привучена уз тело и подигнута на молитву. На лицу су јасно назначена уста, дуг нос из чијег корена се извијају обрве, и крупне очи које доминирају. Слободне површине хоризонталног крака крста и површина између сигнатуре и нимба су решене симетрично распоређеним «окцима».

Литература: Марјановић - Вујовић Г, Томић Г., 1982, кат. бр. 241; Марјановић Г., 1986, 199, сл. 16; Миловановић Д., 1985/1986, кат. бр. 131; Максимовић М., 1992, 250, кат. бр. 3, Т. I, сл. 3; Кораћ В., 2002, Т. VIII, сл. 202.

33. Крст – привезак

месинг, ливење

дим. 4,4 x 2,9 cm

лок. «Мали Саборни храм», Ниш, 1994, јама 1
НМН, инв. бр. 691/Св.

XVII - XVIII век

Привезак је у облику латинског крста са проширеним крајевима кракова и бочно изведеним отвором за низање о ланац на горњем делу вертикалног крака. На аверсној страни крста је приказана сцена Распећа са Христом чија је глава, праћена нимбом, нагнута на десну страну. На реверсној страни је приказана стојећа фигура Богородице са Христом на десној руци, док се на крајевима хоризонталног крака проширеним у виду тролиста уочавају допојасне фигуре светитеља дате у профилу.

Литература: Максимовић М., 2004, кат. бр. 10, Т. I, сл. 10 а, 10 б.

34. Крст

месинг, ливење, урезивање

дим. 5,0 x 4,3 cm

лок. «Мали Саборни храм», Ниш, 1994, јама 1
НМН, инв. бр. 685/Св.

XVII - XVIII век

Крст има облик латинског крста чији је доњи део вертикалног крака благо проширен при дну. Горњи део вертикалног и крајеви хоризонталног крака, са капљичастим проширењима на угловима кракова, су равно резани. Вертикални крак, на аверсној страни крста у плитком рељефу, носи представу Христа и голуба изнад Христове главе као зооморфног симбола Светог Духа везан за тему Христовог крштења. Крајеви хоризонталног крака крста, у оба квадратна поља, као иконографско решење носе по једно урезано Сунце са зрацима. Реверсна страна је доста сумарно и грубо решена, само са фигуром Христа у сцени Распећа. Глава Христа, престављена са великим очима и брадом праћена нимбом, несразмерно је велика у односу на тело низ које се у наборима спушта дуги колобион / solobion /, који судећи по свему покрива стопала, док су руке шакама приковане уз хоризонталну греду. На слободним површинама крста у смислу декоративног мотива су урезане линије у виду ромбичних поља.

Литература: Максимовић М., 2004, кат. бр. 5, Т. I, сл. 5 а, 5 б.

35. Крст

месинг, ливење

дим. 4,5 x 3,9 cm

лок. «Мали Саборни храм», Ниш, 1994, јама 1
НМН, инв. бр. 690/Св.

XVII - XVIII век

Крст има облик развијеног латинског крста са листолико проширеним и по ивици наглашеним крајевима кракова. Представе са сценом Распећа на предњој страни крста нису довољно јасно и прецизно изведене. Изнад Христове главе је могла стајати табула са сигнатуром, а у горњем краку голуб раширених крила или зрак Сунца, а можда и једно и друго као симбол Светог Духа. Лево од Христа је вероватно представљена фигура Св.Јована, десно фигура Богородице, а у доњем делу вертикалног крака стилизована Адамова лобања. По свему судећи у питању је спој иконографских решења копираних са неких старијих крстова.

Литература: Максимовић М., 2004, кат.бр. 11, Т. I, сл. 11.

36. Калуп

једнострану за ливење крста, бакар / арсен бакар /, ливење

дим. 4 x 3,8 cm

лок. «Мали Саборни храм», Ниш, 1994, јама 1
НМН, инв. бр. 686/Св.

XVII - XVIII век

Калуп за ливење аверсне стране крста са представом Распећа у централном пољу, и по једном допојасном фигуром јеванђелисте у пољима на крајевима кракова калупа.

Литература: Максимовић М., 2004, кат. бр. 12, Т. I, сл. 1.

37. Калуп

двострану за ливење крста, месинг, ливење

дим. 4,8 x 3,5 cm

лок. «Мали Саборни храм», Ниш, 1994, јама 1
НМН, инв. бр. 694/Св.

XVII - XVIII век

Представа Распећа у централном пољу, и по једна допојасна фигура јеванђелисте на крајевима кракова, одговара аверсној страни крста. Како се ради о двостраном калупу, на другој страни се по иконографском решењу очекује представа Богородице са јеванђелистима за реверсну страну крста, и ако се не уочава довољно јасна разлика у изгледу између једне и друге стране калупа.

Литература: Максимовић М., кат. бр. 14, Т. II, сл. 3.

38. ЗЕНОН (474-475, 476-491)

Ковница Константинополъ

солид, пречник 20 мм; тежина 4,46 g ↓

Хум, Ниш

НМН, инв.бр.3318/Н

Ав.

DN ZENO - PERP AVG

Попрсе Зенона у оклопу, спреда. На глави шлем са бисерном дијадемом. На десном рамену копље. У левој руци штит са представом коњаника који обара непријатеља.

Рв.

VICTORI - [A] AVGGG S

Викторија стоји окренута налево. У десној руци држи дугачки крст. У пољу, десно, звездица.

Литература: *Археолошко благо Ниша*, 267, кат. 302

Референца: RIC X, p. 307, no. 910

39. АНАСТАСИЈЕ (491-518)

Ковница Антиохија

фолис, пречник 32 мм; тежина 18,03 g ↓

Клисура, Ниш

НМН, инв.бр.156/Н

Ав.

DN ANASTA – SIVS PP AVC

Попрсе Анастасија у оклопу и палудаменту, надесно. На глави дијадема.

Рв.

М, изнад крст, лево и десно крст, испод Δ.

Литература: *Зборник Народног музеја Ниш 13-14*, 2005, 76, кат. 23

Референца: MIB I, 57; DOC I, 45c

40. ИРАКЛИЈЕ (610-641)

Ковница Константинополъ

солид, пречник 21 мм; тежина 4,27 g ✓

Горња Врежина, Ниш

НМН, инв.бр.171/Н

Ав.

dN hERACL – ЧS PP AVI

Попрсе Ираклија у оклопу и палудаменту, спреда. На глави круна са пендулијама, крстом и перјаницом. У десној руци држи крст. У пољу десно звезда.

Рв.

VICTORIA - AVGGE

Крст на постољу и три степеника. У пољу десно звезда.

Литература: *Археолошко благо Ниша*, 269, кат. 306;

Зборник Народног музеја Ниш 13-14, 2005, 109, кат.161.

Референца: DOC II-1, 5a.

41. АНОНИМНИ ФОЛИС (976 – с. 1030/1035)

фолис, пречник 30 мм; тежина 15,35 g ↓

Јагодин Мала, Ниш

НМН, инв.бр.97/Н

Ав.

Попрсе Христа у туники и химатиону, спреда. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље. У пољу IC – XC.

Рв.

[+ IhSЧ]S

[XRIS]TЧS

[bA]SILEЧ

[b]ASILE

Литература: *Зборник Народног музеја Ниш 13-14*, 2005, 112, кат. 170

Референца: DOC III-2, 5

КАТ. БР. 39

КАТ. БР. 41

42. МАНОЈЛО I КОМНИН (1143-1180)

аспрон трахеј номизма електрон, пречник 32мм; тежина 4,3 g ↓

Лок. Ждрело - Горевине, Гојмановац код Сврљига НМН, инв.бр. 138/Н

Ав. IC - XC

Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји на постољу спреда. У левој руци држи јеванђеље. У пољу, лево и десно, звезда.

Рв. MAN[УН]Λ - O

Манојло I, лево и Св. Теодор, десно, стоје спреда и држе између себе патријашки крст. Владар носи стему, дивитисион, оковратник и лорос. У десној руци држи мач. Светац са нимбом, у краткој војничкој туники и оклопу. У левој руци држи мач. Литература: *Зборник Народног музеја Ниш 16-17*, 2008, 86, кат. 202

Референца: DOC IV, 4c

43. ЈОВАН III ДУКА БАТАЦ (1221-1254)

номизма хиперпирон, пречник 28мм; тежина 4 g ↓ Ниш

НМН, инв.бр. 181/Н

Ав. IC - XC

Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу без наслона, спреда. У левој руци држи јеванђеље.

Рв. Ιó / Δέ - T / Π / ΦV / P / Γ

Јован III, лево и Богородица која га крунише, десно, стоје спреда. Владар носи стему, дивитисион, оковратник и лорос. У десној руци држи лабарум, а у левој анексикакију. Богородица са нимбом, носи тунику и мафорион. У пољу MP - ΘV.

Литература: *Археолошко благо Ниша*, 272, кат. 311; *Зборник Народног музеја Ниш 16-17*, 2008, 107, кат. 285

Референца: DOC IV, 5

44. СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН (1282-1321)

динар, пречник 21мм; тежина 1,84 g ↓

Територија Прокупља и Куршумлије

НМН, инв.бр. 29/Н

Ав. IC - [XC]

Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу са наслоном окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. VROSIVS - R/E/X - S - ST[EFAN]

Краљ, лево и св. Стефан, десно који му предаје заставу, стоје окренути лицем. Краљ у плашту и хаљини, у левој руци држи акакију. Св. Стефан са нимбом и у далматике левом руком прихвата јеванђеље.

Литература: *Нумизматичар* 29, 2011, 350, кат. 3.

Референца: В.И, 3.1

45. СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН (1282-1321)

динар, пречник 21мм; тежина 2,19 g ↑

Бериље, околина Прокупља

НМН, инв.бр. 160/Н

Ав. IC - XC

Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу са наслоном окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. VRO[SIVS] - R/E/X - S - STEFAN

Краљ, лево и св. Стефан, десно који му предаје заставу, стоје окренути лицем. Краљ у плашту и хаљини, у левој руци држи акакију. Св. Стефан са нимбом и у далматике левом руком прихвата јеванђеље.

Литература: *Нумизматичар* 29, 2011, 351, кат. 10.

Референца: В.И, 3.1

46. СТЕФАН ДУШАН (1331-1355)

динар, пречник 18мм; тежина 1,19г ↓

Србија

НМН, инв.бр. 183/Н

Ав.

Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу са наслоном окренут лицем. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.

Рв. [СФ]Б – ZP

Цар, лево и царица, десно стоје окренути лицем и држе између себе двоструки крст. Цар са затвореном круном, у сакусу, манијаку и дијадами држи десну руку на грудима.

Царица са отвореном круном, у сакусу, манијаку и дијадами, држи леву руку на грудима.

Литература: *Нулизматичар* 29, 2011, 355, кат. 40.

Референца: В.И, 6.22.2

47. УГОВОР О ЗИДАЊУ САБОРНЕ ЦРКВЕ У НИШУ

закључен 12. маја 1857.године у Нишу између црквене нишке општине и првомајстора Андреја Дамњановића из Велеса

папир, дим. 26х37,5

НМН, инв.бр.26/и

48. ПУНОМОЋЈЕ НИШКИХ ЕСНАФА ЗА ИЗБОР ЕГЗАРХА

документ издат 10.фебруара 1871.године, писан ручно са утиснутим печатима и потписима старешина еснафа који шаљу свог представника у Цариград да гласа за избор егзарха

папир, дим. 34х42

НМН, инв.бр. 146/и

49. ГРАМАТА

Свети архијерејски сабор Српске православне цркве у Београду одликује свештеника нишког Петра Икономовића протојерејским чином 4.јуна 1912.године

Папир, дим. 20,5х34,5

Власништво Нишке епархије

50. ДОКУМЕНТ О ОДЛИКОВАЊУ ПЕТРА ИКОНОМОВИЋА

Епископ нишки Доментијан одликује свештеника нишког Петра Икономовића правом ношења набедреника

29.децембра 1911.године

Папир, дим. 21х27,5

Власништво Нишке епархије

51. КАНДИДАТСКА ЛИСТА

Петар Икономовић свештеник нишки, кандидат за народног посланика за Ниш

9.фебруара 1893.године

Папир, дим. 23х30

Власништво Нишке епархије

52. ГРАМАТА

Свети архијерејски сабор Српске православне цркве одликује Петра Икономовића напрсним крстом

17.октобра 1891.године

Папир, дим. 21х34

Власништво Нишке епархије

53. ДОКУМЕНТ О ОДЛИКОВАЊУ ПЕТРА ИКОНОМОВИЋА

Епископ нишки Димитрије одликује црвеним појасом Петра Икономовића, свештеника нишког „за патриотске и родољубиве услуге“

24.марта 1885.године

Папир, дим. 21х34

Власништво Нишке епархије

54. ПРИВАТНА ПРЕПИСКА ПЕТРА ИКОНОМОВИЋА СА УПРАВОМ ХИЛАНДАРА

Папир, дим. 20х39

Власништво Нишке епархије

55. АУТОБИОГРАФИЈА ПЕТРА ИКОНОМОВИЋА

Папир, 6 страница, дим. 19х31

Власништво нишке епархије

56. БИБЛИЈА

Из библиотеке Стевана Сремца

Текст на руском црквенословенском језику

Москва, 1751. године

Корице од дрвета обложене кожом, са две металне копче на кожном каишу

Дим. 26,5х41цм

НМН,ЗССб, инв.бр.405

57. ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ

Манастир Св. Стефан, Липовац

1697.година

Корице обложене кожом са две металне копче

Дим. 20х31цм

Власништво нишке епархије

58. ПЕНТИКОСТАР

Црквена књига молитви са записима на маргинама
18.век
Корице обложене кожом
Дим 22х30,5цм
Власништво нишке епархије

59. ПСАЛТИР

19.век
Црква Св. Пантелеја
Корице обложене кожом
Дим. 24х35цм
Власништво нишке епархије

60. ПУТИР

Дрво, дим. 22цм, пречник 9цм
Власништво нишке епархије

61. ПЕТОХЛЕБНИЦА

Керамика, дим. пречник 17,5цм
Власништво нишке епархије

62. ЗЕЈТИНЛИЧЕ

Керамика, дим. 10цм
Власништво нишке епархије

63. КУТИЈА ЗА ПРИЛОГЕ

Дрвена кутија са ликом Богородице
Дим. 27х18х7,5цм
Власништво нишке епархије

64. ВОЗДУХ

Платно, златовез
Дим. 68х51цм
Власништво нишке епархије

65. АРХИЈЕРЕЈСКО ЖЕЗЛО

Припадало Доситеју Васићу, нишком епископу
Метал, 20.век, дим. 152,5цм
Власништво нишке епархије

66. АРХИЈЕРЕЈСКА МИТРА

Припадала Доситеју Васићу, нишком епископу
Текстил, драго камење, златовез
20.век, дим. висина 20цм, пречник 23цм
Власништво нишке епархије

67. АРХИЈЕРЕЈСКО ЖЕЗЛО

Метал, 20.век, дим. 158цм
Власништво нишке епархије

68. ПАНАГИЈАР

Са ликом распетог Исуса
Бакар, драго камење
19.век, дим. 15х10цм
Власништво нишке епархије

69. ПАНАГИЈА

Поклон патријарха Варнаве нишком епископу
Јовану Илићу
Са ликом богородице, на полеђини уписано:
Варнава патријарх српски
Јовану епископу нишком, Београд 1936
Сребро, драго камење
20.век, дим 17х8цм
Власништво нишке епархије

70. ПАНАГИЈА

Са ликом Богородице
Сребро, драго камење
19.век, дим. 12х9цм
Власништво нишке епархије

71. ПАНАГИЈА

Поклон Никанору, нишком епископу
На полеђини уписано: Никанору Епископу од
књегине Наталије
Константиновне 1897.год за спомен
Сребро, драго камење
19.век, дим. 12,5х8цм
Власништво нишке епархије

72. НАПРСНИ КРСТ

Са ликом распетог Исуса
Сребро, драго камење, стакло
19.век, дим. 20х10цм
Власништво нишке епархије

73. НАПРСНИ КРСТ

Поклон Никанору, нишком епископу
На полеђини уписано: Никанору ниш. Епископу
од смерних молитвеника
Краља Александра и краљице Драге у знак
признања Ускрс 1903.год
Сребро, драго камење, стакло
20.век, дим 15х9,5цм
Власништво нишке епархије

КАТ. БР. 69

74. ПОСЛАНИЦА ИНОКЕНТИЈА ЕПИСКОПА НИШКОГ

Ускршња посланица нишког епископа Инокентија
Ниш, штампарија Ђорђа Мунца, 1896.год.
Папир, дим 15x22cm
Архив Српске православне цркве

75. Парастос убијеним српским свештеницима у Јелашници.

Црно-бела фотографија, дим: 9x14
НМН, Збирка фотографија бр.376

76. Протести поводом Конкордата у Нишу.

Црно-бела фотографија, дим: 9x14
НМН, Збирка фотографија бр.54

77. Освећење споменика краљу Александру Карађорђевићу (1939).

Црно бела фотографија, 13 x 18cm
НМН, Збирка фотографија бр.1153

78. Освећење споменика краљу Александру Карађорђевићу (1939).

Патријарх Гаврило Дожић, трећи с лева епископ
нишки Јован, четврти прота Живота Станковић,
пети вири епископ загребачки Доситеј. Први с
десне стране епископ зајечарски Емилијан.
Црно бела фотографија, 13x18cm
НМН, Збирка фотографија 1153-а

79. Потврда

на немачком језику свештенику Вукадину
Вукадиновићу да је предмете стрељаних Рома
предао немачким властима издата 5. децембра
1941.

Папир, дим: 13 x 18 cm
НМН, Збирка докумената инв.бр.21

80. Допис

свештеника Богоја Ратковића из Јошанице од 10.
марта 1942. свештенику Вукадину Вукадиновићу
из Житковца у коме тражи обавештење да ли
је извршено опело над Ромима стрељаним
5.децембра 1941. и одговор Вукадиновића
17.марта 1942.

Каро папир. Димензије 20,5 x 33 cm
НМН, Збирка докумената инв.бр.21/1

КАТ. БР. 63

81. Проглас

свештеника Јабланице и Топлице упућен српском народу у коме се позива на борбу са јединицама НОБ против Немаца. Објављено 16. октобра 1944. у Прокупљу.

Новинска хартија, дим: 25 x 34цм.

НМН, Збирка докумената инв.бр. 330 НМН

82. Охридски пролог

23x15, трећа књига, штампарија „св. цар Константин“, Ниш, 1928 Инв.бр.: 52591
Универзитетска библиотека Ниш

83. Прота Петар В.Гагулић

У Сићевачкој клисури цркве и манастири, II књига, Ниш, 1980., стр.48, дим: 20 x14цм Инв.бр.: 4337

Офсет папир, Штампарија Г.Р.О. „Просвета“

84. Зборник НИШ И ВИЗАНТИЈА II

Ниш, 2004. Просвета, Ниш, 2004. офсет папир, 443 стране Инв.бр.: 7220

85. Зборник ЦРКВЕНЕ СТУДИЈЕ, 1

Центар за црквене студије, Ниш, 2004. Офсет папир, 393 стране Инв.бр.: П/ 4900

ДОСИТЕЈ ВАСИЋ,
НИШКИ ЕПИСКОП 1913-1933

КАТ. БР. 90

86. Ђорђе Крстић, СМРТ ЦАРА ЛАЗАРА, 1885. године

Уље на платну, 205 x 120 cm

Власништво Нишке епархије

У првом плану је представљена фигура цара Лазара изнад које је крилати анђео који је слетео по Лазареву душу, левом руком га је загрлио, док га десном ухватио за руку. Прва икона насликана за нишки иконостас је *Смрт цара Лазара* (1980). Том иконом Крстић, као представник реалистичког сликарства (минхенске школе), изазвао је сукоб са романтичарима предвођеним Стеваном Тодоровићем. Чувана у згради Владичанског дома преостала је само ова Крстићева слика, када је у пожару 2001. године нишка Саборна црква изгорела као и иконостас изузетне вредности.

87. Алексић Стеван, СПАЉИВАЊЕ МОШТИЈУ Св. САВЕ, 1909. године

Уље на платну, 75,5 x 113 cm

Није сигнирано

Купљено од Бранке Јаковљевић из Београда 1953. године

НМН, инв. бр. 109/ИУ

Сцени спаљивања моштију Св. Саве присуствује, лево, група жена, деце и мушкараца који гестикулирају рукама или стоје погнуте главе, десно два турска коњаника. У позадини, тројица до појаса нагих људи носе мртвачки сандук према ватри која се пламса. За време турске владавине мошти св. Саве су се налазиле у манастиру Милешева. Бојећи се, да се са тог места не дигне побуна против Турака, Синан паша Београдски је наредио да се мошти Светог Саве пренесу из Милешева у Београд и ту спале, на Врачарском брду 1594. године.

88. Поморишац Васа, РОЖДЕНСТВО, 1911. године (репродукција)

Уље на платну, 134 x 78 cm

Сигн. л. д.: В. Поморишац, 1911. ћир.

НМЗ, инв. бр. 685/ИУ

Приказан је део просторије (стаја), у коме су дрвене јасле пуне сламе, иза којих стоји Богородица са новорођенчетом (Христом) у наручју. Са њене леве стране је Јосиф, повијене фигуре према Христу. Централној сцени прилазе још два пастира. Лево је пастир седе косе и браде, испружених руку у којима носи јагње и показује у правцу Христа, десно је други пастир, младић који је у журби испустио штап и торбицу уз своју десну ногу прилазећи новорођенчету. Изнад целе композиције горе, са десне стране, у плавом сегменту неба, појављују се анђели и светлост која обасјава средишњи део композиције. У доњем десном углу види се глава вола. Боје су: плава, браон, зелена, окер, мрка, сива. Инкарнати су урађени у окер-ружичастој боји која је остала у сенкама.

89. Кризман Томислав, САБОРНА ЦРКВА У НИШУ, 1939. године

Уље на платну, 116,5 x 87 cm

Сигн. д. д.: Томислав Кризман 1939, лат.

Добијено од Градског народног одбора Ниш - Нишка Бања, 1952. године

НМН, инв. бр. 99/ИУ

На слици је приказан трг испред Саборне цркве у Нишу: у средишњем делу је pročеље цркве са звоником и куполама, десно је део парка са дрвећем. Лево су куће испред којих стоје две жене у народној ношњи. Испред цркве неколико шетача.

95. Непознат руски иконописац, УСЕКОВАЊЕ ГЛАВЕ СВ. ЈОВАНА, XVIII-XIX века

Темпера на дасци, 21,5 x 19 cm

Није сигнирано

Поклон Анђелке Прљинчевић из Београда, 1993. године

НМН, инв. бр. 726/ИУ

На икони (оусекновение чѣ тѣлѣ прѣ иованна прѣдот) су представљене две епизоде: лево, под великим порталом смештене су три фигуре у групи: целат који са високо уздигнутом руком замахује мачем, св. Јован у тренутку погубљења који показује левом руком испред себе на своје обезглављено тело. Са десне стране, испред грађевине са куполом је приказана Саломеја која у рукама држи златну посуду са Јовановом отсеченом главом, а испред ње је исти целат који левом руком заједно са Саломом придржава златну посуду, док у десној руци држи мач. Ореоли су златни. Изнад целе сцене је Бог отац-Саваот (гдѣ савѣѣѣѣ) у облаку раширених руку у гесту благослова. Боје су: црвена, маслинаста, златна, сиво-плава и окер. Оквир иконе је широка златна бордура. Лево и десно, на оквиру иконе је представљена св. мученица Недеља (?) и монах, преподобни Митрофан (?), -прѣ/митро-), док по горњем ободу су натписи на црквено - руском језику.

96. Непознат руски иконописац, ТРИПТИХ - СВ. НИКОЛА И ЧЕТИРИ СВЕТИТЕЉА, I половина XIX века

Темпера на дасци, 28 x 11; 32 x 21; 28 x 11 cm

Није сигнирано

Добијено од Анђелке Прљинчевић из Београда, 1993. године

НМН, инв. бр. 728/ИУ

У централном правоугаоном пољу, које је затворено дуборезним оквиром, у горњем делу у облику портала, приказан је допојасни лик Св. Николе (стѣн никѣла) обучен у плаву хаљину и бледо-црвени фелон изнад кога је бели лорос са крстовима, у левој руци држи затворено јеванђеље, док је десну руку подигао у гесту благослова. На левом крилу, у горњем пољу приказан је апостол Филип (стѣн филѣпѣ), десном руком показује на затворену књигу коју држи у левој руци, док је у доњем пољу приказан Св. Ђорђе (стѣн геѣрѣѣ). На десном крилу у горњем пољу је приказан Св. Трифун (стѣн трифѣѣѣ) који у десној руци држи крст, док је у доњем

КАТ. БР. 91

пољу Св. Димитрије (стѣн димѣтрѣѣѣ). Св. Ђорђе и Св. Димитрије су представљени као младићи, одевени у војничкој опреми и оделима док им се иза леђа виоре огртачи. Оба јунака су представљена у тренутку када дугим копљима извршавају спасилачке подвиге: Св. Ђорђе убија аждају, а Св. Димитрије цара Калојана. Боје су црвена, плава, зелена, жута. Цртеж је изведен мрком бојом, сигнатура црном и белом бојом, док су контуре ореола црвеном бојом. На полејини иконе је ознака (нс хс ~ нн ка).

97. Непознат иконописац, ДЕО ТРИПТИХА - БОГОРОДИЦА СА ХРИСТОМ,

I половина XIX века

Темпера на дасци, 30 x 18 cm

Није сигнирано

Поклон Анђелке Прљинчевић из Београда, 1993.

НМН, инв. бр. 729/ИУ

У правоугаоном пољу у виду портала, приказана је допојасна фигура Богородице (мнр ~~✠~~), окренута у полупрофилу, благо нагнута према Христу. Десном руком указује на Христа, док га левом руком придржава. Обучена је у хаљину чији оковратник и рубови рукава су обрубљени златном бордуром и црвени мафорион који јој покрива главу. На чеоној страни мафориона као и лево у висини рамена је по једна звезда. Исус (ис хс) седи на мајчиној руци, благо окренут према Богородици, у левој руци држи свитак, док десном руком благосиља. Обучен је у тамно-зелени хитон и позлаћени химатион. Ореоли су златни. Инкарнат је бледо-окер, са сиво-мрким сенкама. Позадина је мрка. Оквир иконе је орнаментисани дуборез.

98. Непознат иконописац, СВ. КИРИЛО И СВ. МЕТОДИЈЕ, 1879. године

Темпера на дрвету, 23 x 18 cm

Сигн. доле у средини бордуре: 1879. година

НМН, инв. бр. 936/ИУ

На икони су представљени апостоли, браћа Св. Кирило и Св. Методије, познати по својој мисионарској делатности. Десно је приказан Св. Кирил (сгын кырѣл), као средовечан човек дуге мрке проседе косе која му у увојцима пада преко леђа и мрке проседе браде. Одевен је у плави стихар, црвени фелон, епитрахил, лорос и надбедреник. У десној руци држи крст, док у левој отворени свитак са натписом - азбуком (а в г д). Лево од Св. Кирила је Св. Методије (сгын мѣѡдѣѣ), одевен у плави стихар, црвени фелон, надбедреник и лорос. У десној руци држи крст, у левој жезло. Оба светитеља на главама имају златне круне. Ореоли су златни. Иза њих, у облацима, у црвеном сегменту неба је Христ (ис хс) са раширеним рукама у гесту благослова. Обучен у црвени хитон и плави химатион. Око главе му је златни ореол са црвеним зрацима. Инкарнати лица су урађени у тамно-окер боји са сиво-мрким сенкама. Усне су им румене. Под је у црвеној боји, док је позадина у златној. Оквир иконе је златна и црвена бордура.

99. Непознат иконописац, ТРИПТИХ - БОГОРОДИЦА СА ХРИСТОМ И ЧЕТИРИ СВЕТИТЕЉА, XIX век

Темпера на дасци, 24,5 x 8,8; 30 x 17; 24,5 x 8,8 cm

Није сигнирано

Добијено од Анђелке Прљинчевић из Београда, 1993. године

НМН, инв. бр. 727/ИУ

У средишњем делу триптиха представљена је допојасна фигура Богородице, окренута у полупрофилу и Христ у њеном крилу приказан у стојећем ставу. Богородица десном руком показује на Христа, а левом га придржава. Обучена је у мрко-зелену хаљину и црвени цветни мафорион који јој покрива главу. На глави и на раменима је по једна бела звезда. Христ у десној руци држи *флабелум*, а у левој свитак. Изнад глава су круне и ореоли. У Христовом ореолу је уписан крст (ѡѡн). На оба крила триптиха приказани су светитељи са уобичајеним атрибутима. На левом крилу: у горњем делу је представљен арханђел Михаило, у десној руци држи позлаћени мач, док у левој круг са ознаком (ис хс) знак да је арханђел Михаило војвода христове војске. У доњем делу је насликана Св. Петка. На десном крилу триптиха: у горњем делу је приказан Св. Никола, са белом брадом и косом, десном руком благосиља, а у левој држи затворено јеванђеље и у доњем делу Св. Недеља (сгын недеѣѣ) са круном на глави као знак владарског порекла. Натписи су на црквено-словенском, нечитке због оштећења.

100. Непознат иконописац, СВ. ЈОВАН КРСТИТЕЉ, XIX век

Темпера на дрвету, 31 x 24,5 cm

Није сигнирано

Поклон Љубомира Рашића из Јасеновика, 1956. године

НМН, инв. бр. 186/ИУ

Св. Јован (сгын јѡѡѡн) са крилима, приказан је у фронталној фигури до изнад колена, као средовечни човек тамно кестењасте браде и косе која му у увојцима пада преко рамена. Десном руком благосиља, а у левој држи бронзану посуду у којој је његова одсечена глава, као и црвени крст и развијени свитак на коме је исписан текст стихире на литији вечерња Усековања (покантеса принажн...). Обучен је у црвену хаљину од камиље длаке преко које је пребачен зелено-окер огртач. Крила су му обојена у смеђо-црвенкастој боји, у горњем делу позлаћена. Ореоли су златни. Инкарнат је у океру. Позадина је зелена. Оквир иконе је окер и црвена бордура.

**101. Непознат руски иконописац, БОГОРОДИЦА
ХРАНИТЕЉКА ГЛАДНИХ, XIX век**

Темпера на дрвету, 31,5 x 25 cm

Није сигнирано

Поклон Народног музеја у Београду, 1951. године
НМН, инв. бр. 933/ИУ

На икони (образ скорбаше престѣла бѣѣ), средишњем делу приказана је цела фигура Богородице (мнр ђѣ), која стоји на округлом супеданеуму, са главом окренуто улево. Десну руку је високо подигла, док левом руком даје милостињу. Са њене леве и десне стране приказане су у групи по три мушке фигуре, изнад којих је по један анђео са сваке стране. Боје су: окер, браон, тамно-маслинаста и зелена. Оквир иконе је широка црвена и тања браон трака, по горњем ободу је натпис.

**102. Непознат руски иконописац, РАСПЕЋЕ
СА СВЕТИТЕЉИМА, XIX век**

Темпера на дасци, 37,5 x 31 cm

Није сигнирано

Поклон цркве у Великом Крчмиру, 1960. године
НМН, инв. бр. 220/ИУ

У средишњем делу иконе је представљен разапет Христ, док је изнад у облацима приказана допојасна фигура бога оца. На левој страни у горњем пољу је приказана Богородица са Христом, а у доњем пољу, Св. Ђорђе у моменту када убија аждају. Десно, горе је приказана допојасна фигура Св. Николе, док је у десном пољу испод, приказан Св. Димитрије на коњу са копљем у левој руци. Боје су: оранж, плава, зелена, окер и бела. Оквир иконе је шира оранж бордура, изнад које је исцртана тања бела линија.

**103. Непознат руски иконописац,
ХРИСТОС СВЕДРЖИТЕЉ, XIX век**

Темпера на дрвету, 44 x 37,5 cm

Није сигнирано

НМН, инв. бр. 935/ИУ

Представљен је допојасни лик Христа (ис-хс), са отвореним јеванђељем у левој руци на коме је исписан текст, док му је десна рука у гесту благослова. Приказан је као човек средњих година, дуге кестењасте косе која му у увјцима пада преко оба рамена и кратком кестењастом брадом. Око главе му је ореол са уписаним крстом, чија су слободна поља исшрафирана цик-цак линијама. Изнад оба рамена су правоугаона поља у којима је натпис (ѡ. пандо кратѡр). Обучен је у цветни хитон, црвено-оранж боје, чији је златни оковратник као и рубови рукава опшивен сребрном орнаментисаном бордуrom. Позадина је сребрна орнаментисана флоралним елементима. Цртеж је изведен мрком бојом, а контуре ореола и поља око натписа у техници искуцавања. Натписи су у оранж, док је текст у књици у црној боји. Инкарнат је сликан окером са мрким сенкама и белим осветљењима на истакнутим партијама лица. Икону уоквирује шира светло-плава, плава и црвена бордура.

КАТ. БР. 98

105. Непознат иконописац, ПРЕСТОНА ИКОНА - ХРИСТОС ПАНТОКРАТОР, крај XIX века

Темпера на дасци, 93,5 x 70 cm

Није сигнирано

Власништво Нишке епархије,
храм Св. Пантелејмон у Нишу

Исус Христ је представљен у попрсју окренут анфас, десну руку је подигао у гесту благослова, а у левој држи расклопљену књигу на којој је исписан текст црним словима (а њ есмь свѣтъ мнрѣ ходѣн по мнѣ не идать ходити ко тѣбѣ, но идать свѣтъ животнын.). Приказан је као средовечан човек, дуге кестењасте косе која му у увојцима пада преко оба рамена и са кратком кестењастом брадом. Око главе му је

104. Непознат иконописац, ПРЕСТОНА ИКОНА - БОГОРОДИЦА НА ПРЕСТОЛУ, крај XIX века

Темпера на дасци, 93,5 x 70 cm

Није сигнирано

Власништво Нишке епархије,
храм Св. Пантелејмон у Нишу

Богородица је представљена као веома млада жена овалног лица. Окренута је у полу профил са главом благо нагнутом ка Христу којег држи у левој руци. Обучена је у тамно плаву хаљну и црвено-браон мафорион који јој покрива главу. Оковратник хаљине и рубови мафориона су украшени широком златном траком богато орнаментисаном. На глави и на раменима је по једна бела звезда. Христос је десну руку подигао у гесту благослова, а у левој држи *флабелум* плаве боје. Обучен је у плави хитон и позлаћени химатион, а око струка је златни појас. Око главе су им ореоли, богато орнаментисани сребрним оковима, у Богородичином ореолу је драго камење и запис (за здравље *подродице*). Инкарнат је окерно-ружичасти са благим прелазима од тамног ка светлом. У горњем делу, на левој и десној страни, су два анђела који са једном руком придржавају Богородичин ореол, док другом руком држе златне медаљоне у којима је сигнатура (мнр ѣх). Оквир иконе је златна и црвена трака.

сребрни оков богато орнаментисан. Обучен је у црвено-златни хитон, чији оковратник и рубови рукава су богато орнаментисани, око струка му је плави појас везан у машиницу и тамно-плави химатион оивичен широком златном бордуром. Инкарнат је окер-ружичасти са мрко-маслинастим сенкама и благим прелазом од светлог ка тамном. Иза Христа са леве и десне стране су два анђела благо наклоњена према Христу, са рукама прекрштеним на грудима. Сасвим горе, у левом и десном углу, су медаљони у чијој црвеној површини је исписан текст (ис-хс). Позадина је плава. Оквир иконе је златна и црвена трака.

КАТ. БР. 92

106. Непознат иконописац, ПРЕСТОНА ИКОНА - СВ. ЈОВАН ГЛАВОСЕК, крај XIX века

Темпера на дасци, 93,5 x 70 cm

Није сигнирано

Власништво Нишке епархије, храм Св. Пантелејмон у Нишу

Св. Јован са крилима, приказан је у фронталној фигури до испод појаса окренут анфас, као средовечан човек тамно кестењасте браде и косе која му у увојцма пада преко рамена. Десном руком, коју пружа испред груди благосиља, а у левој држи златну посуду у којој је његова одсечена глава, као и бели развијени свитак (покантеса прнелнжн посе царско нектно). Обучен је у црвену хаљину од камиље длаке и љубичасто-сиви огртач. Хаљина му је у струку везана браон каишем. Крила су обојена у сиво-белој боји. Ореол око главе, десна рука до испод лаката и ореол око одсечене Јованове главе су орнаментисани сребрни окови. На плавој позадини, у горњем делу иконе, лево и десно, су два златна медаљона у чијим црвеним површинама су исписани иницијали (стын нв граднтелъ). Инкарнат лица је обрађен у окер-ружичастом са мрко-маслинастим сенкама и линијама које означавају боре. Натписи су исписани златним словима, а текст црним. Оквир иконе је златна и црвена трака.

КАТ. БР. 102

107. Непознат иконописац, СВ. ЈОВАН КРСТИТЕЉ, XX век

Темпера на дасци, 33,5 x 21,5 cm

Није сигнирано

Поклон Анђелке Прљинчевић из Београда, 1993. године

НМН, инв. бр. 730/ИУ

Приказана је стојећа полуфигура Св. Јована Претече, (стын јуџн). Окренута је према гледаоцу са малим окретом улево. Светитељ је обучен у сиво-мрку хаљину од камиље коже, са црвеним огртачем пребаченим преко рамена и припасаним појасом. У левој руци држи отворени свитак са натписом (покантеса н...), док десном руком благосиља.

Позадина је у жуто-окер боји. Контуре су исцртане мрком бојом, док су натписи у белој и црвеној. Инкарнат је осликан окером са зеленим сенкама и белим акцентима на истакнутим деловима лица. Оквир иконе је црвена трака.

108. Непознат иконописац, СВ. ЛУКА, XX век

Темпера на дасци, 18,3 x 13,2 cm

Није сигнирано

Поклон Анђелке Прљинчевић из Београда, 1993. године

НМН, инв. бр. 731/ИУ

Јеванђелист Лука (стын лұка) седи на столицу, а ноге држи на четвртастом супеданеуму. У рукама држи књигу јеванђеља по којој пише пером. Обучен је у црвену хаљину и зелено-сиви огртач. Десно је полица са лучним завршетком на којој су књиге и делови прибора за писање. Позадина је у доњој зони окер, а у горњој у браон боји. Натписи су у црвеној и окер боји. Оквир иконе је црвена трака.

109. Непознат иконописац, ИКОНА ИСУСА ХРИСТА, XIX - XX век

Темпера на дрвету, 36 x 26 cm

Није сигнирано

Поклон цркве у Великом Крчмиру, 1960. године

НМН, инв. бр. 219/ИУ

Приказан је допојасни лик Исуса Христа (кѣ хѣ), у фронталној фигури до испод појаса у седећем положају, као средовечан човек са густом косом и брадом који уоквирују доброћудно лице правилних црта. Десна рука му је у гесту благослова, а левом придржава отворено јеванђеље. Око главе му је златни ореол. Обучен је у црвени хитон, чији су оковратник и рубови рукава обрубљени златном бордуром, и плави химатион. Позадина је окер. Натписи су исписани на старо-словенском језику. Оквир иконе је тања црвена, златна и мрка трака.

110. Непознат иконописац, ХРАМОВНА ИКОНА - СВ. КОЗМА, СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН И СВ. ДАМЈАН, 1905. год.

Темпера на дасци: 94 x 70 cm

Сигн. д. л.: прилаже на поклон Миле Јовановић, кафеџија из Ниша, за здравље своје и своје породице, мати Зоика и супруга Даринка, Ниш 1905. гир.

Власништво Нишке епархије, храм Св. Пантелејмон у Нишу

Представљене су целе фигуре три светитеља, исцелитеља. Св. Пантелејмон сигниран (стѣн вѣко мѣтеникѣ пантелемонѣ), приказан је у средишњем делу иконе, у фронталној фигури, као млад и леп голобради младић, кратке кестењасте косе. Лево и десно су Козма (стѣн вѣко мѣтеникѣ козма) и Дамјан (бесѣбренници стѣн вѣко мѣтеникѣ дамјанѣ) благо окренути према Св. Пантелејмону, приказани као средовећни људи са мрком косом и брадом, који левом руком држе отворене ковчежиће са лековима, а десном прибор за давање лека (сребрне кашичице). Обучени су у кратке тунике, осим Св. Пантелејмона који носи и дугу хаљину, а преко леђа пребачени су им огртачи. Боје су: окер, тамно-зелена, црвена, тамно-плава, сиво-плава. Ореоли су им сребрни окови, богато декорисани. Иза њих, сасвим горе у облацима, појављује се допојасна фигура Христа, који је приказан као старац седе косе и браде, раширених руку у гесту благослова. Инкарнати су урађени у светлом тоналитету, док су истакнути делови лица исликани у бледо-ружичастој боји. Усне су им румене. Позадина је у доњем делу зелена боја у нијансама, према горњим партијама у плавој боји. Сигнатура је исписана белом бојом на старословенском.

КАТ. БР. 113

111. Јарослав Кратина, КОПИЈА ФРЕСКЕ СВЕТИ САВА, 1946. године

Темпера на дасци, 194,5 x 100 cm

Сигн. д. д.: коп. Ј. Кратина, гир.

Добијено од Гимназије у Нишу, 1952. године

НМН, инв. бр. 98/ИУ

Св. Сава, први српски архиепископ је приказан у целој фигури, фронтално, са дугом мрком брадом, у пуном архиепископском орнату. Десна рука му је у гесту благослова док у левој руци држи јеванђеље богато украшено и опточено драгим камењем. Око главе му је златни ореол оивичен црвеном линијом. Лево и десно од ореола је старословенски текст, недовољно читак због копираних оштећења (свети сава прѣв. шени архиепископѣ ~ все српскѣи зем. и всем подморскѣи). Позадина је нијансирана у мрко-плавој боји у доњој зони, према горе је плава. Копирана фреска је из манастира Милешева. Сматра се да је ово једини портрет Св. Саве настао током његовог живота.

112. Баба

Мањи, округло славски колач украшен тестом у облику осмице у чијим се отворима стављају со и паприка. Стоји на столу за време славе. Меси се за сваки сто по једна баба.

Попшица, Сврљиг, 20 век.

Брашно мешање, печење, одлив у гипсу.

пречник 15 cm, висина 6 cm.

НМН, инв. бр. Е 1640.

Литература: *Хлеб наш насущни*, Ниш, 2003.

Каталожки број 176.

113. Бакраче

Бакраче мањих димензија, са лучном декоративном дршком украшеном урезаним крстићима и крајевима у облику птичијих глава. У њој су свештеници носили свету водицу.

Ниш, 19 век.

Бакар, искуцавање, урезивање, гравирање, калаисање, казанџијски рад.

пречник 12 cm, висина 11 cm.

НМН, инв. бр. 628.

Литература: Ива Трајковић, *Метално покућство и посуђе*, Ниш, 2002. Каталог збирке, каталожки број 158; Ива трајковић, *Метално покућство и посуђе*, Ниш, 1998. Каталог изложбе, каталожки број 4.

114. Богу кола

Обредни хлеб квадратног изгледа у форми укрштених плетеница, облика латиничног слова С, асоцира на „свастику“. Меси се на Бадњи дан за вечерњу трпезу.

Луково, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 12 x 12 см.

НМН, инв. бр. Е 944.

Литература: Сретен Петровић, *Обредни хлебови*, каталог, Сврљиг, 1992.

115. Богу колач

Округао обредни хлеб са украсним мотивима у виду месеца окруженог звезда. Меси се на Бадњи дан за вечерњу трпезу.

Попшица, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, шарање, одлив у гипсу. пречник 26 см.

НМН, инв. бр. Е 1639.

Литература: *Хлеб...*, кат. 133.

116. Богу повојница

Мањи обредни округао хлеб, који се пече у пепелишту и једе на Бадње вече.

Гушевац, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 9 x 10,5 см.

НМН, инв. бр. Е 935.

Литература: *Хлеб...* кат. 134.

117. Божја кола

Обредни хлеб у форми два укрштена“ ковржања“ и потсећа на „свастику“, окружених венцем са рудом напред. Меси се на Бадњи дан за вечерњу трпезу.

Копајкошара, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 16,5 см, висина 5 см.

НМН, инв. бр. Е 940/1.

118. Бокал

Бокал цилиндричног изгледа са великом дршком, елипастим развратним отвором и олучастим сиском. Спреда украшен аплицираним двоглавим орлом са грбом и двама листоликим апликама. Употребљаван за вино.

Ниш, 20 век.

Глина, глеђосање, печење, грнчарски производ на ножном колу.

пречник дна 9,8 см, пречник отвора 8 см, висина 15 см.

НМН, инв. бр. Е 487.

119. Бројанице

Бројанице од четрдесет нанизаних елипсоидних ћилибарских перли на сременом концу, са кићанком у плаво-жутој боји. Празником и недељом, током молитве у цркви, мушкрци су ритуално одбројавали перлице.

Ниш, 19 - 20 век

ћилибар, срма, обрада, кујунцијски рад.

дужина 75 см.

НМН, инв. бр. 2035.

120. Бројанице

Бројанице од четрдесет два аморфна зрна нанизана на смени конач. Празником и недељом током молитве мушкарци су на њима ритуално одбројавали перлице.

Доња Врежина, Ниш, 19-20 век

ћилибар, конач, брушење, низање

дужина 72 см.

НМН, инв. бр. 406.

121. Брош

Брош лунуластог облика са иглом од позади. Напред украшен гранчицом и голубовима симболима страшног суда.

Бела паланка, Пирот. 19-20 век.

Метал, штанцовање, искуцавање, кујунцијски рад. ширина 2,5 см, дужина 7 см.

НМН, инв. бр. 1671.

122. Брош

Брош ромбоидног изгледа украшен стилизованом пластичном флоралном орнаментиком која окружује птицу, а окол у форми крста су плави и бели каменови (недостају два). Женски накит. Ниш, 19-20 век

Метал, позлата, стакло, златарски рад.

Дим: 7 x 3,5 см.

НМН, инв. бр. 545.

Литература: Радмила Крушковић, *Накит из етнографске збирке Музеја у Нишу*, Ниш, 1972.

Каталошки број 347.

123. Брош, амајлија

На позлаћеној игли виси плаво-жуто око, о које је прикачен метални крст украшен плавим емајлом. Жене и девојке су га носиле као заштиту од злих очију.

Ниш, 19 век.

Жица, метал, стакло, позлата, кујунцијски рад.

дужина 4,3 см.

НМН, инв. бр. 1473.

КАТ. БР. 124

124. Буклија

Ваљкасто-округла посуда од дрвених дужица наоколо, и једноделних бочних страна, са угравираним српским грбом - двоглавим орлом и круном на једној и натписом на другој страни: НЕУЗКРАТИ ВИНЦА БОЖЕ ДОК ГА СРБИН ПИТИ МОЖЕ. Бочно је чеп а околo кожни каиш. Употребљаван за вино.

Ниш, 19 век.

Дрво, кожа, метал, гравирање.

пречник круга 23см, ширина бока 6,2см.

НМН, инв. бр. Е 2128.

125. Буклија

Истоветна као и инв.бр.2128, једино текст гласи: ПУНА СРЦА ПУНЕ ЧАШЕ НЕКА ЖИВИ ДРУЖТВО НАШЕ.

Ниш 19 век.

Дрво обрада, резба рење.

пречник круга 24,5 см, ширина бока 7 см.

НМН, инв. бр. 585

126. Вечерница

Мањи, округао обредни хлеб украшен покрстицом на средини. Прави се од теста спремљеног за колач. Месе га на Бадњи дан, а ломе увече.

Тијовац, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 15см, висина 4см.

НМН, инв. бр. Е 959.

Литература: *Хлеб...* кат. 180.

127. Воденица

Обредни хлеб квадратног изгледа са рупом у средини-представља мучника, а остало су делови воденице (бука, шина на камену). Меси се на Бадњи дан, а на Божић се не носи у воденицу.

Лозан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим 14x11см.

НМН, инв. бр. Е 939.

Литература: *Хлеб...* кат. 158.

128. Волови

Округао, обредни хлеб украшен представом ујармљених волова са рудом по средини. Меси се на Бадњи дан за здравље волова.

Гушевац, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 16,5см, висина 6см.

НМН, инв. бр. Е 941.

Литература: *Хлеб...*кат. 154.

129. Градина

Обредни хлеб елипсоидног облика са украсима који представљају поврће у градини-башти (лук, леје, купус, паприка). Меси се на Бадњи дан.

Гулијан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 18 x 11см, висина 6см.

НМН, инв. бр. Е 945.

Литература: *Хлеб...*кат.155.

130. Гривна

Масивнапопуотворенагривнасадвема“јабукама“ са стране. Крајеви заобљени и декоративни. На средини се налази крст. Женски накит за руке.

Ниш, 17-19 век

метал ливење декорисање, кујунцијски рад.

пречник 6,5 см.

НМН, инв. бр. 3211.

131. Гривна

Гривна отвореног типа са двама розетама, незнатно проширеним крајевима на којима су представе светаца са ореолима, који су од ношења излизани. Женски накит за руке.

Рсовац, Алексинац, крај 19 века.

Месинг, ливење, јањевски рад.

пречник 6 см.

НМН, инв. бр. 2131/1.

132. Гривна-наруквица

Гривна отвореног типа, са проширеним овалним крајевима и двама розетама споља. Крајеви украшени људским ликовима са нимбусима. Женски накит за руке.

Паљина, Ниш, 18- 20 век.

Месинг, ливење, јањевски рад.

пречник 6 см, ширина 1,8 см.

НМН, инв. бр. 3161/2.

133. Гувно

Округао обредни хлеб који симболично представља гувно на коме се врше са положеним сноповима око стожера, са циљем да се обезбеди житородна година.

Околина Сврљига, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 21, висина 9 см.

НМН, инв. бр. Е 979.

134. Гусле

Гусле уобичајеног изгледа са коњском главом на врху, преплетеним змијама око врата, српским грбом, са фигурама Краљевића Марка и Милоша Обилића на телу. Народни музички инструмент.

Ниш, 19 век.

Дрво, обрада, резбарење, ручни рад.

дужина 73 см, ширина 20 см.

НМН, инв. бр. 1059.

135. Гусле

Гусле декоративно украшене резбаријом по врату и телу. Карактеристични су биљни мотиви, змија, птичија глава, српски грб са круном, заставама, копљима. Дуж врата исписан текст: ГАВРИЛО РИСТИЋ, У НИШУ 1885 ГОДИНЕ. Народни музички инструмент.

Ниш, 1885г.

Дрво. обрада, резбарење, кожа.

Дим: 67x19см.

НМН, инв. бр. Е 2196.

136. Држач кандила

Држач кандила облика стилизованог латиничног слова С, украшен флоралним мотивима и змијом.

Ниш, 19 век.

Месинг, ливење, позлата, занатски рад.

дужина 31см.

НМН, инв. бр. Е 2272.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 59.

137. Дугмад (пар)

Пар дугмади. На плочама угравирани двоглави орлови са крстом и југословенским грбом. Употребљавана за закопчавање рукава на кошуљи.

Ниш 20 век.

Сребро, нијело. гравирање, златарски рад.

Дим: 1,5x2см; 2x0, 9см.

НМН, инв. бр. Е 1000.

138. Женски крсник

Обредни хлеб у форми лептир машине који се печатира помоћу металног поскурника на средини (овде је цвет). Наменен је женском покојнику.

Лозан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешање, печење, одлив у гипсу.

Дим: 14x8см.

НМН, инв. бр. Е 960.

Литература: *Хлеб...* кат.129.

139. Жижице

У дрвеној кутији са сликом Богородице са Христом налазе се крстасте жижице за кандило које је производио ДАНЕ.

Ниш, 20 век.

Дрво, лим.

пречник 7см.

НМН, инв. бр.66

140. Зарфови

Украсне посуде пехарастог изгледа, мањих димензија, употребљаване за држање фарбаних јаја за Ускрс и као украс.

Ниш, Пирот, 19-20 век

Метал искуцавање, кујунџијски рад.

НМН, инв. бр.: 2245; 2445/1; 2354; 1003; 2353; 1021; 2343; 559; 2345/1-3; 558/2,4,5; 2352; 1020; 2348/1-4; 1163/1-4; 2350; 1023; 1342; 560; 2347; 2347/1; 1529/1,2; 2346; 562; 2344, 2344/1; 1004; 2345; 558/1; 1530/1,2.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 239-247; 249; 251-254.

141. Игла

Игла са голубом на врху (симбол светог духа). Употребљавана за причвршћивање косе, мараме на глави,

Село Гркиња, 1890.

Метал, кујунџијски рад.

дужина 12,8 см.

НМН, инв. бр. 1136.

142. Ускршња јаја

Ускршња јаја 50 комада. Офарбана различитим бојама и техникама (фарбана бојом, луковином, исцртавана руком, осликавана, са налепљеним сличицама итд. Прво офарбано јаје „чуваркућа“ је црвене боје.

Ниш, околина 20 век.

143. Јастучница

Правоугаона јастучица са потплатом и отвором са краће стране, украшена везом у техници “покрстица“. Употребљавана за спавање.

Прокупље, 20 век.

Вуна, конопља, предење, ткање, бојење, вез, ручни рад.

Дим: 98x52см.

НМН, инв. бр. Е 1298.

КАТ. БР. 142

КАТ. БР. 145

144. Јелече

Јелече од црног плиша, оперважено везом и ширитом. По ободу златовезом урађени стилизовани биљни мотиви и двоглави орлови спреда и позади (3), потплаћено. Носиле га девојке и жене о благданима.

Доња Студена, Ниш, 20 век.

Плиш, платно, срма, кројење, шивење, вез, занатски рад.

ширина 100 см, висина 38 см.

НМН, инв. бр. 2559.

145. Јелече

Јелече од црног плиша, потплаћено. Украшено златовезом по ивицама. Напред извезени орлови са круном и крстом на врху(грб). Носиле га у свечаним приликама девојке и жене.

Ниш, 19-20 век

Плиш, платно, златовез, кројење, шивење, занатски рад.

ширина 94 см, висина 40 см.

НМН, инв. бр. 380.

146. Јелече

Јелече плишано, бордо, излизано од ношења. Украшено по ивицама и угловима сребровезом стилизованим биљним и линијским мотивима, са наглашеним крстом назад. Носиле га жене о празницима, благданима и весељима.

Горња Студена, Ниш, 19-20 век

Плиш, платно, сребровез, терзијски рад.

ширина 98, висина 38.

НМН, инв. бр. 2976.

147. Јелече

Јелече класичног кроја са клинастим пешевима и оперваженим кончаним дугмадима са обе стране. Споља украшено гајтаном (златасти, бели, зелени), стилизацијом линијских и биљних мотива. Назад доминира стилизовани бели крст окружен двоглавим птицама. Носиле га жене и девојке празником.

Призрен, Ниш, 19-20 век

Платно гајтан, вез, терзијски рад.

ширина 85 см, висина 32,5 см.

НМН, инв. бр. Е55.

148. Кадioniца

Кадioniца облика мањег пехара са наглашеном стопом и лучном великом дршком. Горња половина глеђосана зеленом бојом, стопа енгобирана. Употребљављана за кађење људи, просторија.

Азбресница, Меровина, 20 век.

Глина, глеђосање, печење, грнчарски рад.
пречник отвора 8 см, пречник стопе 6,5 см,
висина 7,5 см.

НМН, инв. бр. Е 500.

149. Кадioniца

Кадioniца облика пехара са наглашеном стопом, звонастим перфорираним поклопцем са зракастим украсом на врху и лучном ручицом са стране. Коришћена у религиозне сврхе за кађење људи, просторија.

Ниш, 19-20 век

Месинг, ливење, занатски рад.
пречник стопе 9,7 см, висина 19 см.

НМН, инв. бр. Е 157.

Литература: И Трајковић, *каталог изложбе*, 63;
каталог збирке, 61.

КАТ. БР. 150

150. Кадioniца

Кадioniца пехарастог изгледа са наглашеном стопом, држачем, и поклопцем са крстом на врху. Ниш, 19-20 век

Месинг, ливење, занатски рад.

пречник стопе 8,5 см, висина 16,5 см.

НМН, инв. бр. бб

Литература: И Трајковић, *каталог изложбе*, 62.

151. Кандило

Кандило у облику чаше, ливено на пробој са представом Христовог распећа на четири стране. Назубљено по развращеном ободу. Испод је крст. Ниш, 19 век.

Месинг, ливење, кујунџијски рад.

пречник отвора 6,5 цм, пречник дна 5 см, висина 7,5 см.

НМН, инв. бр. Е 2274.

Литература: И. Трајковић, *каталог изложбе*, 63.

152. Кандило

Кандило чиграсто- пехарастог изгледа са алком и крстићем одоздо. Са стране су три декоративна држача ланчића, спојена овалним носачем. Коришћено у Нишу око 1840 године.

Ниш, 1840.

Легура метала, ливење на пробој, обрада, рад манастирских калуђера.

висина 50 см.

НМН, инв. бр. Е 1274.

153. Кандило

Кандило облика чаше, обод развращен и назубљен. Одоздо алка за крст који недостаје. Споља хоризонтално подељена у два неједнака поља са представом распетог Христа у ширим. Испод обода су алке (3) за ланце. Употребљавано у верске сврхе.

Сићево, Ниш, 17-19 век.

Месинг, ливење на пробој, занатски рад.

пречник 5 см, висина 8,5 см.

НМН, инв. бр. 202/СВ.

154. Кључ

Велики, гвоздени кључ са крстасто квадратним рукохватом и лепезастим механизмом за откључавање.

Ниш, 19-20 век

Гвожђе, ковање, занатски рад.

Дим: 33,5x11см.

НМН, инв. бр. Е 1098.

155. Ковржањак

Обредни хлеб облика латиничног слова С са увијеним крајевима. Месе га на Бадњи дан и поделе укућанима.

Лалинац, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 12,5 x 7 см.

НМН, инв. бр. Е 947/1-7.

156. Ковржањак

Обредни хлеб у облику осмице кроз коју се забада део Бадњака-„губина“. Меси се на Бадњи дан и носи приликом сечења Бадњака када се и поједе, даје се сваком члану домаћинства. Док се једе не говори се.

Манојлица, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 10x6см.

НМН, инв. бр. Е 961/1-3.

Литература: *Хлеб...* кат. 130.

157. Кондир

Овална бокаста посуда са кратким вратом, ширим отвором, великом лучном дршком и повијеним сиском. Декорисана крстастим мотивима.

Коришћена за позивање гостију на свадбе и славе.

Бреница, Ниш, 20 век.

Глина, обликовање на ножном колу, декорисање, глеђосање, грнчарски производ.

пречник дна 10.5 см, висина 24,5см.

НМН, инв. бр. Е 1955.

158. Коњски колач

Округао обредни хлеб украшен натуралистичком представом коња са коњаником. Меси се на Св.Тодора и намењује коњу за здравље.

Варош, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 16см, висина 5см.

НМН, инв. бр. Е 930.

Литература: *Хлеб...* кат. 165.

159. Коњски колач

Округао, обредни хлеб са рупом на средини кроз коју се на Св.Тодора ритуално пропушта зоб којим се крми коњ за здравље.

Околиште, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: Р-25см, вис-9см.

Инв. бр. Е 931.

Литература: *Хлеб...* кат. 164.

160. Коњски колач

Обредни, округао хлеб по ободу украшен венцем са натуралистичком представом коња у средини.

Меси се за Тодорову суботу коњу за здравље.

Шљивовик, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 25см, висина 8см.

НМН, инв. бр. Е 952.

161. Копча

Копча листоликог облика, ажурирана са представом птице (орао) у средини. Копча за женску тканицу.

Рагодеш, Пирот 17-18 век.

Бронза, ливење, ажурирање.

Дим: 5x6 см.

НМН, инв. бр. 2844.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 220; Ива Трајковић, *Златарство, кујунџилук и накит Горњег Понишавља кроз векове*, Ниш, 2003. Каталогски број 47.

162. Копча-пафта

Округла копча са крилима на пробој. На средини двоглави орао са крунама на главама и црвеним каменом у средини. Копча за женски појас.

Топли До, Пирот 18-19 век.

Алпак, ливење, посребривање, фасовање, камен, бакар, кујунџијски рад.

дужина 16см.

НМН, инв. бр. Е 1.

Литература: И. Трајковић, *Златарство...*, кат. 55.

163. Копче-пафте („седевлија“)

Бадемасте копче са уфасованим седефним листоликим апликама на крилима. На њима је угравирана представа Христовог рођења. Копче за женски појас.

Ниш, 19 век.

Сребро, бакар, седеф, обрада, искуцавање, кујунџијски рад.

дужина 20 см.

НМН, инв. бр. 66.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 244.

КАТ. БР. 163

КАТ. БР. 166

164. Копче-пафте

Бадемасте копче, на крилима седефне апликае са угравираним двоглавим орловима-симболом божанства. Ношене на појасу.

Ниш, 19 век.

Сребро, седеф, искуцавање, гравирање, фасовање, кујунџијски рад.

дужина 21 см.

НМН, инв. бр. 1847/б.

Литература: Р Крушковић, *Накит ...*, кат. 243; И Трајковић, *Златарство...*, кат. 73.

165. Копче-пафте

Стреласте копче украшене мотивом “дрво живота”. Копче за женски појас.

Ниш, 19 век.

Сребро, бакар, искуцавање, кујунџијски рад.

дужина 22 см.

НМН, инв. бр. 1127.

Литература: Р Крушковић, *Накит ...*, кат. 229.

166. Копче-пафте

Округле копче са мотивом Серафима на крилима. Копче за женски појас.

Печењевац, Лесковац, 19 век.

Легура сребра, искуцавање, гравирање, кујунџијски рад.

дужина 17 см.

НМН, инв. бр. 688.

167. Копче-пафте (“седевлије”)

Бадемасте копче, крила украшена седефним апликама на којима су гравирани двоглави орлови. Копче за женски појас.

Пирот, Б. Паланка, Ниш, 1912.

Сребро, седеф, искуцавање, гравирање, фасовање, кујунџијски рад.

НМН, инв. бр. 1847/а.

Литература: Р Крушковић, *Накит ...*, кат. 245; И Трајковић, *Златарство...*, кат. 74.

КАТ. БР. 170

КАТ. БР. 182

168. Кошуља

Кошуља од домаћег пртеног платна са дугим рукавима, разрезаним на крајевима. Оковратник има отвор са леве стране. Спреда украшена везом, стилизованим биљним мотивима а око врата са наглашеним белим крстићима. Мушка кошуља за свечане прилике.

Мерцелат, Сврљиг, 20. век.

Платно, ткање, вез, кројење, шивење, ручни рад. обим 128 см, висина 88 см.

НМН, инв. бр. Е 1903.

169. Крст

Крст у форми распетог Христа на средини и анђелима изнад (три). Аплика је преко дрвеног дела спојена на крстасту основу, са по једним крстом одозго и са стране доле. Недостаје део највероватније печатна плоча. Употребљаван у религиозне сврхе.

Равна, Књажевац, 17-19 век.

Месинг, дрво, ливење, нитовање, занатски рад.

Дим: 10 x 5,5 см.

НМН, инв. бр. 117/св.

170. Крст

Велики крст са тролучним крајевима и апликама (две недостају). Доњи дужи крак је је причвршћиван. На средини крста је насликан распети Христ са текстом И.Н.Р.И. Испод је мртвачка глава. Коришћен у верске сврхе.

Ниш 19 век.

Метал, месинг, керамика, сликање.

висина 20 см, ширина 15,5 см.

НМН, инв. бр. Е 1272.

171. Крст

Део печатног крста поскурника са распетим Христом, два анђела и Богом оцем, недостаје поскурник. Употребљаван као стона икона и поскурник.

Ниш, 1872.

Бронза, ливење, занатски рад.

висина 9,5 см, ширина 5 см.

НМН, инв. бр. 1460.

172. Крст

Део украсног крста са перфорираним отвором у коме је била иконица. Привезак, иконица за пут. Ниш 17-19 век.

Месинг, штанцовање, летовање, занатски рад.

ширина 4,5 см, висина 6,5 см.

НМН, инв. бр. 1009.

173. Крст

Дводелни крст на шарнир са паравоугаоним крацима. На средини је распети Христ. Донет из Јерусалима и чуван као амајлија.

Пирот, 1920-1930.

Месинг, ливење, занатски рад.

Дим: 3,1 x 2,2 см.

НМН, инв. бр. 1635.

174. Крстић

На једној страни крста је распети Христ а на другој Богородица. На крајевима и одоздо висе три перфорирана назубљена украса. Ношен као привезак.

Заплање, 19 век.

Метал ливење, гравирање, занатски рад.

висина 6 см, ширина 3 см.

НМН, инв. бр. 1462.

175. Крстић

Део печатног крста-поскурника са представом распетог Христа и уписаним годинама 1867, 1872. Коришћен као стона икона и поскурник за шарање обредних хлебова.

Ниш 19 век.

Бронза, ливење, занатски рад.

Дим: 20,5 x 9 см.

НМН, инв. бр. бб

176. Крст- поскурник

Истоветан са крстом инв.бр.331/св.

Употребљаван за шарање обредних хлебова.

Сићево, Ниш, 19 век.

Месинг ливење, гравирање.

висина 9,5см; плоча 4 x 3,5 см.

НМН, инв. бр. 161/св.

177. Крст-поскурник

Округао поскурник са држачем у облику крста.

Употребљаван за шарање обредних хлебова.

Рсовац, Алексинац, 19 век.

Дрво, обрада гравирање, ручни рад.

висина 16 см, ширина 5,5 см.

НМН, инв. бр. Е 1647.

Литература: *Хлеб...*кат. 122.

178. Крст-поскурник

Истоветан са крстовима инв.бр.161/св и 331/св, при дну поломљен. На плочи су угравирана имена светаца(Нико, Ранђе, Ђорђе,Тодор, Јован, Стеван, Димитрија, Враче, Еремија).

Употребљаван за шарање обредних хлебова.

Сићево, Ниш 17-19 век.

Месинг, ливење, занатски рад.

Дим. плоче 4,3 x 3,6 см; висина 11 см.

НМН, инв. бр. 160/св.

179. Крст-поскурник-печат

Крст на коме је представља запетог Христа, испод главе Бога оца? Свеца? и два анђела, причвршћен на правоугаону плочу са угравираним печатним поскурником и натписима ИС ХС НИ КА. Коришћен за шарање обредних хлебова.

Рујник, Ниш, 19 век.

Месинг, ливење, гравирање, занатски рад.

Дим. плоче 4 x 3,5 см; висина 10 см

НМН, инв. бр. 331/ св.

180. Кртица

Мали обредни хлеб који симболично представља кртицу. Меси се на Бадњи дан а настоје да га баце у туђу њиву, да неби правио штете у својој. Негде се намењује градини.

Бурдимо, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешање, печење, одлив у гипсу.

Дим: 7 x 3,5 см.

НМН, инв. бр. Е 969.

Литература: *Хлеб...*кат. 162.

181. Кутија

Кутија ваљкасто - цилиндричног изгледа, израђена од једног комада дрвета, са овалним поклопцем и чиграстим држачем. Декорисана биљним мотивима, грбом и иницијалима МО 1888 (Милан Обреновић) са крстом на врху. Употребљавана за држање дувана на двору Милана Обреновића.

Ниш, 19. век.

Дрво, токарење, резбарење, ручни рад.

пречник дна 11 см, висина 21,5 см.

НМН, инв. бр. 78

182. Кутија за нафору

Кутија за нафору кружног овалног изгледа са поклопцем и алком са стране. Орнаментисана гравираним стилизованим биљним и геометријским мотивима (крст на доњој страни и иницијали И.И.).

Ниш, 19-20 век.

Месинг, гравирање, полирање, кујунџијски рад.

пречник 7,5 см, висина 2 см.

НМН, инв. бр. 568.

Литература: И.Трајковић, *каталог збирке*, 229;

каталог изложбе, 80.

183. Кућа

Велики, округло, обредни хлеб украшен представом куће и укућана са домаћим животињама и змијом чуваркућом. Меси се на Бадњи дан и он је најважнији обредни хлеб.

Копајкошара, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 29см, висина 9см.

НМН, инв. бр. Е 932.

Литература: *Хлеб...*кат. 144.

184. Летургија „Литурђија“

Мањи, обредни округло славски хлеб украшен по средини траком са удубљењем за со, и унакрсно печатирани поскурником.

Гулијан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 13см, висина 8см.

НМН, инв. бр. Е 937/1.

Литература: *Хлеб...*кат. 179.

185. Ливада

Округло обредни хлеб који сликовито представља ливаду са змијом и косачем. Меси се на Бадњи дан и не баца на ливаду ради заштите од змијског уједа.

Лозан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 16 см, висина 5см.

НМН, инв. бр. Е 979.

Литература: *Хлеб...*кат. 161.

186. Лула

Лула, са дугачким, правим, декорисаним, цилиндричним камишем, усађеним у цилиндричну главу са поклопцем, и искривљеном сисаљком. На чашици угравиран грб Србије и натпис: „Кајмакчалан, године 1918“. Украшена цветним мотивима и преплетеним змијама.

Ниш, 1918.

Дрво, алуминијум, рог, месинг, ручни рад.

пречник 2,3 см, дужина 27см.

НМН, инв. бр. Е 2101.

Литература: Љиљана Тојага Васић, *Ниш на путу дувана кроз Србију*, Ниш 2006. каталогски број 20; Дивна Гачић, *Луле*, Нови Сад, 2011. Каталогски број 341.

187. Љубовник

Мањи, славски хлеб, облика два укрштена „ковржања“ - осмице. Држе га на столу током славе.

Тијовац, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 14х14см

НМН, инв. бр. Е 956.

Литература: *Хлеб...*кат. 177.

188. Мамлије

Три ланчића различите дужине спојена украсним кукицама са по два трапезоидна привеска на две жице. Украшен вегетабилним орнаментима око којих су целом дужином округли привесци са перфорацијама у форми крста. Ношени на „обрадачу“-ручнику позади, а качени са стране изнад ушију. Њима су се украшавале обредне групе Ккраљице“а коришћене су и за заштиту у врачању“промицао сепрстен онога кога треба да заштитити“.

Каменица, Ниш, 19-20 век.

Алпак, ливење, штанцовање, кујунџијски рад.

Дужина 66, 60 и 72 см.

НМН, инв. бр. 3169.

189. Медаљони

Привесци за огрлицу, ромбоидни, филигрански, са оквиром за новчић, петљом за ланчић, украшени ресицама и круном на врху. Четири уфасована камена, зелени, црвени формирају крст. Женски накит за груди.

Ниш, 19 век.

Сребро, позлата, филигран, гранулација, камен, кујунџијски рад.

Дим: 7,5 х 5,5 см.

НМН, инв. бр. 1742/а,б.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 343.

190. Мум маказе

Маказе са кућиштем за отсечени фитиљ, украшене штанцовањем. Служиле за пресецање фитиља.

Ниш, 19. век.

Бронза, ливење, кујунџијски рад.

Дим: Дуж- 17 см.

НМН, инв. бр. 1753.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 118 ; *каталог изложбе*, 110.

191. Мум маказе

Маказе са једним прожиреним сечивом за отсецање фитиља.

Ниш, 19 век,

метал, ливење, покирање, занатски рад.

дужина 14 см.

НМН, инв. бр. 1026.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 119; *каталог изложбе*, 111.

192. Мушки крсник

Обредни хлеб у облику крста са четири једнака крака и кругом у средини. Намењен је мушком покојнику на сахрани.

Лозан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешање, печење, одлив у гипсу.

Дим: 18x18 см.

НМН, инв. бр. Е 954.

Литература: *Хлеб...* кат. 128.

193. Надгрудник

Ланчић са округлим привесцима перфорираним у форми крста, розетама – наушницама на крајевима, украшеним црвеним каменом (један недостаје) и две жуте перле на врху. У средини мамлија са зеленим каменом. Ношен прикачен на капи ручник.

Нишка Бања, 19-20 век

Алпак, штанцовање, ливење, камен, перле, фасовање, кујунџијски рад.

дужина 75,5 см.

НМН, инв. бр. 903.

194. Надгрудник – Ђердан

На ланчићу медаљони са Богородицом и Христом, крстићима са распетим Христом, Богородицом и светитељима. Између су перфорирани листови привесци. Ношен преко груди.

Каменица, Ниш, 19 век.

Легура сребра, ливење, кујунџијски рад.

Дим: 58,5 см.

НМН, инв. бр. 2434.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 170.

195. Надгрудник- Ђердан

На крупнијем ланчићу привесци у виду медаљона са представама Богородице и три крста на којим је распети Христос, и елипсоидни са религиозним мотивима обострано. Ношен преко груди кад се носи ручник на глави.

Г. Матејевац, Ниш, 19-20 век

Легура сребра, ливење на пробој, кујунџијски рад.

дужина 58,5 см.

НМН, инв. бр. 2434.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 170.

196. Надгрудник-жичка

Ланчић са кукицама на крајевима и привесцима у форми употребних предмета и животиња, култног карактера (нож, јатаган, лук и стрела, мердевине, потковица, жаба, јелен, петао), на средини виси крст. Украс за груди и капу „обрадачу“.

Каменица, Ниш, 19 век.

Легура сребра, ливење, кујунџијски рад.

Дужина 56 см.

НМН, инв. бр. 3194.

197. Надгрудник – жичка

Ланчић са кукицама на крајевима, и привесцима у форми предмета и животиња култног карактера (јатаган, нож, секира јелен, петао, на средини крст). Ношен на капи „ручник“ као подбрадник, а на Ђурђевдан на барјаку су га носиле обредне групе „Краљице“.

Бреница, Ниш, 19-20 век

Метал, ливење, жица, кујунџијски рад.

дужина 65 см.

НМН, инв. бр. 3185.

198. Надгрудник-Џубреден

На ланчићу привесци у форми медаљона, са ликом Богородице и крстовима са распетим Христом, које окружују трапезоидне перфориране плочице. Ношен на ручнику.

Матејевац, Ниш, 19-20 век.

Легура сребра, ливење, кујунџијски рад.

дужина 60 см.

НМН, инв. бр. 3157.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 172.

199. Наћве-сандук – „мешањница“

Сандук правоугаоног изгледа са поклопцем и дужим ножицама. Предња страна украшена са три стилизована резбарена крста, где је тешко уочљиво уписана 1913 година. Употребљаван за брашно и мешање хлеба.

Јагличје, Заплање, 19-20 век

Дрво, дужице, обрада, резбарење.

Дим: 105 x 88,5 x 61,5 см.

НМН, инв. бр. 2623.

200. Наушница

Зракаста, у форми цвета са четири латице, на једној виси крстић. Ношена на марами.
Ниш, 16-18 век.

Метал, бакар, штанцовање, кујунџијски рад.
дужина 7,5 см.
НМН, инв. бр. Е 842.

201. Наушнице-жичка-„обоци“ Ланац са две зракасте розете на крајевима. Целом дужином висе округли привесци са перфорираним крстићима, а на средини троугласта плоча са зеленом пастом. Ношен на капи „ручник“.

Вукманово, Ниш, 19-20 век.

Легура сребра, паста, камен, перфорирање, кујунџијски рад.
дужина 80 см.

НМН, инв. бр. 3133.

202. Њива

Обредни, округло нашарани хлеб змијом са кластом у устима, крстићима (крстинама), лоптицама (људи). Меси се на Бадњи дан, а сече увече преко змијског врата.

Белоиње, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешање, печење, одлив у гипсу.

пречник 25,5 см, висина 8 см.

НМН, инв. бр. Е 929/1.

Литература: *Хлеб...* кат. 152.

203. Овчарница

Округло обредни хлеб на коме су, унутар оgrade, представљене овце, јагањци, овнови. Ови симболи-украше се истргну увече и сутрадан дају овцама у крму.

Гушевац, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешање, печење, одлив у гипсу.

пречник 24 см, вис 5 см.

НМН, инв. бр. Е 948.

Литература: *Хлеб...* кат. 149.

204. Пафте-копче

Округле са двоглавим орлом и грбом на средини. Копче за женски појас.

Топли До, Пирот 17, 18 век.

Сребро, псеудогранулација и филигран, стакло, фасовање, искуцавање, кујунџијски рад.
дужина 13,5 см.

НМН, инв. бр. Е 2.

Литература: И. Трајковић, *Златарство...*, кат. 49.

205. Пешкир

Дугачак правоугаони, израђен од домаћег тканог платна са чипкама на крајим странама. Украшеним златовезом и шљокицама. Доминира српски грб и иницијали Ј. Н. Деверски пешкир за свадбу.

Ниш, 1905.

Платно, ткање, вез, ручни рад.

Дим: 310x44 см.

НМН, инв. бр. Е 1810.

206. Пљоска

Округла овална посуда, облика диска са четири ножице, сиском и четири отвора за везивање. Украшена обострано мотивом у облику крста са оцилима. Употребљавана за ракију.

Ниш, 19 век.

Глина, глеђосање, шарање, печење, грнчарски рад.

пречник 16 см, висина 20 см.

НМН, инв. бр. Е 2032.

207. Подбрадник – жичка

Ланчић са кукицама на крајевима, бројним листоликим привесцима и три привеска-крстића. Ношен испод браде, прикачен код ушију на капи „ручник“.

Раутово, Ниш, 1910.

Бакар, посребривање, кујунџијски рад.

дужина 60 см

НМН, инв. бр. 1760.

208. Подбрадник „Сакандрак“

Ланчић са крстастим привесцима. Ношен испод браде на женској капи „ручник“.

Горња Студена, Ниш 19-20 век.

Легура метала, штанцовање, кујунџијски рад.

Дужина 44 см.

НМН, инв. бр. 3197.

209. Подвезице-наглавци

Цилиндричног изгледа исплетени од вуненог, браон конца, извезени у техници „покрстица“.

Ношени на ногама.

Сићево, Ниш, 19-20 век.

Вуна, плетње, вежење, ручни рад.

Дим: 15x9 см.

НМН, инв. бр. Е 2240.

210. Појас

Женски одљубичастог плиша, украшен златовезом по ободу и средини. Копча лепезаста, декоративна са представом птица-орлова, божанских симбола на крилима. Ношен у свечаним приликама.

Ниш, 19-20 век.

Плиш, златовез, месинг, ливење на пробој, занатски рад.

Дим: дужина каиша 63 см, копча 12 x 6 см.

НМН, инв. бр. 492.

211. Појас

Платно издужено- правоугаоног облика, споља извезено у неколико боја (зелено, розе, плаво, браон, жуто), стилизованим биљним мотивима у техници „покрстица“ Женски појас за свечане прилике.

Јелашница, Нишка Бања, 1910.

Копче, метал, ткање, шивење, вез, занатски рад.

Дим: 90 x 10,5 см.

НМН, инв. бр. Е 2189.

212. Поскурица

Мали хлепчићи неправилног облика. Деле се присутнима на даћи за четрдесет дана, колко се и умесе, односно 39 у неким селима.

Мерцелат, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 9 x 5 см.

НМН, инв. бр. 971.

Литература: *Хлеб...* кат. 126.

213. Поскурице

Мали обредни троугласти и четвртасти хлебови. Деле се присутнима на даћама покојника. За Четрдесет дана се меси 40 поскурица.

Копажкошара, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 8,5; 7,5; 5,5 x 5 см.

НМН, инв. бр. Е 1638/1-4.

Литература: *Хлеб...* кат. 125.

КАТ. БР. 210

214. Поскурник

Округла овална плоча, гравуром подељена у пет поља, те формира крст. У три поља су урезана слова ИС ХР НИ КА. Држач је правоугаони, изгравирани као и плоча, и коршћен такође, за шарање обредних хлебова.

Ниш, 19-20 век.

Дрво, резбарење, ручни рад.

Пречник 13,5 см, држач 4,3 x 4,6 см.

НМН, инв. бр. 2048.

215. Поскурник

Округла плоча издељена резбаријом у форми крста. Три вертикална поља су са натписом ИС ХР НИ КА. Служио за шарање обредних хлебова.

Ниш, 1915-1930.

Дрво, резбарење, ручни рад.

пречник 14 см.

НМН, инв. бр. 2049.

КАТ. БР. 215

КАТ. БР. 224

216. Поскурник

Овално-елипсоидног облика са правоугаоним држачем. Шаре и натписи ИС ХС НИ КА се налазе на плочи и Х на рукохвату. Коришћен за шарање обредних хлебова.

Ниш, 19-20 век.

Дрво обрада, резбарење, ручни рад.
пречник 10,5 x 9,5 см; држач 3 x 4 см.

НМН, инв. бр. 519.

Литература: *Хлеб...* кат. 121.

217. Поскурник-печат

Израђен од дрвета у форми квадрата, са прстенасти држачем на средини. На печатној страни у четири поља угравирани иницијали НИ КА ИС ХС. Употребљаван за шарање обредних хлебова.

Ниш 20 век.

Дрво, резбарење, ручни рад.

Дим: 4,5 x 4,4 см.

Приватно власништво

218. Поскурник-печат

Израђен од дрвета, округло са четвртастим рукохватом. Печати са натписима НИ КА ИС ХС се налазе на плочи и рукохвату. Употребљаван за шарање обредних хлебова.

Ниш 20 век.

Дрво, обрада, резбарење, ручни рад.

Пречник 12 см, држеч 4,5 x 4,5 см; висина 4,5 см.

Приватно власништво

219. Преслица

Изређена од једног дрвеног комада, правоугаона са шиљастом дршком. Украшена урезима са крстом испод назубљеног врха. Коришћена за предење.

Доња Студена, Ниш, 20 век.

Дрво, обрада, урезивање, ручни рад.

Дим: 100 x 11 см.

НМН, инв. бр. 2951.

220. Преслица

Израђене од једне букове правоугаоне даске са шиљастом дршком. Украшена урезима где доминирају четири крста и зуби на врху (оштећена). Служила за предење.

Чагровац, Заплање, 20 век.

Дрво, обрада, урезивање, ручни рад.

Дим: 100 x 14 см.

НМН, инв. бр. 678.

221. Преслица

Израђена од једног комада дрвета, издужено-елипсоидног облика са два полукружна испуста са стране и шиљастом дршком. Украшена биљним и линијским мотивима са два крста (један урезан, други извајан). Коришћена за предење.

Островица, Ниш, 20 век.

Дрво, обрада, шарање, урезивање, ручни рад.

Дим: 100 x 7,3 см.

НМН, инв. бр. 2926.

222. Преслица

Правоугаона са копљастом дршком и два јабучаста испуста. Украшена са четири крста и биљним мотивима, бочно засечена. Служила за предење.

Бреница, Ниш, 20 век.

Дрво резбарење, бојење, ручни рад.

Дим: 90,5 x 11,5 см.

НМН, инв. бр. 2920.

223. Преслица

Правоугаона са копљастом дршком. Једна страна и петина дршке резбарени, а врх на зубљен. Мотиви су српски грб и три птице. Служила за предење.

Хум, Ниш, 20 век.

Дрво резбарење, ручни рад.

Дим: 92 x 13 см.

НМН, инв. бр. 3011.

224. Преслица

Правоугаона са копљастом дршком. Једна страна украшена канелурама, резбаријом и огледалом (српски грб, две људске фигуре). Служила за предење.

Горњи Матејевац, Ниш, 20 век.

Дрво, огледало, обрада, резбарење, бојење, ручни рад.

Дим: 11 x 98,5 см.

НМН, инв. бр. 3228.

225. Привезак

У облику крста са уфасованом зеленом пастом на средини. На крацима црвена по вертикали и плава по хоризонталу. Ношен око врата.

Косанички срез, 17-19 век.

Сребро, филигран, гранулација, стаклена паста, фасовање.

Дим: 6,3 x 4,5 см.

НМН, инв. бр. 266/св.

226. Привезак-медаљон

Округао са алком, обострано осликан са исписаним текстом. На једној је Свети Ђорђе, на другој једрењак. Ношен око врата на ланцу.

Кравље, Ниш, 17-19 век.

Месинг, ливење, занатски рад.

Пречник 2,5 см.

НМН, инв. бр. Е 1279.

227. Прстен

Округао, печатни са орнаментисаном главом у три поља и крстом на средини. Ношен на руци.

Пирот, Б. Паланка, 14-15 век.

Сребро, ливење, урезивање, кијунцијски рад.

Дим: карика 2 см, глава 1,5 см.

НМН, инв. бр. 1824.

Литература: Р. Крушковић, Накит ..., кат. 53.;

И. Трајковић, Златарство..., кат. 207.

КАТ. БР. 226

КАТ. БР. 227

228. Прстен

Глава украшена духовно световним симболима (двоглави орао, круна, укрштени мачеви, сидра, штит). Мушки накит.

Ниш, 20 век.

Сребро, ливење, гравирање, позлата, златарски рад.

Дим: карика 2,5 см, глава 2,4 см.

НМН, инв. бр. Е 679.

229. Прстен

На округлој глави у барелефу се налази мотив Богородице с Христом. Ношен на руци.

Сићево, Ниш 18 век.

Бакар, посребривање, псеудофилигран и гранулација, кујунџијски рад.

Дим: глава 1см.

НМН, инв. бр. 3151.

230. Прстен

Столовати, са украшеном главом гранулама у виду крста на средини, и розетама у пољима.

Ношен при ручавању.

Околина Пирота 17-18 век.

Бронза, ливење, псеудогранулација, кујунџијски рад.

Дим: глава 2,5 см, карика 2,5 см.

НМН, инв. бр. Е 14.

231. Прстен

Столовати са гранулираним крстом посред главе.

Ношен за столом при ручавању.

Мокра, Б. Поаланка, 17-19 век.

Бронза, ливење, кујунџијски рад.

Дим: Карика 1,9 см; глава 2 см.

НМН, инв. бр. 1801/2.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 184;

И. Трајковић, *Златарство...*, кат. 232.

232. Прстен

Столовати са гранулираним крстом на глави.

Ношен при ручавању.

Моклиште, Б. Паланка, 17-18 век.

Сребро, искуцавање, кујунџијски рад.

Дим: карика 2,4 см, глава 2,8 см.

НМН, инв. бр. 1267.

233. Прстен

Столовати са гранулираним крстом на глави.

Ношен при ручавању.

Жељуша, Димитровград, 17-18 век.

Бронза, ливење, кујунџијски рад.

Дим: глава 2,8, карика 2,5 см.

НМН, инв. бр. Е 115.

234. Прстен

Монограмни са псеудогранулираним раменима, правоугаоном главом са угравираним иницијалима, 1810 годином и урезаним крстом.

Ниш, 19 век.

Месинг, ливење, гравирање, посребривање.

Дим. Карика 2,2; глава 1,3 x 1,3 см.

НМН, инв. бр. 1558.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 261.

235. Птица

Обредни хлеб у облику птице. Месе га на Бадњи дан и намењују деци.

Копајкошара, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешање, печење, одлив у гипсу.

Дим: 26 x 15 см.

НМН, инв. бр. Е 1636.

Литература: *Хлеб...* кат 163.

236. Рука-аплика

Уметнички обликована шака леве руке са рукавима у форми латица. Верници поклањали црквама и манастирима ради очувања болесног дела тела.

Заплање, 17-19 век.

Бронза, ливење, уметничко занатски рад.

Дим: 6,2 x 3,5 см.

НМН, инв. бр. 1455.

237. Руфет

Поменик руфета мутавџијског заната из 1792. године. Црквена књига у којој су уписана 425 имена покојних мутавџија, која свештеници читају на дан еснафске славе овог заната.

Ниш, 18-20 век.

Кожа, папир, књижење, писање.

Дим: 17,5 x 12,5 см, висина 3,5см.

НМН, инв. бр. 1073.

238. Ручник

Израђен од тканог црвеног вуненог платна, потплаћен пртенином. Правоугаоног, елипсоидног изгледа оперважен ресицама са шљокицама. Спреда наниз од турских парица "тестета", а на дну наниз од Аустроугарских талира. Назад шљокицама представљена три крста. Невестинска капа.

Гадин Хан, Заплање, 19-20 век.

Платно, новац, ткање, вез, ручни рад.

Дим: 52x32см.

НМН, инв. бр. 481.

239. Саборник

Обредни, свадбени колач нашаран биљним орнаментима у који се убада трокрако дрво украшено разнобојним папирима, са јабукама на врху. Девојка га уочи свадбе из куће односи на дрвљаник и седне на њега, а мушкарац га секиром засеца на четири краја.

Суповац, Ниш, 20 век.

Дрво, сечење, папир, јабуке, брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Пречник 24см.

НМН, инв. бр. Е 894.

240. Саборњак-птичице

Пресан колач(није одливан) и „тичићи“ на који се забоду шимширова или грана тује са четири крака а на врхове се набоду по једно тиче и једно у средину где се ставља со и паприка. Свекар и свекрва увече, на саборник, уочи синовљеве свадбе присуствују ломљењу колача.

Лозан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: дужина 5-7см, ширина 3см.

НМН, инв. бр. Е 943.

241. Сат

Марке Етерна са уписаним именом Петар И. Зорић на бројчанику. Кутија округла са изгравираним поклопцима на обе стране. На задњем су стилизовани биљни орнаменти окружени крстићима а на средини позлаћена плоча неправилног изгледа. Спреда угравиран српски грб са двоглавим орлом, крстом и оцилима окружен гранчицом са два топа на дну и крстићима околу. Ношен у џепу на металном ланцу.

Ниш, 19-20 век.

Сребро, позлата, нијело, гравирање, занатски рад.

Пречник 5,2.

НМН, инв. бр. Е 999.

242. Световод

Облика пехара са наглашеном овалном стопом, споља украшеном са четири листа. Употребљан за свећење водике.

Пирот, 19 век.

Глина, глеђосање, печење, грнчарски производ.

Пречник отвора 14 см; пречник стопе 10 см; висина 14 см.

НМН, инв. бр. 1998.

243. Световод

Облика пехара са мањом стопом. Споља украшен урезима и гравурама. Глеђосан зеленом бојом. Употребљан за свећење водике.

Пирот, 19 век.

Глина, обликовање на ножном колу, глеђосање, печење, шарање, грнчарски рад.

Пречник отвора 17 см; пречник стопе 8 см; висина 11,5 см.

НМН, инв. бр. Е 1959.

244. Световод

Пехарастог изгледа са великом конусно проширеном стопом и овалним поклопцем са држачем у облику крста. Орнаментисан ажурираним украсима и прстенастим испустима. Уписан текст „Косара и Драгомир 23. 12. 1935.“ Служио за свећење водике.

Ниш, 20 век.

Бакар, искуцавање, гравирање, калаисање.

Пречник отвора 16 см; пречник дна 12 см.

НМН, инв. бр. 1746.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 261; *каталог изложбе*, 135.

КАТ. БР. 244

245. Свето Ражањство

Обредни округао хлеб, нашаран месецом и звездама. Месе га на Бањи дан за вечерњу трпезу, када се и једе.

Копајкошара, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Пречник 22,5 см.

НМН, инв. бр. Е 1637.

Литература: *Хлеб...*кат. 138.

246. Свеће

Од миликера, беле боје, ваљкастог облика, украшене спирално обмотанима хартијама црвене, зелене и жуте, боје. Овакве свеће се у околини Сокобање употребљавају приликом крштења детета.

Сокобања, 20 век.

Миликер, израда, папир, украшавање, ручни рад.

Дужина 29,5 и 32,5 см.

НМН, инв. бр. 1956/1-4.

247. Свећњак

Стилизованог стубастог изгледа, са наглашеном неправилном четвртастом стопом украшен срцастим и издуженим волутама и биљним барокним мотивима.

Ниш, 19 век.

Сребро, ливење, полирање, урезивање, занатски рад. висина 30 см, стопа 12,5.

НМН, инв. бр. Е 1055.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 131; *каталог изложбе*, 257.

248. Свећњак

Облика чиније са чираком у средини.

Ниш 19- 20 век.

Метал, искуцавање, полирање, занатски рад.

Пречник 23 см, висина 9см.

НМН, инв. бр. Е 2296.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 136; *каталог изложбе*, 173.

249. Свећњак

Стубастог изгледа са развраћеним ободом и великом стопом. Средина украшена прстенастим проширењем.

Ниш 19-20 век.

Месинг, ливење, полирање, занатски рад.

Пречник дна 17 см, висина 24 см,

НМН, инв. бр. Е 2295.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 132; *каталог изложбе*, 171.

250. Свећњак

Пехарастог изгледа, веома декоративан, са великом овалном стопом и четири ножице у виду лављих глава (једна недостаје). На средини бочно су два декоративна држача у облику женских фигура- богиња (недостаје чашица за свећу).

Ниш, 19-20 век.

Сребро, искуцавање, штанцовање, урезивање, кујунџијски рад.

Пречник дна 22,5 см, висина 30см.

НМН, инв. бр. Е 2634.

251. Свећњак

Украсни свећњак са овалном двоспратном стопом и четири декоративне чашице на држачима.

Ниш, 19-20 век.

Сребро, нијело, штанцовање, гравирање, полирање.

висина 28см; пречник дна 11,5 см.

НМН, инв. бр. Е 2635.

252. Свећњак

Стубастог изгледа са већом наглашеном стопом прстенасто завршеном. Отвор споља украшен лунуластим урезима. Употребљаван за држање свећа.

Ниш, 19 век.

Глина, декорисање, печење, конзервација, рестаурација, рад на ножном грнчарском колу. Пречник стопе 12,3см; висина 17,5см, пречник отвора 5,5см.

НМН, инв. бр. Е 2015.

253. Свећњак- чирак

Стубастог изгледа са већом овално угаоном стопом, чашицом на врху са развраћеним пехарастим ободом. Средина стуба украшена канелурама.

Ниш, 20 век.

Месинг, ливење, полирање, занатски рад.

Пречник стопе 8 см, пречник отвора 5 см; висина 21 см.

НМН, инв. бр. Е 190.

Литература: И. Трајковић, *каталог збирке*, 133.

254. Свиња

Обредни хлеб елипсоидног изгледа са лепезастим ивицама који представља свињу. Меси се на Бадњи дан за напредак свиња.

Лозан, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 15х8,5см.

НМН, инв. бр. Е 970.

Литература: *Хлеб...*кат. 157.

КАТ. БР. 259

255. Седеф

Седефне аплике за пафте на којима су иконе Светог Ђорђа, Богородице са Христом и свецима окруженим звездама, двоглавих орлова - симбола божанства са круном, орлова. Овакве аплике су уграђиване на крилима пафти.

Ниш, 19 век.

Седеф, гравирање, знатскоуметнички рад.

Пречник: 2, 6, 6, 7 и 9 см

НМН, инв. бр. 565/1-5.

256. Славски колач

Округао квасни колач украшен цветом на средини и плетеницом по ободу. Спрема се за крсну славу.

Мерцелат, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, шарање, печење, одлив у гипсу.

Пречник 22,5 см, висина 12 см.

НМН, инв. бр. Е 981.

Литература: *Хлеб...* кат.174.

257. Славски колач

Округао од квасног теста, украшен крстастом и кружном плетеницом. Меси се за крсну славу.

Попшица, Сврљиг, 20 век.

Брашно мешење, шарање, печење, одлив у гипсу.

Пречник 23 см, висина 7 см.

НМН, инв. бр. Е 951/1.

Литература: *Хлеб...* кат.175.

КАТ. БР. 259

258. Славски колач

Округао обредни колач са цветом у средини, ваљкастим мотивима и украсима у облику латиничног слова С. При доласку на славу гости га пољубе.

Хум, Ниш, 20 век.

Брашно мешење, шарање, печење, одлив у гипсу.

Пречник 20 см, висина 12 см.

НМН, инв. бр. Е 789.

259. Тањир

Украсни велики дрвени тањир, са великим ободом на коме је угравиран део текста из молитве Оче наш: ХЛѢБЪ НАШЪ НАСУЩНЫЙ ДАЖДЪ НАМЪ ДНЕСЪ, и свевидеће око. У средини су представе рала, снопова жита, косе и млата. Украс у стану, на зиду.

Ниш, 19-20 век.

Дрво, обрада, резбарење, ручни рад.

Пречник дна 17 см; пречник обода 26,8 см.

НМН, инв. бр. Е 997.

260. Тепелук

Округла, сверна лимена плоча, украшена аплицираном розетом са црвеним каменом у средини и мањим розетицама околу. У пољу се налазе два зелена и два плава камена, а између њих стреласти украси који са розетом формирају крст. Околу висе привесци. Ношен на глави преко ручника, као женски накит.

Паљина, Ниш, 19-20 век

метал, камен, ливење, искуцавање, фасовање, занатски ручни рад.

Пречник 10 см.

НМН, инв. бр. 3145.

Литература: Р.Крушковић, *Накит ...*, кат. 167.

261. Тепелук

овална кружна плоча са привесцима од турских асприца. Средина украшена стилизованим биљним мотивима - врежама у форми крста у чијој је средини двоглави орао. Женски накит за главу.

Гркиња, Заплање, 19 век.

Сребро, новчићи, искуцавање, кујунцијски рад.

Пречник 13 см.

НМН, инв. бр. 1135.

262. Тепелук

Округла овална плоча, степенасто украшена лунуластим урезима. На средини розета са стилизованим крстом. Женски накит за главу.

Пирот, 18-19 век.

Сребро, искуцавање, позлата, кујунцијски рад.

Пречник 17 см.

НМН, инв. бр. 1043.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 329;

И. Трајковић, *Златарство...*, кат. 263.

263. Тканица

Издужена правоугаона од црног вуненог конца. Половина извежена покрстицама. Женски појас за свечане прилике.

Околина Ниша, 20 век.

Вуна, предење, ткање, фарбање, вез, ручни рад.

Дим: 7х300 см.

НМН, инв. бр. 66.

КАТ. БР. 260

264. Трактор

Обредни хлеб неправилно издуженог облика који натуралистички представља трактор са четири точка. Меси се на Бадњи дан за вечерњу трпезу.

Бучум, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 22 x 11,5 см.

НМН, инв. бр. Е 967.

265. Трмчаник

Обредни округао мањи хлеб украшен оградом са три трмке у средини, намењен напредку пчела. Месе га на Бадњи дан а секу трећег дана по Божићу.

Мерцелат, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

пречник 15 см, висина 6 см.

НМН, инв. бр. Е 982.

266. Ћута

Обредни мали хлеб, печен у пепелишту на Бадње вече. Кад се једе не говори се-ћути се.

Луково, Сврљиг, 20 век.

Брашно, мешење, печење, одлив у гипсу.

Пречник 5 см.

НМН, инв. бр. Е 968.

Литература: *Хлеб...* кат. 135.

267. Ускршњи колач

Мали округао обредни хлеб са неофарбаним јајетом на средини. Намењује се укућанима понаособ.

Мерцелат, Сврљиг, 20 век.

Брашно, јаје, мешење, печење, одлив у гипсу.

Пречник 10 см, висина 6,5 см.

НМН, инв. бр. Е 980.

Литература: *Хлеб...* кат. 171.

268. Ускршњи колач

Обредни хлеб елипсоидно-кружног облика са три офарбана јаја (жуто, плаво, црвено). На Ускрс га ташта даје зету.

Градиште, Горње понишавље, 20 век.

Брашно, јаја, мешење, печење, одлив у гипсу.

Дим: 34 x 23,5 см.

НМН, инв. бр. Е 1642.

Литература: *Хлеб...* кат. 170.

269. Ускршњи колач

Округао обредни хлеб са људском фигуром, белим јајетом и отвореном плетеницом по ободу.

Копажкошара, Сврљиг, 20 век

Брашно, јаје, мешење, печење, одлив у гипсу.

Пречник 25 см, висина 5 см.

НМН, инв. бр. Е 983.

Литература: *Хлеб...* кат. 169.

КАТ. БР. 269

270. Фотографија Скупштина занатлија у Нишу на дан еснафске славе 1910.године. Ниш, 1910. Године. Фотопапир. Дим: 30 x 50 см, фотографски рад. НМН, инв. бр. 2041.

271. Часовник

Округао женски сат на дугом ланцу. На једном поклопцу мотив украса је крст.

Ниш, 19 век.

Злато, челик, гравирање, занатски рад.

Пречник 3см, дужина ланца 142 см.

НМН, инв. бр. 1147.

Литература: Р. Крушковић, *Накит ...*, кат. 367.

272. Шепендер

Полу затворена глинена посуда са ширим већим вратом, дршком са стране и сиском. Споља украшена библијском композицијом Св. Ђорђа на коњу који копљем убија аждају као и другим украсима и урезима. Употребљаван за вино.

Гркиња, Заплање, 19 век.

Глина, обрада на ножном колу, глеђосање, шарање, печење, грнчарски рад.

висина 27 см, пречник отвора 6 см, пречник дна 10,5см.

НМН, инв. бр. Е 1928.

273. Шустикла

Правоугаона, ткана у техници пиротског ћилима са ресицама по ободу. Доминирају крстасти мотиви. Кућни украс.

Ниш, 20 век.

Вуна, предење, ткање на вертикалном разбоју, бојење, ручни рад.

Дим: 48x50см.

НМН, инв. бр. Е 1836.

274. Шустикла - зидњак

Правоугаона од тканог црног платна оперваженог браон плишом и потплаћена извеженим платном. Споља предња страна украшена пуним везом стилизованим биљним мотивима и иницијалима Н. Б, гулама, сабљом, а на врху српсим грбом са оцилима. Декоративни предмет у стану.

Ниш, 20 век.

Платно, ткање, вез, шивење, ручни рад.

Дим: 75x58 см.

НМН, инв. бр. Е 1809.

КАТ. БР. 269

САДРЖАЈ

СТАВИША ПОПОВИЋ УВОДНА РЕЧ	5
СЛОБОДАН ДРЧА ХРИШЋАНИ НИША ОД ПОЧЕТАКА ДО ЈУСТИНИЈАНА	7
МАРИЦА МАКСИМОВИЋ РАЗВОЈ ХРИШЋАНСТВА ОД ДОЛАСКА СЛОВЕНА ДО ПАДА НИША ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ	19
ВЕСНА ЦРНОГЛАВАЦ ХРИШЋАНСКИ СИМБОЛИ НА НОВЦУ	33
МАРИНА ВЛАИСАВЉЕВИЋ ХРИШЋАНИ У НИШУ ОД 1386. ДО 1913. ГОДИНЕ	41
НЕБОЈША ОЗИМИЋ ХРИШЋАНСТВО У НИШУ ОД 1913 ДО ДАНАС	63
МАКАРИЋ МАРА ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ НА ПОДРУЧЈУ НИША	73
ИВА ТРАЈКОВИЋ ТРАДИЦИОНАЛНО ХРИШЋАНСТВО У НИШУ	99
КАТАЛОГ	151

Реализацију изложбе «Хришћанство у Нишу кроз векове» и штампање овог каталога финансирао је Министарство културе и информисања Републике Србије по пројекту «Живот хришћана у Нишу од Константина до данас».

